

HOLL IMRE

KÖZÉPKORI KÁLYHACSEMPÉK MAGYARORSZÁGON II.

BEVEZETÉS

A feldolgozás I. részének közreadása óta (Bud. Rég. XVIII. 1958.) részben a későbbi ásatások, de főként a még fel nem dolgozott töredékek további vizsgálata és az ehhez kapcsolódó restaurálás olyan jelentős mennyiségű új anyagot eredményezett, hogy indokolttá vált ezek bemutatása is. Az első alkalommal 78 kályhacsempe-típust közöltünk, ezt további 28-cal bővíthetjük.¹ Így folytatásként ismét a 15. század első felének műhelyeivel foglalkozunk.

A tanulmányozott és bemutatott anyag a fazekasság egészének termeléséhez képest rendkívül kis nagyságrendű,² tudományos jelentősége — régészeti datáló tulajdonságai mellett — annál nagyobb. Ezek az udvari műhelyek közvetlen és közvetett hatásukban az ország legtávolabbi vidékein működő fazekasságot is befolyásolták. Készítményeik stílusa és technológiájuk fejleszítően hatott, tematikájuk viszont sok esetben retardálóan, egy letűnőben levő kor szempontjából irányította a vidéki mestereket. Példaként azokat az erdélyi mestereket említhetjük, akik a lovagalakos kályha névadó kompozícióját másolják a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején —, mikor a lovagi torna és az általa fejleszítendő lovagi szemlélet letűnőben van — vagy a dunántúli mestereket³, akik a XV. sz. közepén, kályhájuk fő díszévé valószínűleg egy Zsigmond-kályha hatására, a cseh királyság címerállatát választják. A témaválasztást azonban ezeknél is befolyásolhatta a megrendelő főúr.

Az udvari műhelyek ismerete nélkül nemcsak a vidéki mesterek problematikáját⁴ nem lehet eredményesen vizsgálni, de sok esetben a szomszédos országok hasonló középkori készítményeit sem, mert egyes mesterek magas minőségű készítményei hosszú ideig hatottak más országokban dolgozó társaikra is.

Csoportosításunkat most is eredeti szempontjaink szerint végeztük. A készítmény technikai kivitelének és stílusának vizsgálatából következtethetünk egy-egy műhelyre, tehát lehetőleg nem egyes csempéket, hanem összefüggő csoportokat mutatunk be. (Egyes darabokat és töredékeket azért is hagyunk ki feldolgozásunkból, mert még nem lehetett hovatartozásukat megállapítanunk.) A típusok és a képanyag számozásában a folyamatosságot fenntartjuk, a képaláírásban az őrzési helyet csak akkor jelöljük, ha nem a budai királyi palotából előkerült darabot közöljük.

ZSIGMOND KIRÁLY KORA

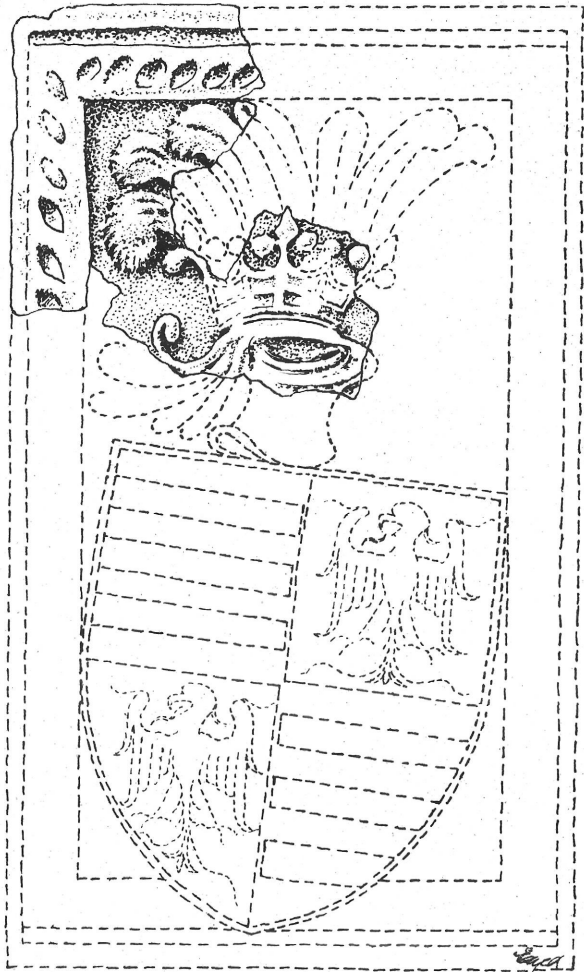
1387—1437

I. CSOPORT (1408—)

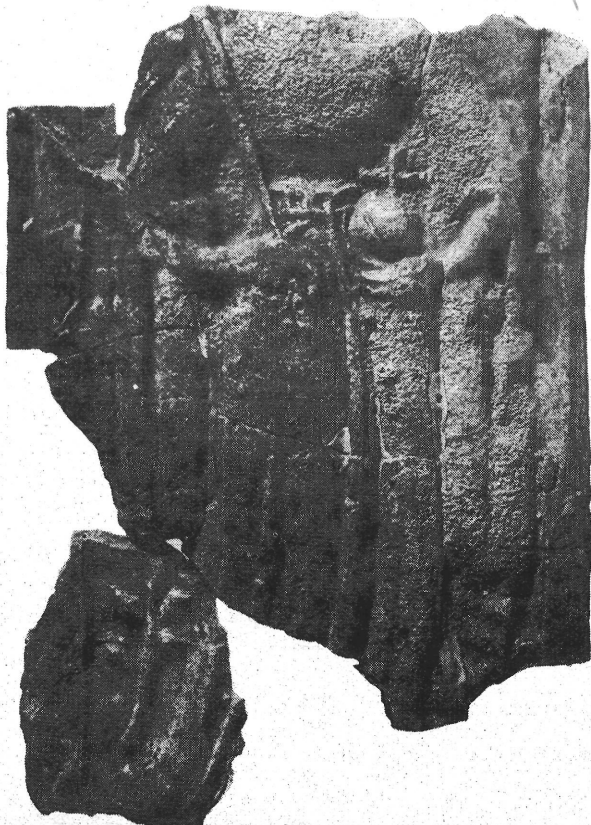
Az ide sorolt nyolc csempetípus mellett további hét gazdagítja képünket e műhely működéséről. Csempéanyaguk a többivel egyező, erősen soványított szürkésfehér vagy sárgásszürkére égetett (csak a 14. t.-nál barnászörös) és stílusuk is azonos mesterre mutat finom plasztikájú, jól komponált, a heraldikai gyakorlatot jól ismerő megoldásukkal.

9. típus: téglalap alakú, dongáshátú csempe. A léckereten belül széles, bevagdalt szalag szegélyezi. Díszítését képező címer még ismeretlen, mert eddig csak egy csempe bal felső sarkának töredéke került elő a (heraldikailag) bal felé néző koronás, tollas sisakkal (111. kép). Mérete és dísz szerint, e csempetípus mintegy tükörképe lehetett az 5.-nek (32. kép), azonos kályhán, azzal váltakozva állíthaták fel. A töredék a budai palotából került elő (Vármúzeum, 51.729. ltsz.), barnássárga mázú. (Rekonstruált sz: 25 cm)

10. típus: felezett méretű sarokcsempe. A léckereten belül a teret teljesen kitöltő kompozíció: álló

0 10 cm

111. kép. A 9. típus csempéjének töredéke. Buda, palota
Kachelfragment des Typus 9. Buda, Schloss

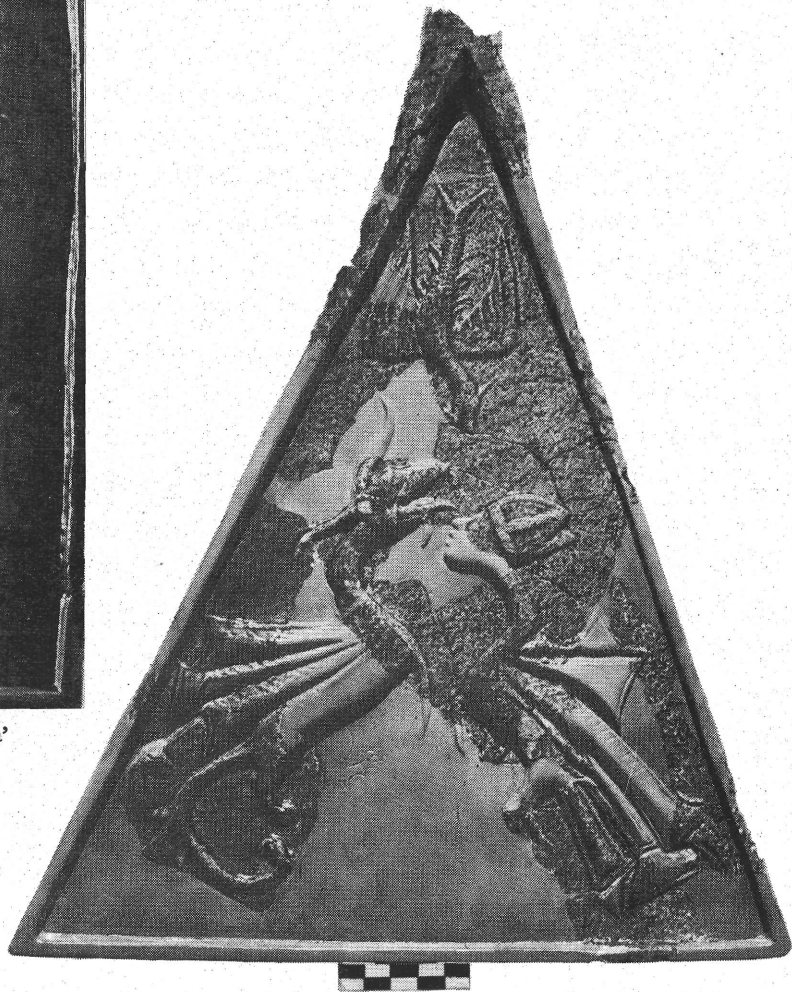
alak, bő ujjú földig érő ruhában, jobbjában jogarral, baljában országalmával; kétoldalt növényzet jelzése (112. kép). Sz: 11,6 cm. Ez a csempe tulajdonképpen a 4. típus táncoló lovagjának párja; mintáját ugyanaz a mester készítette (113. kép), a ruha felső része és az öv is azonos megoldású. A budai palotából ismert zöldessárga mázú egyetlen példánynál sajnos a fej letört, de így is megállapítható, hogy Zsigmond királyt ábrázolta ez a sarokcsempe. Ennek gyengébb színvonalú másolataként készült később az a sarokcsempe-típus, melynek több példányát is ismerjük (67. kép) a XV. sz. e. feléből.

112—113. kép. A 10. és 4. típus sarokcsempéi Zsigmond király és táncoló lovag ábrázolásával. 1408/15 Buda, palota
Eckkachel des Typus 10 und 4 mit der Darstellung des Königs Sigismund und des tanzenden Ritters. 1408—15
Buda, Schloss

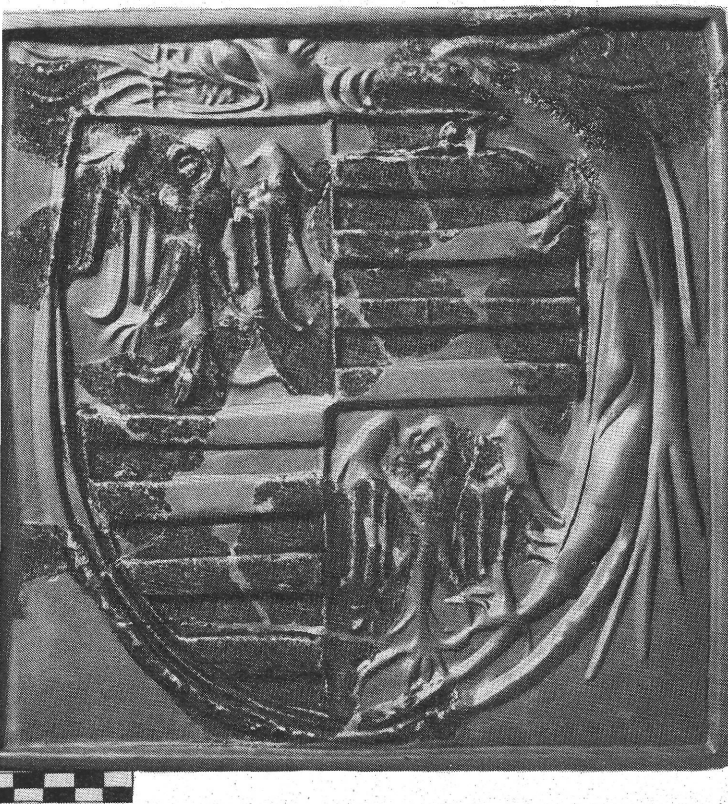

114. kép. A 11. típus csempeje a cseh oroszlánnal. Buda' palota
Kachel des Typus 11 mit dem böhmischen Löwen. Buda, Schloss

116. kép. Oromcsempe az I. csoport kályhájáról. Buda, palota
Giebelkachel vom Ofen der Gruppe I. Buda, Schloss

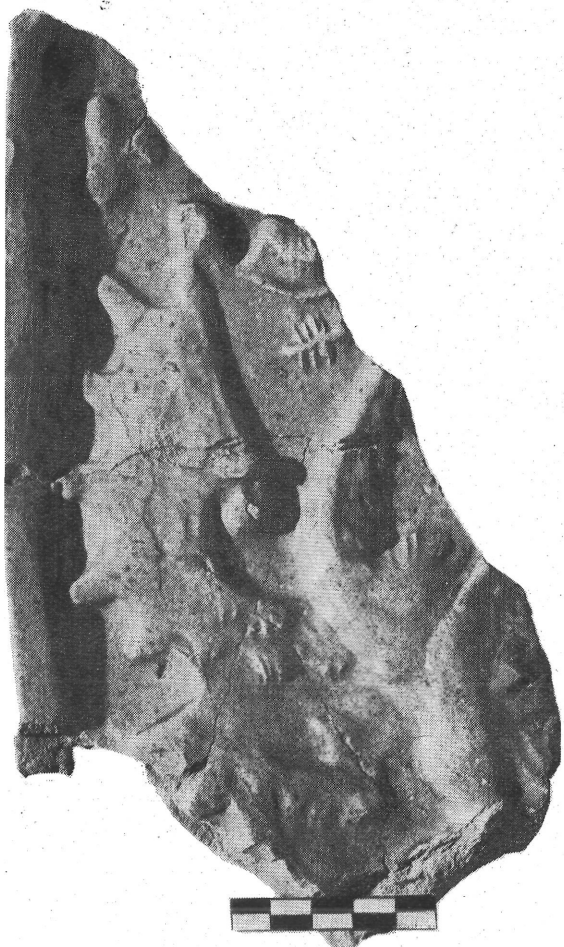

115. kép. Zsigmond király címere a sárkányrenddel, 12. típ.
1408/15 Buda, palota
Wappen des Königs Sigismund mit dem Drachenorden,
Typus 12, 1408—15, Buda, Schloss

A másolat ugyan nem az eredeti lenyomata, hanem új mintázás eredménye, de a példaképhez erősen ragaszkodott és részleteiben kisebb. Felvethető az a gondolat is, hogy a 4. típus nemcsak az azonos mester miatt tartalmaz azonos elemeket, de mint a másik ábrázolás párja, illetve ellentéte, az is Zsigmondra utal, csak nem a királyi méltóság képviselőjére, hanem a krónikákból jól ismert gáláns lovagra, mulatságai közben.

11. típus: négyzetes csempe, zárt előlapján az álló (heraldikailag bal felé néző), kettős farkú cseh oroszlánnal. Valamennyi eddig ismert példánya erősen soványított szürkésfehér (egy esetben rózsaszín) cserép, zöldessárga, sárgásbarna, borsózöld vagy sötét barnászöld ólommal. A budai palotából mintegy 10 példány töredékét ismerjük. M: 26,5 cm (kiegészítés, eredetileg valamivel kisebb!) sz: 25,6 cm, hát mélysége: 10,5 cm (114. kép).

12. típus: négyzetes, zárt előlapú csempe. Négyelt címerpajzsban a brandenburgi sas és a magyar vágások váltakoznak, körülötte lá-

118. kép. Laczkfi I. nádor nagypecsétje. 1388
Grossiegel des Palatins St. Lackfi. 1388

117. kép. Csempetörödéek Laczkfi István nádor címerével 1387—97. Buda, Hess A. téri lelet
Kachelfragment mit dem Wappen des Palatins Stephan Laczkfi. 1387—97. Buda, Fund vom Hess. A.-Platz

baival a pajzsra kapaszkodó (heraldikailag jobbra néző) sárkánnyal. A finoman mintázott plasztika a teret jól kitölti, a sasok formája az 1. típus szépen kidolgozott megoldását követi. A budai palotából mintegy 14 példánya került elő; szürkésfehér, világossárga cserépből, sárgászöld, borsózöld, zöldebarna, valamint sötét-barnászöld ólomzázzal. Rekonstruált magassága 26 cm (115. kép).

13. típus: háromszögű oromcsempe zárt előlappal. Léckeretes tükröben három fantasztikus állatalak látható, felül kiterjesztett szárnyakkal lefelé repülő haltestű állat, bal oldalon ágaskodó sárkány denevérszárnyal és oroslánlábakkal. Jobboldalt az előzővel szembeforduló sárkánynak püspöksüveges emberfeje van. A budai palotából eddig csak két példány töredékét ismerjük, sárgásbarna mázzal. (Sz: 29 cm, hát mélysége 9 cm, 116. kép)

14. típus: téglalap alakú (?), zárt előlapú csempe. Egyszerű léckeretben címeres díszítés, melyből csak a jobbra néző kiterjesztett szárnyú sárkány részletét ismerjük. Felette a keret mellett kis Anjou-liliom. Miután a címerpajzs szegélye sehol sem látható, valószínű, hogy a sisakdísz ábrázolásával találkozunk: az alából kissé kiemelkedő kontúrozott háttér (ez a sárkányláb aljától a fejig követhető) talán azt jelzi, hogy a sisakon nem naturalista kivitelű, szabadon álló állatalak (mint a 15. típusnál), hanem egy cakkozott szélű kerek lemez oldalán alkalmazott — ún. ernyődeszkán ábrázolt — címerállat látható. Barnászöld ólomzázzal, m: 23,6 cm (117. kép).

Kiterjesztett szárnyú sárkányalak a XIV—XV. századi magyar heraldikában többször is előfordul. Véleményem szerint Csáktornyai Laczkfi István (II.) személye kerülhet leginkább számításba. Nagy Lajos hű erdélyi vajdájának fia volt, 1371—72, majd 1383—84-ben dalmát és horvát bán, 1387—92-ig pedig nádor. 1396-ban pártolt újra el Zsigmond királytól és árulása miatt a főurak 1397-ben megölték.⁵ 1388-as pecsétje kiterjesztett szárnyú sárkányt mutat (118. kép) és keszthelyi sírköve szerint sisakdíszje is sárkány volt. Csempénken ugyan a sárkány karélyos szélű ernyődeszkára (Schirmbrett) applikálva jelenik meg, míg a sír-

119. kép. Kályhacsempetöredék Eberhard püspök címerével. 1419 előtt. Buda, palota
Ofenkachelfragment mit dem Wappen des Bischofs Eberhard. Vor 1419. Buda, Schloss

kövön e nélkül látható a sárkány, de az ilyesfajta variációk e korban még azonos személy esetén is előfordulnak.⁶ Kályhacsempénk készítési idejét talán tulajdonosa nádorsága jelezheti, ekkor inkább lakhatott Budán, mint korábbi tisztségei idejében. Leletünk, a bemutatott csempéktől eltérően nem a királyi palotából, hanem az I. ker. Hess András tér 4. sz. középkori ház boltozatának feltöltéséből került elő a helyreállítási munkák során.⁷ A közelében, a szembenálló háztömbben — a mai Hess A. tér keleti oldalán — vett házat Laczkfi István 1395 karácsonyán⁸, talán innen került lelőhelyére a töredék. Az adatok, úgy tűnik, egymást erősítik, ez esetben a kályhacsempe 1387—97 között, esetleg az utolsó években készülhetett.

15. típus: téglalap alakú csempe zárt előlappal és dongás hátrésszel. Díszítése egyszerű, léckeretben (heraldikailag jobb felé néző) címer: döntött pajzs ékrovatos kereteléssel, lépő oroszlánnal, felette a pajzs sarkára ültetett zárt csöbörsisak, oromdíszre kiemelkedő koronás oroszlán (119. kép). A budai palotából eddig csak egy zöldesbarna mázas darab töredékét ismerjük, így a díszítés részletei hiányoznak (a töredék m: 31 cm, a teljes m. kb. 46 cm lehet). Az ábrázolt címer tulajdonosa Eberhard püspök lehetett; a stílus alapján számításba jövő korban ugyanis hazai viszonylatban csak nála találkozzunk — a pecsétjén ábrázolt — oroszlános címerpajzs keretén ékszegéllyel.⁹ Eberhard püspök címerének előfordulása a budai palota egyik kályháján nem meglepő. A királynő rokonságához tartozott, Zsigmond pártján állt a délvidéki lázadásoknál, 1404-ben Zsigmond fő kancellárjának nevezte ki és e tisztségben említik 1419-ben, halála évében is.¹⁰ Címerének használata a budai palotában tehát leginkább 1404—1419 között képzelhető el.

A hét új csempetípussal az I. csoport műhelyének tevékenysége több új szempontból vizsgálható és korábban adott kormeghatározásunk is korrekcióra szorul. Elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a műhely több eltérő felépítésű kályhát is készített: a 14—15. típusok a többiek közül rekonstruálható kályhán nem helyezhetők el, korban is különbözőek. A műhely készítményei elsősorban a király palotáit, kastélyait díszítették. (Buda, palota, 1—13., 15. típus; pesti királyi ház: 1., 3. típus; visegrádi alsó palota: 1. t.; nyéki kastély: 2., 3., 5., 7., 11. t.) de a főuraknak is dolgoztak (Buda, 14. t.; Esztergom, érseki palota: 1. t.). Már a feldolgozás I. részében utaltunk arra, hogy e műhely technológiájával és stílusával is kapcsolódik a Nagy Lajos uralkodása alatt működő egyik műhelyhez (ottani III. csoport), talán annak egyik mestere vezeti. A Laczkfi I. részére készült kályha (1397 előtt) jelzi az átmeneti korszakot, mely Zsigmond rendelkezéseit megelőzhette, a 12. típus címerének sárkányrendje pedig (1408) azokat az éveket, amikor az új kályhák készülnek.

A sárkányrendes címer csempéje és a sárkányos oromcsempe témái között közvetlen összefüggések vannak, melyek a korszak eseményeit és Zsigmond politikai és világnézeti állásfoglalását tükrözik. Zsigmond lovagrendjének alapításakor az ellenpártok felszámolása után maga körül tömöríti az ország leghatalmasabb főurait. Lovagrendje politikai síkon a király és főurainak érdekvédelmi, hatalmi szövetsége, ideológiájában pedig a római egyház védelmének kifejezője. Ezért választják „... az ős sárkány követőinek, tudniillik úgy a pogány hadaknak, mint a szakadároknak ... kipusztítására ... a hit vallásának ... védelmére irányuló ... törekvésük jeléül és jelképeül a körré görbült sárkány jelét vagyis képét amint farkát nyaka köré tekeri...” az alapítólevél szavai szerint.¹¹ A sárkány alakja a középkori keresztény szimbolikában az Apokalipszis és az egyházatyák tanításainak értelmezésében jelenik meg, többek között Hrabanus Maurus (†856) magyarázata szerint: „... Misztikus értelemben a sárkány vagy az ördögöt jelenti, vagy annak szolgáit, sőt még az Egyház üldözőit, a gonosz embereket, ...”¹² Ebben az értelemben szerepelnek a sárkányok az oromcsempén is, köztük a püspöksüveges, emberfejú alakkal, nyilván az egyházszakadás korszakában a római egyház szempontjából legveszélyesebb támadójának, a prágai Husz Jánosnak tevékenységét jelképezve.

Az 1408—15 közötti években zajlanak azok az események, melyek az ábrázolás aktualitását adhatták. A XIV. sz. második felének reformátor szellemű prágai prédikátorai után Husz J. tevékenysége ebben az időben váltja ki a legnagyobb ellenhatást a római egyház részéről. 1408-ban teszik meg a prágai plébánosok az érseknél panaszukat Husz ellen; megismételve a következő évben rendeli el az inkvizíciónál kivizsgálásukat az érsek, egyben a pápától is beavatkozását kérve. 1410. márciusában már közhírré teszi a *pápai bullát az eretnység felszámolására*, majd elégeti Wickliff könyveit és két nap múlva 1410. július 18-án *Huszt és társait egyházi átok alá veti*. Vencel király közbenjárása a pápánál hiábavaló, a pert folytatják, 1411. márciusában Husz kiátkozását az összes prágai templomban kihirdetik és az érsek egész Prága városát átok alá veti. Még ez évben a cseh királlyal szemben az érsek Zsigmond támogatását várva elhagyja az országot és Zsigmondhoz utazik. 1412-ben a pápai küldöttek tevékenysége újabb ellenállást vált ki Prágában, Husz és társai a szöszékről és az egyetemi katedráról bélyegzik meg a pápa (XXIII. János) és legátusának eljárását: többek között a pénzadományok ellenében történő bűnbocsánatot; a pápát Antikrisztusnak nevezik és nyilvánosan pápai bullákat égetnek el. A prágai plébánosok közbenjárására a pápa kardinális útján 1412. júliusában Huszt a legsúlyosabb átok alá veti s a legtöbb prágai templomban beszüntetik a szentségek kiszolgáltatását. 1413-ban Rómában ismét elítélik Wickliff tanait, majd meghirdetik a konstanzi zsinatot — főleg Zsigmond ösztönzésére. A zsinat 1415 júliusában — Zsigmond római király jelenlétében és hozzájárulásával — máglyára küldte a prágai prédikátort.¹³

Régebbi kormeghatározásunkat tehát egy évtizeddel módosítanunk kell, az Anjou-korszak után az első új kályhákat a budai palotában csak Zsigmond első építkezéseinek befejezésekor, valószínűleg a század második évtizedében állítják fel.

Az 1954-ben általunk rekonstruált kályha (36. kép) szerkezeti és formájában változatlan megoldásban képzelhető el, de alsó részén — az előzőkkel azonos méretű — 10—11—12. típus csempéivel gazdagodva, felül pedig a 9. és a 13. típus díszítései teszik változatosabbá az első rekonstrukción egyforma mintájú sorokat. A méretek mellett az egyidejű készíttést bizonyítja, hogy pl. a 8. és 13. t. oromcsempéjéből, valamint az 1. és 11. t. csempéjéből teljesen egyező árnyalatú sárgásbarna mázzal készültek el darabok. Az egyik kályhát a budai palotában¹⁴ — melyhez e típusok tartoztak — már a XV. sz. 50-es éveitől lebontották.

A műhely jelentőségét az új darabok még inkább bizonyítják. Kronológiailag most is ez a műhely a legkorábbi, hisz a nyéki műhely már másolatot készít a 2. típusról,¹⁵ sőt most már nyilvánvaló, hogy a 12. típus címeres csempjét is másolták. Egy ismeretlen csoportba tartozó lenyomat mellett a nyéki műhely 1. típusa is (37. kép) ennek hatására készült, de nem lenyomat útján, hanem jóval gyengébb plasztikai kivitelben és tükörképként — tehát közvetlenül negatívba mintázva: a sasok elhelyezése a címerpajzsban, fejük állása, a körültekeredő sárkány elhelyezése mind megfordított. Mindez bizonyítja, hogy a nyéki műhely tevékenységekor az I. csoport műhelye már megszűnt, negatívjai sem maradtak meg, a heraldikai gyakorlatot jól ismerő, fejlett szobrászi készségű mestere már meghalt vagy elhagyta az udvart. Munkáinak most megismert tágabb képében még inkább kiemelhető az ábrázolások témakörének erősen lehatárolt kötöttsége, udvari jellege. Most már a XV. sz. közepéig ez a témájában mereven heraldikai-lovagi irányzat köti a királyi műhelyek tevékenységét.

II. CSOPORT

4. típus: a már korábban leírt darabok töredékeit sikerült kiegészíteni, s így itt bemutathatjuk e sarokcsempe képét a luxemburgi címer oroszlánjával (m: 24 cm, 120. kép). A budai palotából zöld, barnássárga és aransárga mázas példányok kerültek elő az 1—2. és 3. típus csempéihez derékszögben hozzáépítve.

17. típus: kerek kályhaszem, domború előlappal, hátrésze bordázott falú, külön ráragasztott. A díszítés öt sugarasan álló tölgylevél a 2. típus állatmesés csempéjének leveleivel egyező stílusban (átm.: 14,5 cm, 121. kép). A budai palotából 4 példány töredékét ismerjük, eltérő színben: vörösbarna illetve sötétvörös engobbal máz nélkül, fehér engobbal, valamint almazöld máznyomokkal.

18. típus: hagyma alakú kályhaszem, korongon kihúzott forma, háromnegyed részéig ólommal fedve. (M: 13,8 cm, alsó átm.: 10 cm, 122. kép). A budai palotából szürkésfehér cserépből készült zöld, mezza-majolika, zöldesbarna, csokoládébarna mázú példányok kerültek elő, a mázak színárnyalatai meg egyeznek a nyéki műhely csempéin alkalmazott színekkel (azonos zöldesbarna színt találunk pl. a 6., 13., 14. típusnál is).

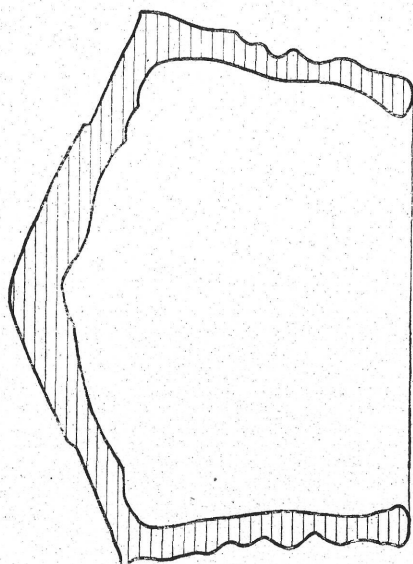
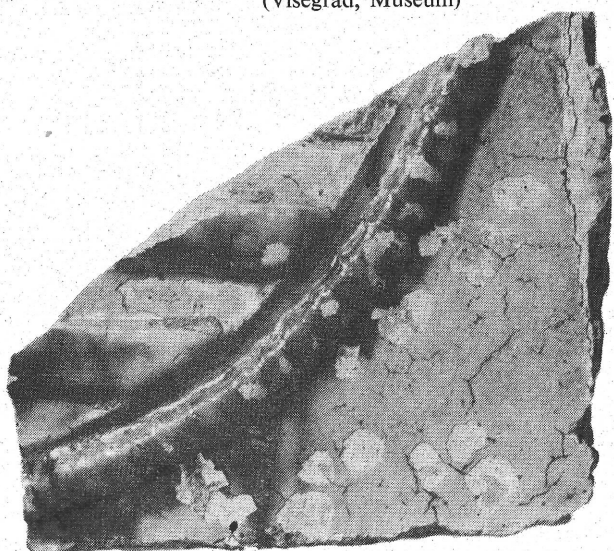
III. CSOPORT

Az 5. típus oromcsempéit sikerült rekonstruálni. A mérműves dísz középosztóval képzett két csúcsíves nyílás felett három kör négykarélyokkal. Az oromzatot kétoldalt lépcsősen elhelyezett háromszögű díszek kísérik. (M: 46 cm, sz: 23—23,5 cm, 124. kép). A mérművek kompozíciója és megformálása elárulja, hogy

120. kép. A II. csoport 4. típusú sarokcsempéje. Buda, palota
Eckkachel des Typus 4 aus der Gruppe II. Buda, Schloss

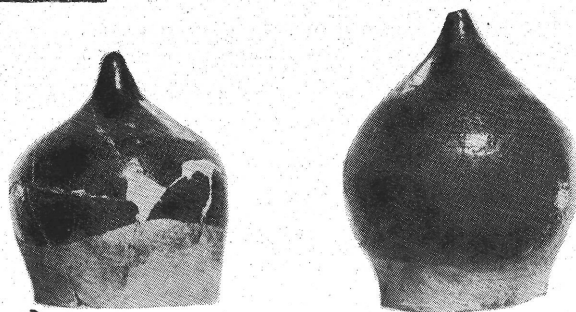
123. kép. Az 1. típus címeres csempéjének mezzamajolika töredéke zöld-fehér színben. Visegrád, Alsóvár. (Visegrád, Múzeum)
Mezzamajolikafragment der Wappenkachel des Typus 1 in grün-weisser Farbe. Visegrad, Untere Burg. (Visegrad, Museum)

0 5cm

121. kép. Levéldíszes kályhaszem és metszete. Buda, palota
Ofenkachel mit Blattornament und ihr Querschnitt. Buda, Schloss

122. kép. Kályhaszemek a nyéki műhelyből. Buda, palota
Ofenkacheln aus der Werkstatt von Nyék. Buda, Schloss

ezt is a csoport 2—3. típusának (54—55. kép) mestere készítette. A budai palotából mintegy 7 példány töredéke került elő, fehér cserépből sárga, aransárga, citromsárga, illetve fűzöld mázzal bevonva.

IV. CSOPORT

Az ide tartozó négy típus (56—59. kép) mellett nyolc további sorolható e műhely készítményei közé. Közöttük négy olyan is van (7., 10—12. típus), amelyeknél csupán az azonos technológia alkalmazása — tehát az egyező cserép és mázárnyalatok — mutatják, hogy egy fazekasműhely készítményei. A díszítés stílusa azonban egészen eltérő, hármat maga a fazekasmester készített el a többiekénél ügyetlenebb, kezdetleges plasztikával a műhelyben használt csempetípusok átmásolásával. Valamennyi bemutatott típusnak egyszerű léckerete van, egy kivételével a kályhák alsó részéhez készült négyzetes csempék, szürkés-fehér cserépből, de majd mindegyikből találunk szürkés-rózsaszínű anyagút is. (A kétfajta anyag kiválasztását úgy látszik, hogy a felhasználásra kerülő máz színe döntötte el: a meleg árnyalatú sárga és barna színhez a rózsaszín cserép volt megfelelő, a hideg citromsárga és zöld ólom-máz viszont fehér cserép felett adott tűzezebb színt.¹⁶⁾

5. típus: négyzetes csempe, kiemelkedő címerpajzsa négyelt beosztású a hét vágással és a cseh oroszlánnal váltakozva. Csak a nyéki kastélyból ismerjük töredékét, zöldessárga mázzal. (Sz: 26,5 cm, hát: 11 cm, 125. kép.)

6. típus: négyzetes csempe, két pólyával és három csillaggal négyelt címerpajzs felett szembenéző sisak pávatollas-koronás sisakdísszel, stilizált sisaktartóval. A Cilleiek címere. Eddig csak a nyéki kastélyból előkerült töredékek alapján rekonstruálható (m: kiegészítve 26,5 cm, 126. kép), mintegy 8–9 sárga illetve zöldessárga mázú példány alapján.

7. típus: négyzetes csempe, a négyelt címerpajzsban a hét vágás váltakozik a cseh oroszlánnal. A pajzs formáját csak az alpból kiemelkedő vékony vonal adja meg. A budai palotából 4 példány töredékei sárga (127. kép), citromsárga, zöldessárga, illetve barna mázzal ismertek. (M: 25,5, sz: 25,2 cm). Az utóbbi töredékéhez derékszögben hozzáépítve fordul elő a 8. típus.

8. típus: felezett méretű csempe, díszítése mesebeli halfarkú alak. (Eddigi töredékei a rekonstrukcióhoz nem elegendőek.)

9. típus: négyzetes csempe, díszítése csak a másolatok alapján ismert balra néző sisak oromdísszel. Töredékei a budai palotából vasoxidos barna mázzal, a nyéki kastélyból zöldesbarna mázzal bevonva kerültek elő (128. kép).

10. típus: négyzetes csempe, kiemelkedő négyelt címerpajzson a vágások és a cseh oroszlán váltakozva. Beosztása és mérete megegyezik az 5. típusal, de az oroszlánok plasztikai kivitele eltérő stílusú. A budai palotából egy sötétzöld mázas, rózsaszín cserépből készült példány került csak elő (m: 26 cm kiegészítve, sz: 26 cm, 129. kép).

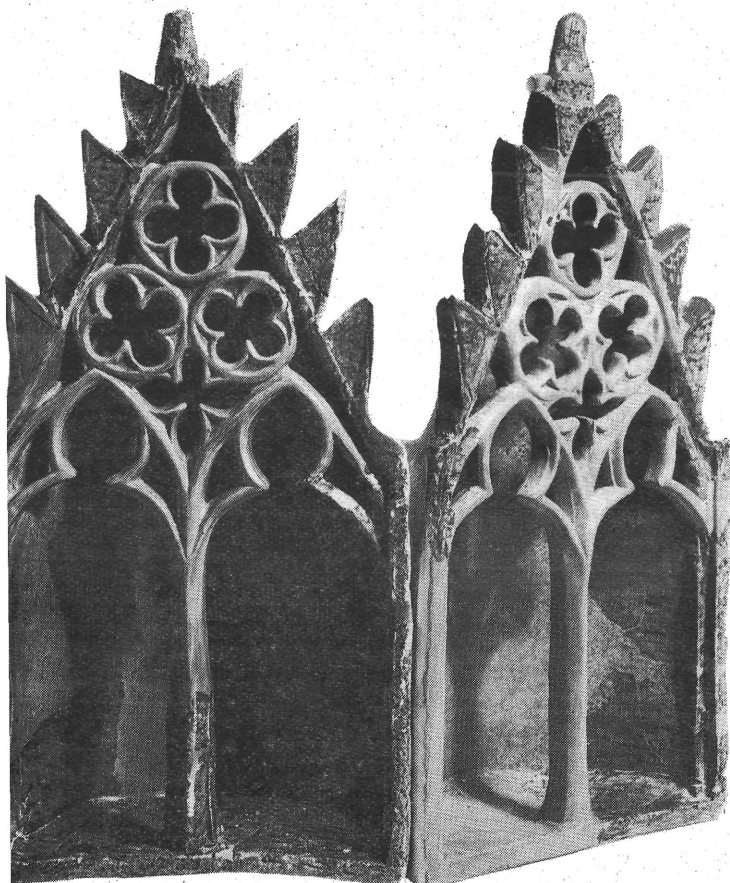
11. típus: négyzetes csempe, mintája a 9. típus lenyomata alapján jött létre, ezért részletformái annál 20%-kal kisebbedtek, plasztikája laposabb. Díszítése (heraldikailag balra néző) zárt sisak koronáján a cseh címer sasszárnya, kétoldalt a sárkányrend jelvénye. A budai palotából mintegy 17 példány töredéke került elő, aranysárga (130–131. kép), citromsárga, zöldesbarna, barnászöld, illetve sötétzöld mázzal bevonva; egyik példánya mázatlan szürkésfehér cserép barnászörös festéssel. (M: 21,7 cm, sz: 22 cm, háta 11 cm.)

12. típus: négyzetes csempe, mintája a 10. típus lenyomata útján, részben újra mintázva készült. A négyelt címerben a cseh oroszlánok alakja elmosódottabb, helyenként kezdetlegesebb rajzú. Aranysárga (132. kép), citromsárga, barna, illetve fűzöld mázas kivitelben a budai palotából mintegy 14 példány darabja ismert (m: 23 cm, sz: 22,5 cm).

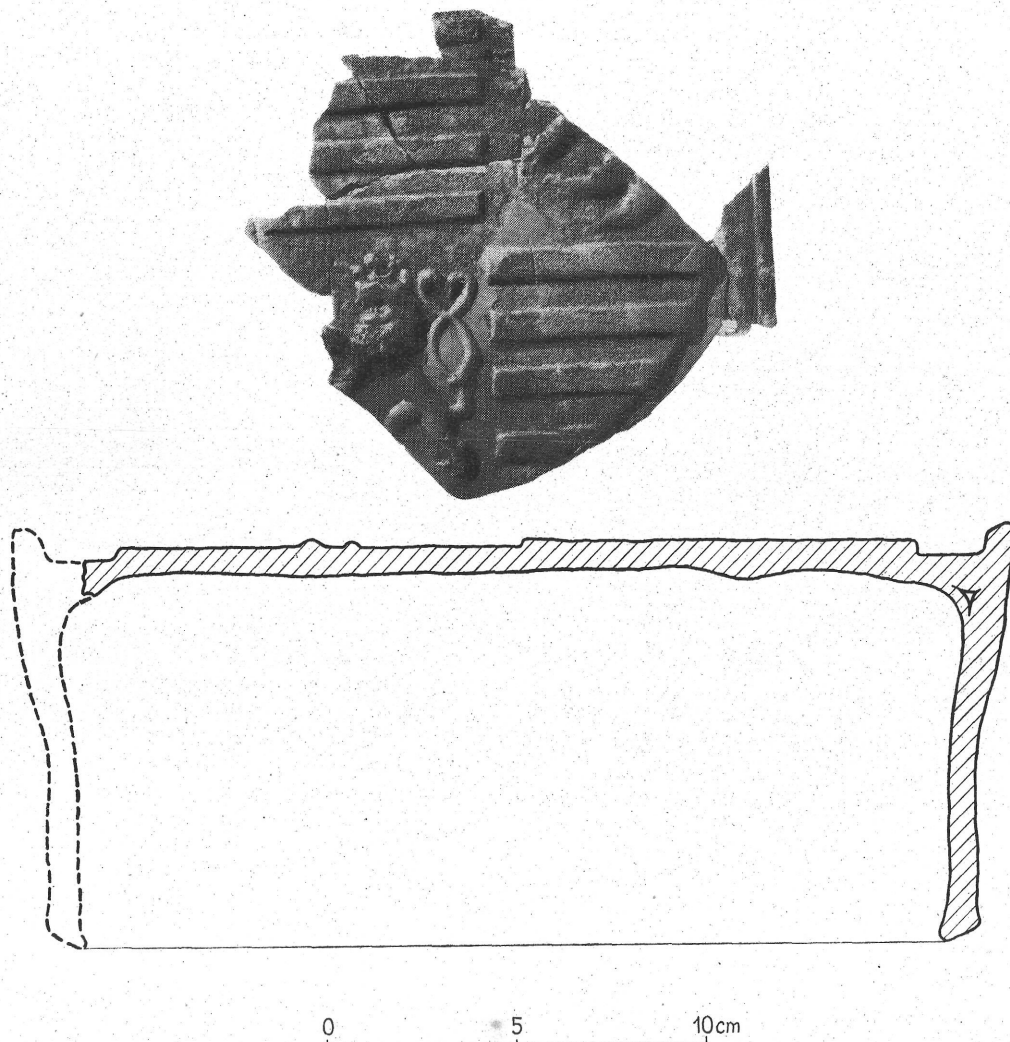
13. típus: felezett méretű sarokcsempe Zsigmond luxemburgi címeréből vett ágaskodó oroszlánnal. A II. csoport 4. típusának kijavított negatívjával készült (eltérő a sörény rajza). A budai palotából két példány került elő, a 12. típusához építve (134. kép, m: 22 cm, sz: 12 cm).

14. típus: homorúan hajlított párkánycsempe, kétoldalt keretelés nélkül. Díszítését jobbra szaladó nyúl, mögötte virágdísz képezi. A budai palotából borsózöld (135. kép), aranysárga, citromsárga, zöldesbarna, valamint zöld mázzal bevonva 5 példány került elő (m: 11,4 cm, sz: 12,8 cm, hát 10,8 cm). Kiképzésük szerint csak egyenes síkban egymás mellé helyezve használhatták ezeket, tehát a kályha alsó részének lábazati párkányát képezték.

Az eddig ismert 14 fajta csempe nem tartozhatott azonos felépítésű kályhákhoz. Értelmetlen lett

124. kép. Sárgamázos oromcsempek a III. csoportból. Buda, palota
Gelbglasierte Giebelkacheln der Gruppe III. Buda, Schloss

125. kép. Csempetöredék és metszete, IV. cs. 5. típus. Nyék, kastély
Kachelfragment des Typus 5, Gruppe IV und im Querschnitt. Nyék, Schloss

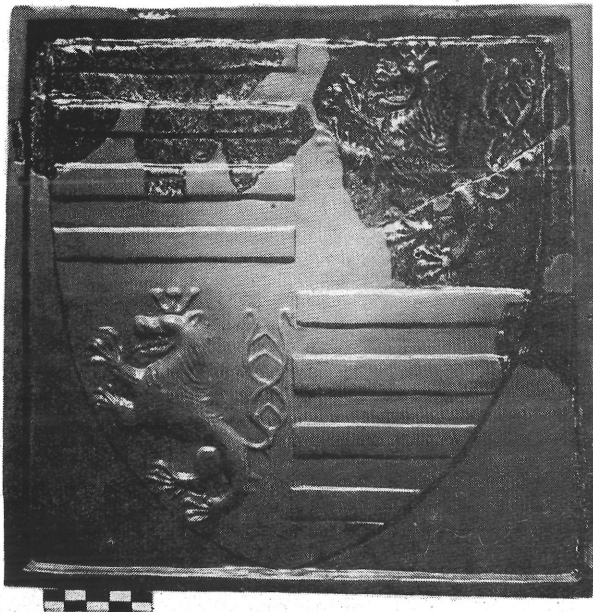
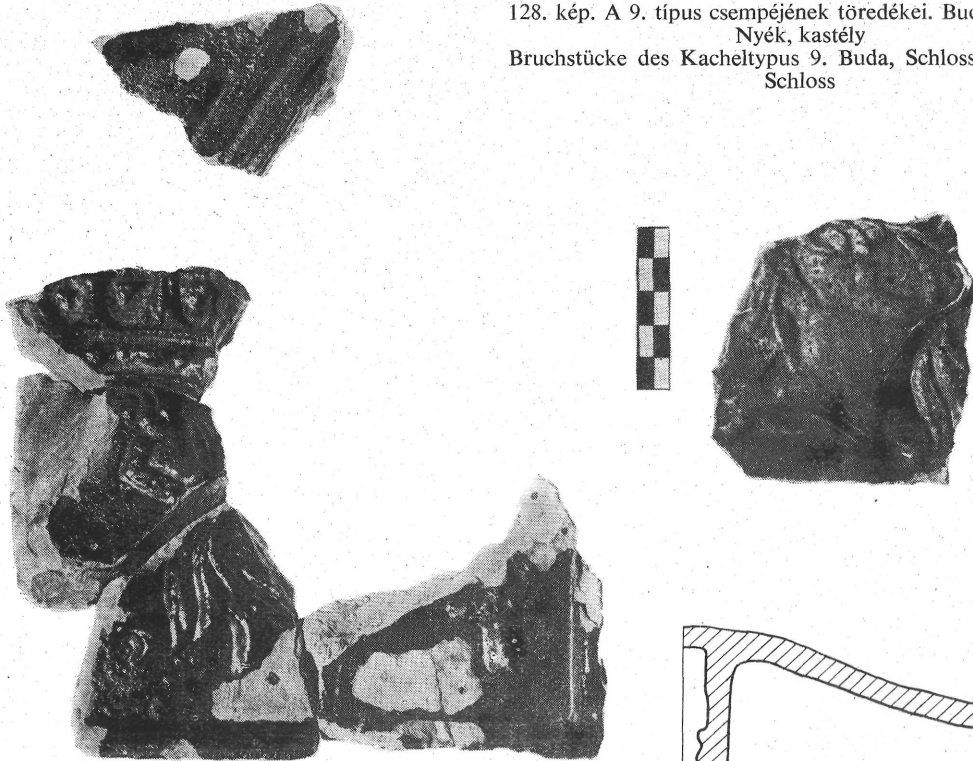

126. kép. Csempetöredék a Cillei címerrel, 6. típus. Nyék, kastély
Kachelfragment mit dem Cillei-Wappen, Typus 6. Nyék, Schloss

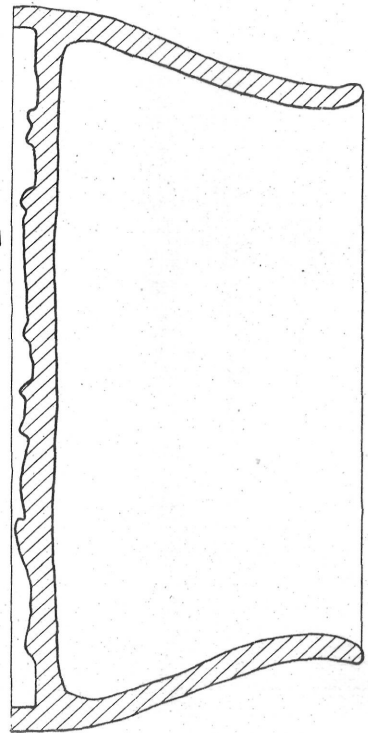

127. kép. Kályhacsempe a magyar-cseh címerrel, 7. típus.
Buda, palota
Ofenkachel mit dem ungarisch-böhmischen Wappen, Typus 7. Buda, Schloss

128. kép. A 9. típus csempéjének töredékei. Buda, palota és Nyék, kastély
Bruchstücke des Kacheltypus 9. Buda, Schloss und Nyék, Schloss

129. kép. Kályhacsempe a magyar-cseh címerrel, 10. típus.
Buda, palota
Ofenkachel mit dem ungarisch-böhmischen Wappen, Typus 10. Buda, Schloss

130. kép. A 11. típus csempéjének keresztmetszete Kachelquerschnitt des Typus 11

volna a négyelt magyar-cseh címerből négyfajta, összhatását tekintve azonos jellegű csempét felhasználni, amikor a különböző minták használatával a cél a minél változatosabb, gazdagabb összhatás elérése volt. A műhely első kályháihoz valószínűleg az 1—6., 9. és talán a 14. típus csempéinek sorozata tartozott. Később az 5. és 9. típus negatívjai tönkremehettek, az előző pótlására új negatívot mintáztak (ez már tükörképe lett, a címerpajzs plasztikus alkalmazása helyett pedig csak vonalas rajz készült — 127. kép). Az 5. típus helyett még egy másik csempe is készült (10. típus), valószínűleg új pozitív kifaragása útján, de rövidesen erről is,

131—132. kép. A 11. és 12. típus csempéi sasszárnyas sisakkal és magyar-cseh címerrel. Buda, palota
Kacheln des Typus 11 und 12, Helmzier mit Adlerflügeln und dem ungarisch-böhmischen Wappen. Buda, Schloss

133—134. kép. A 12. típus variációja és sarokcsempéje, 13. típus. Buda, palota
Variante des Typus 12 und Eckkachel, Typus 13. Buda, Schloss

135. kép. Párkánycsempe. Buda, palota
Gesimskachel. Buda, Schloss

valamint a 9. sisakdíszes csempéjéről közvetlen lenyomatot készített a fazekasmester, aminek eredménye a 11—12. típus: a többiekénél kisebb méretű csempékkel. Ezek a körülmények arra figyelmeztetnek, hogy a műhely tevékenysége közben igyekezett eredeti mintáihoz ragaszkodni, de működése során az elsőktől eltérő kályhákat is készített. E műhely esetében az utoljára készülő kályhánál már az 1—3., 7—8., 11—14. típusokból készítették el az alsó tűzteret.¹⁷

ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddig bemutatott anyagból a Zsigmond-korszak öt csoportja 62 csempetípusal hét különböző fajta kályhát, valamint 2—3 szemeskemencét jelent. A még fel nem dolgozható típusokat is figyelembe véve legalább 80 mintával számolhatunk. Az egyes csoportok legalább négy különböző udvari mûhely¹⁸ működését jelzik. Ezek — az I. mûhely főúri kályhájának kivételével — az 1408/15 és 1437 közötti időszakban dolgoztak a királyi udvartartás, valamint néhány főúr részére. A mûhelyek működésének relatív és abszolút időrendjét a biztosan datálható címerek és a másolatok (→) jelzik:

Csoport	Csempetípusok			
	14. (1397 előtt)			
I.	2.	12. (1408 után)	13. (1408/15)	15. (1404/19)
II.	↓ 2.	↓ 1.	↓ 3.	↓ 4.
III.		↓ 1.		
IV.	9. →	11.	10. → 12.	↓ 13.
V.	3. (1423/37)			

A négy Zsigmond-kori udvari mûhely tevékenysége tehát maximálisan három, minimálisan egy évtizedet ölel csak fel. Bármelyiket fogadjuk is el, mindenképpen rövid ideig működhetett csak egy-egy mûhely. Különböző fazekasmesterek bekapcsolódásával egymástól függetlenül konkrét célok betöltésére: egy-egy építkezési szakaszban elkészült palotarészek, királyi kastélyok felszerelésével bízták meg őket. Munkájuk végzéséhez mindegyik mûhelyben új mintakincs (1—2 kályha számára elegendő negatívkészlet) készült melyhez a pozitív minták zömét fafaragó asztalosok, szobrászok adták meg. A használatban álló típusok pótlására, bővítésére kis mértékben maga a fazekasmûhely is készített mintákat illetve lenyomatokat, újabb negatívok részére. A mintakincs, negatívkészlet nem került át egyik mestertől a másikhoz, ha a korábban felállított kályha valamelyik díszítménye megtetszett a következő mesternek, úgy csak egy kész csempe lenyomata, másolása útján használhatta fel. Megfigyelhettük azt is, hogy egy-egy mûhely kályha-csempéinek hátrészkiképzése (az ún. fiók, vagy „kályha” rész) a mûhelyen belül többnyire azonos, de a másik mûhelytől eltérő jellegű.¹⁹ Ez is különböző fazekasmesterekre vall.

Az azonos korú közép-európai anyaggal mûhelyeink tevékenységét ma még nehéz összevetni. A környező országok publikált vagy kiállításokon látható csempéi zömükben városok vagy kisebb várak leleteiből származnak, a céhes városi vagy mezővárosi fazekasság termékei a gazdagabb polgárság, vagy a főnemesség részére. Ennek megfelelően művészi és technikai kivitelben, ábrázolásainak tematikájában is eltérőek. Királyi udvartartásból vagy udvarhoz tartozó főúr lakóhelyéről alig ismerünk anyagot, de az is rendszerint későbbi. Összehasonlítva annyit már most is megállapíthatunk, hogy tematikájában ezekhez közelálló, stílusában és díszítésének technikai kivitelében pedig egyenrangúak, néha még kvalitatívabbak is a magyarországi készítmények. Főleg a kályhák összehatása, a díszítés változatossága és színgazdagsága emeli ki a budai, visegrádi, nyéki emléksanyagot.

A leletek vizsgálata ma már végérvényesen bizonyítja, hogy az egyes kályhák *együtt* mellett *különböző színű* csempéket alkalmaztak a XIV. sz. második felétől a XV. sz. közepéig a királyi palotákban. (Csak az V. csoport egyik budai kályhája kivétel.) A különböző színű ólommazakkal a csempéket egy időben vonták be és egyszerre égették. Így megfigyelhettük az I., II. és IV. csoportokhoz tartozó csempéken a hátrészre véletlenül rácsorgott és ráégett más színű mazak nyomait. Ha a különböző színek különböző, de egyszínű kályhákhoz készültek volna, úgy legkevesebb, a színek számának megfelelő számú kályha állott volna egy-egy palotában. Ennek azonban ellentmond az is, hogy például a nyéki vadászkastélyban az egyszerű szürke

szemeskályhákön felül nem nagyon állhatott még öt szobában is díszes cserépkályha, pedig itt ennyi különböző színben került elő egyforma csempe.²⁰ De a II. csoport 17. típusánál sem valószínű, hogy az összesen előkerült négy darab, négy más-más színű szemeskályhához tartozott. Egyszínű kályhák esetében elegendő lett volna a három alapszín (zöld, sárga, barna) használata, ezzel azonban egyik csoport mesterei sem elégedtek meg és a mázak keverésével, különböző cserép és engobe használatával 5—7 különböző színt állítottak elő. A II. csoport nyéki mestere eljutott a mezza-majolika eljárásához is: fehér engobe felett színezetlen ólomzázzal sárgásfehér színt állított elő (47., 50. kép), néhány csempén ezenkívül még a mintát zöld mázzal emelte ki. Egy leveles sarokcsempén a tölgyleveleket színezte, a Zsigmond címeres 1. típusnál pedig egy visegrádi töredék szerint a keretelő sárkányt és a kiemelkedő pólyákat festette zöldre (123. kép).²¹

A LOVAGALAKOS KÁLYHA MŰHELYÉNEK TOVÁBBI DARABJAI

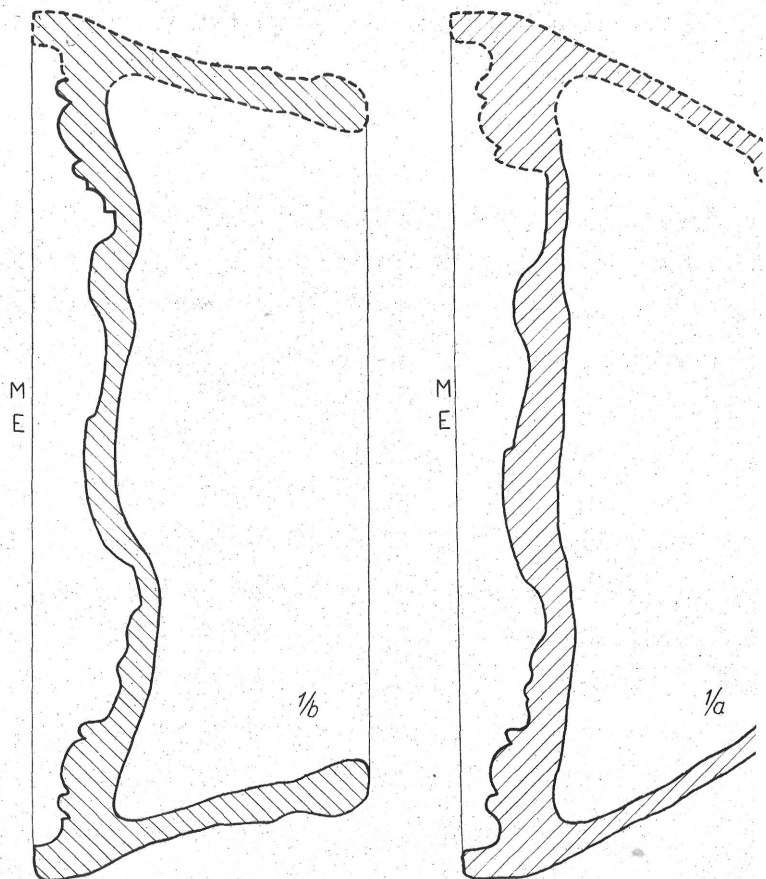
Az ide sorolt 12 csempetípus ma már 11 új mintával bővíthető, ebből három a rajzban is rekonstruált kályhához tartozik, a többi pedig, a másik két — eltérő formájú — kályhához.

1/b. Az 1. típus griffes csempéjéből sikerült Budán olyan variációkat kiegészíteni, melyeknél a belső tag mellett horonytagos profil fut. Ezeknek szélessége így 24 cm. Egyébként azonban részletekbe mérően egyeznek társaikkal (136. kép).

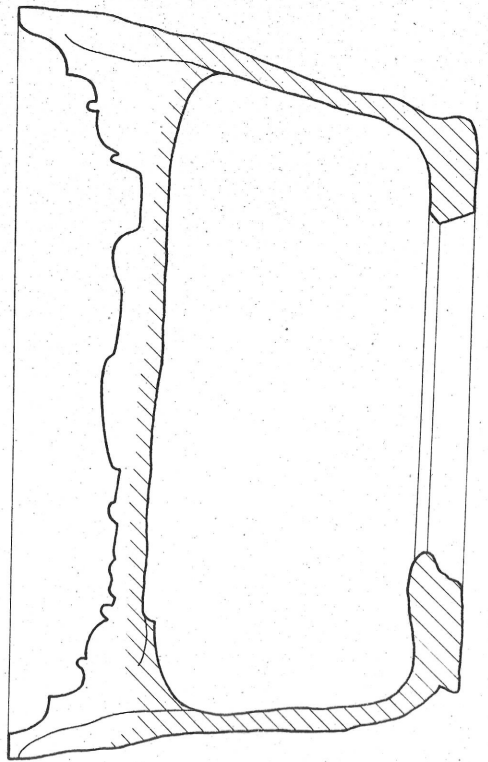
2/c. típus: a már bemutatott típus budai csempéjéhez (72. kép) utólag talált töredékek szerint az oroszlán háta mögött is tölgyfa áll. Sz: 22,6 cm, belső tükrös m: 14 cm (141. kép).

13. típus: felezett méretű sarokcsempe, a tagolt peremen belül az 1. t.-nál is használt levélsor-keret, közepén 5—5 szirmú rózsza, körülötte gyűrű alakban tekert ágról 1—1 stílizált gótikus levél hajlik ki. Sz: 11,5 cm, M: 22,5 cm, tükrös 5,5 × 16,6 cm. Egyik példánya a griffes csempe sarkaként szerepel, két további zöld töredék pedig a barna gyémánt-mustrás sarokcsempékhez építve (147. kép). Utóbbi körülmény további bizonyítéka annak, hogy a rekonstruált lovagalakos kályhának legalább 2 példánya állt a budai palotában.

14/a—b. típus: pillér és fiálé tag. Profilált lábazzal és fejezettel ellátott fél-oszlop hornyolt pillér előtt, m: 34,3 cm. Felső végződésére méretben pontosan illeszkedő fiálé tartozik, ez sarkával fordul

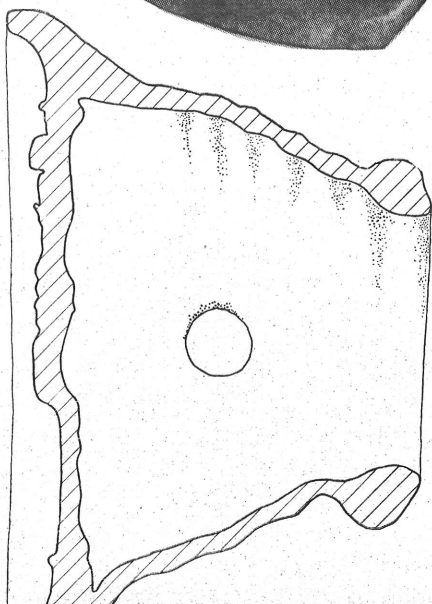

136. kép. A lovagalakos kályha 1/b. csempetípusa, az 1/b és 1/a típus metszetével. Buda, palota. 1454—57
Kacheltypus 1/b des Ofens mit Rittergestalten, mit dem Querschnitt des Typus 1/b und 1/a. Buda, Schloss. 1454—57

137. kép. A griffes csempe mázatlan másolata és metszete. Kőszeg, vár
Unglasierte Kopie und Querschnitt der mit Greif verzierten Kachel.
Kőszeg, Burg

0 5cm

138—140. kép. Griffes kály-
hacsempék: Vajdahunyad
(Bukarest, Slătineanu gyűjt.),
Krakkó (Múzeum Sztuki
U. J. Trzarski után, Boroszló
(Múzeum Slaskie)
Ofenkacheln mit Greif: Vaj-
dahunyad (Bukarest, Samm-
lung Slatineanu), Kraków
(Muzeum Sztuki U. J. nach
Trzarski), Wrocław (Muze-
um Slaskie)

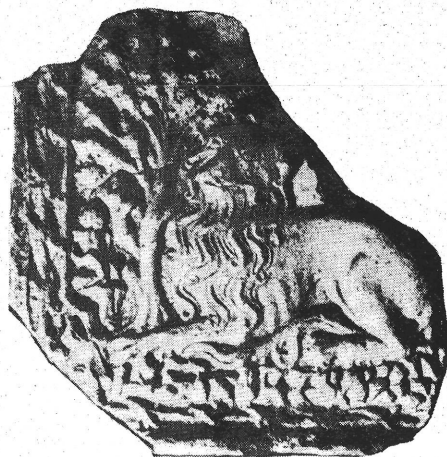

141. kép. A 2/c típus oroszlános csempéje. Buda, palota
1454—57
Mit Löwenfigur verzierte Kachel des Typus 2/c. Buda,
Schloss. 1454—57.

142. kép. Oroszlános csempe mázatlan másolata. Kőszeg, vár
Unglasierte Kopie der mit Löwenfigur verzierten Kachel.
Kőszeg, Burg

143. kép. Oroszlános csempe másolata zöld-sárga mázzal, áttört előlappal. Nyársapát. (Szeged, Múzeum)
Kopie der mit Löwenfigur verzierten Kachel, mit grün-gelber Glasur und durchbrochenem Kachelblatt. Nyársapát. (Szeged, Museum)

144. kép. Oroszlános csempe mázatlan másolata, 2/a típus után. Ljubljana (Mestni muzej)
Unglasierte Kopie einer Kachel mit Löwenfigur, nach dem Typus 2/a. Ljubljana (Mestni muzej)

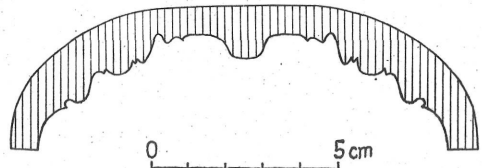
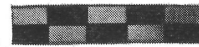
előre és így csak két oldala kidolgozott, háta lefáragott. M: 29,8 cm (befejező gomb mérete nem ismert). A két részt eredetileg dróttal lehetett összefűzni, ezért e ponton mindkettőbe lyukat fűrtak. Egyébként azonban sem legalul, sem hátukon semmiféle erősítésnek nem képezték ki tartó részt, tehát pusztán az agyagba ragasztással szerelték fel őket. Zöld mázasak, a budai palotából 7, illetve 9 példány töredéke ismert. (149. kép.)

15. típus. Tetőcsempe, egyenlő szárú háromszög forma, sima hátrésszel. A sima alából vakmértű dísz emelkedik ki, hármas tagolású, fokozatosan csökkenő magasságú profilokkal, mint pl. e műhely 10. típusánál is. Alsó részén körben 3—3 kerek és szögletes négykarély, középen hármaskarély; felette romboid forma 3—3 halhólyaggal, majd kör és záró halhólyag. A háromszög hegye törött, így eredeti befejezése nem ismert. A budai palotából 7 zöldmázás példány, 3 mázatlan, barnás-

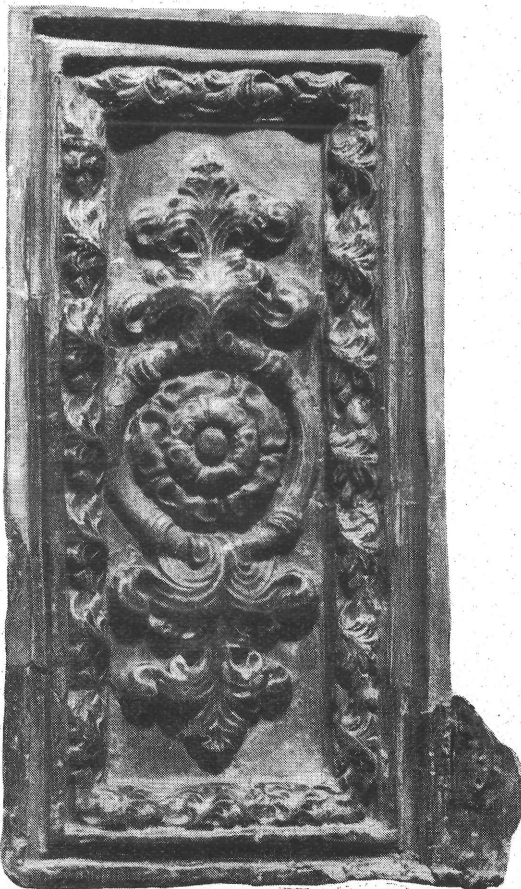
145—146. kép. Oroszlános kályhacsempék: Celje (Graz, Landesmuseum) és Stein am Rhein (Zürich, Landesmuseum)

Ofenkacheln mit Löwenfigur. Celje (Graz, Landesmuseum) und Stein am Rhein (Zürich Landesmuseum)

148. kép. A 13. típus hatása alatt készített rozettás szegélycsempe. Vasvár (Budapest, MNM)

Unter der Einwirkung des Typus 13 erzeugte, mit Rosetten verzierte Randkachel. Vasvár (Budapest, MNM)

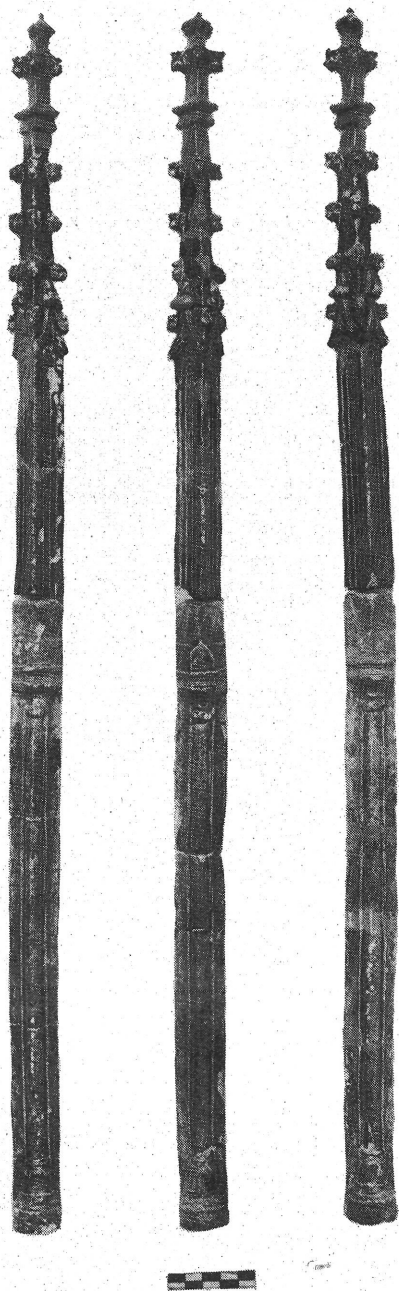

147. kép. A 13. típus sarokcsempéje. Buda, palota Eckkachel des Typus 13. Buda, Schloss

vörös cserép és 1 mázatlan szürke, redukált égetésű példány töredékét ismerjük, a mázatlan példányokon fehér meszelés nyoma látszik. A mázas kivitelű példányokból négynek nem kormos a háta, a többi igen. Talán 2 különböző kályhán álltak? A csempék oldalai hátrafelé rézsútosan levágva 122—135°-os illesztéseket tesznek lehetővé, ami a 6 vagy 8 szögű alaprajzra utal (120—135°). Sz: 28 cm, oldal hossza 71,5 cm. (150—151. kép.)

16. típus. Négyzetes csempe zárt előlappal. Az 1., 11., 13. típushoz hasonló keretelése van, de a csavarodó levélsor apróbb. A belső tükrök közepén 5—5 szirmú rózsza, körülötte gyűrűként csavarodó ágról a négy sarok felé 1—1 gótikus stilizálású levél hajlik ki. A levelek között 1—1 kis rozetta. E típusból eddig csupán két zöldmázos példány töredékét ismerjük a budai palotából (153. kép), ezek alapján rekonstruált mérete 22×22 cm; a tükrök sz: 14,3 cm. Előkerült azonban itt a műhely többi csempéjével együtt azonos rétegekből további 4 példány, melyek máz nélkül, szürke redukált égetésű kivitelben készültek. Feltűnő, hogy valamennyi szürke példány erősen elmosódott díszítést mutat, bár a részletek egyezők. Ezeket valószínűleg már az erősen lekopott negatívából készítették. M: 21,6×22 cm; tükrök sz: 14,4 cm (154. kép.)

17. típus. Háromszögű oromcsempe, zárt lapfal külön hátrész nélkül, mélyített szegletes tálformájú. Díszítése a 13. és 16. típushoz hasonló megol-

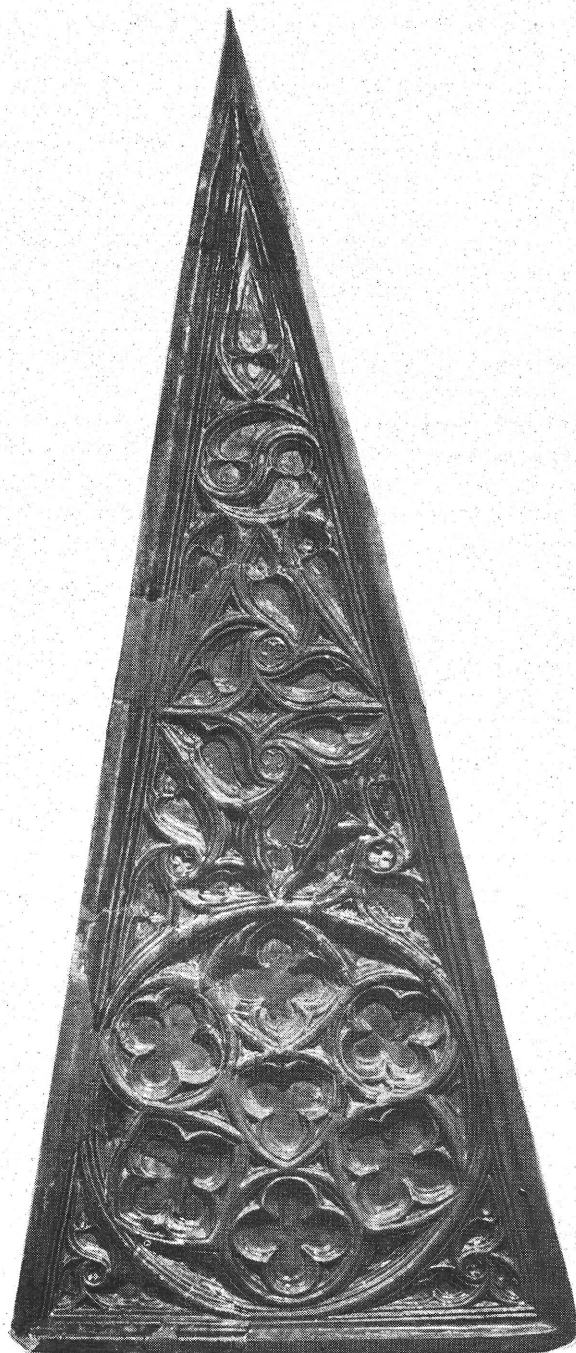
149. kép. Félpillérek és fiálék a lovagalakos kályha felső részéről. Buda, palota
Halbpfeiler und Fialen vom oberen Teil des Ofens mit Rittergestalten. Buda, Schloss

dású: gótikus stilizálású rózsza három levéllel. A budai palotából 2 zöldmázás példány került elő, sz: 29,5 cm, mélység 7 cm (152. kép).

18. típus. Négyzetes, zárt előlapú csempe, többszörösen tagolt kerettel és ág körül csavarodó levélsor szegéllyel. Kör alakú ágról a négy sarok felé 1—1 levél hajlik ki, a középső mezőben vesszőfonásos fészken ülő kiterjesztett szárnyú pelikán táplálja fiókáit. A budai palotából 6 példány került elő, sz: 25 cm, belső tükör m: 15,4 cm (155. kép). Egy példány kiégetés előtt félbevágott.

19. típus. Csak töredékekben ismert dongás hátú nyitott csempe, a műhelyre jellemző szamarhátíves fülkés megoldással. A széles íven négy orrtag, kétoldalt a perem mellett fiálék, Kozák K. ásatásából ismertek az egri püspöki palotából.²² (Sz: kb. 29—30 cm, 156. kép).

20. típus. Oromcsempe, felül háromszögű záródásán nagyméretű kúszólevelek kísérik, a középső fülkét karélydíszes mérműves ív zárja. Felül külön darabból készített kereszttrózsás végződése lehetett. Bu-

150. kép. A 15. típus tetőcsempéjének rekonstruált mintája.
(Egyed E. rekonstrukciója)
Rekonstruiertes Muster der Giebelkachel von Typus 15.
(Rekonstruiert von E. Egyed)

151. kép. Máztatlan vörös és szürke tetőcsempe-törödékek. Buda, palota
Bruchstücke unglasierten roten und grauen Dachkacheln. Buda, Schloss

152. kép. Rozettás oromcsempe. Buda, palota
Mit Rosetten verzierte Giebelkachel. Buda, Schloss

dán kékeszöld mázas töredékeit találtuk (Sz: 25,2 cm, 157. kép), az egri várból záradéktöredék került elő.²³

21. típus. Csak töredékekből ismert párkánycsempe. Dísztése forgó halhólyagokból képzett végtelen minta. Horonytaggal és pálcattaggal profilált kerete csak alsó és felső oldalán van, kétoldalt keretelés nélkül végződik. A felső keret rézsús párkányán várfal-pártázatok sorakoznak. Az egyik budai töredéknek 9,5 cm mély „kályha” háta van; a palotából 3 zöldmázás példány töredéke került elő. Sz: 15,2 cm, m: 14 (?) cm (158. kép).

22. típus. Párkánycsempe? Csak töredékekből ismert. Vakmérműves dísztése megegyezik a 21. típusnál, de kerete egyszerű széles horonytag. Háta simára kidolgozott, „kályha” rész nélkül készült, egyik (?) oldala keret nélkül levágott. Méreteit még nem ismerjük. A budai anyagban máztatlan, vörös cserép töredékei fordulnak elő, hátuk nem kormos. Sz: (töredék) 13,8 cm, (159. kép).

23. típus. Csak töredékből ismert, talán az előző formájához hasonló? Dísztése hasonló, mint a 21—22. típusnál, de méretében annak mintegy kétszerese. Egyik oldala keret nélkül levágott. Eddig csak az esztergomi vár érseki palotájából ismerjük zöldmázás darabját (Sz: 13,5 cm (160. kép).

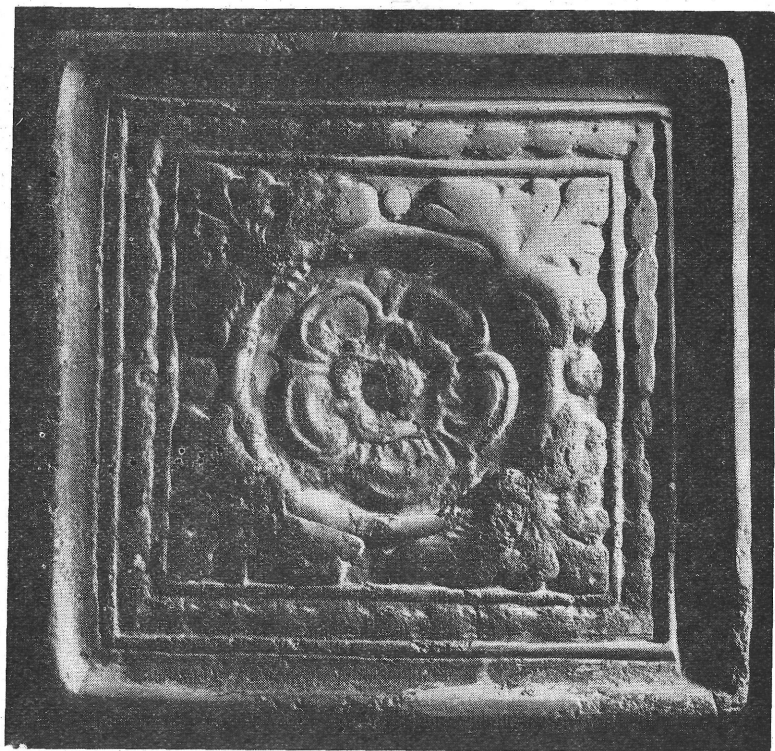
Oromrózsák. A budai anyagban kétfajta megoldású töredéket találtunk. Egyiknél a levelek húsosan mintáztak, ez kékeszöld mázzal van bevonva; a másik fajta szürke redukált égetésű cserép, rajzosabb, aprólékosan kidolgozott. Utóbbinak szártöredéke is látható volt, közepén fűrt lyukkal. Mindkettőnek csak alulnézetük díszített, rekonstruált méretük 8×8 cm-es négyzet (161. kép).

A típusok összefüggését, a lovalakos kályha műhelyéhez tartozását ez esetben is számos egyezés, valamint technikai megfigyelés tanúsítja. Az alkalmazott ólomház ezeknél is a korábbiakkal azonos fűzőld, kékeszöld, olívizöld árnyalatokat mutatja. A keretelő levélminta az 1, 11, 13. típusnál, valamint kisebb méretben a 2/c, 16, 17. és 18. típusnál ugyanannak a faragó mesternek kezére mutat. A 13, 16—17. típus virágdíszre egyes részleteiben teljesen megegyezik, sőt feltételezhető, hogy a 17. típust a műhely később hozta létre a 16.-nak eredeti pozitív mintájával a szükségletként felmerülő új csempeforma megoldására. Elárulja ezt ugyanis az a szabálytalanság, hogy a háromszög kompozíció alsó kereteként még az eredeti négyzetes keretelés maradványa látható (152. kép). Ha a negatív számára e célból készített pozitívot faragtak volna, egyszerűbb lett volna mindjárt háromszögű keretelést készíteni.

A 15., 21—22—23. típus mérművei ugyanúgy a késő-gótikus építészet közvetlen hatását, az eredeti szerkesztési elvek ismeretét árulják el, mint ahogy már 3—7., és 10. típusnál is tapasztalhattuk. Itt is jellemző az első-másod-harmadrendű mérművek háromféle keresztmetszetű alkalmazása eltérő profillal, csökkenő értékkel; a négykarély, kör és a halhólyag motívumának egyenrangú szerepeltetése.

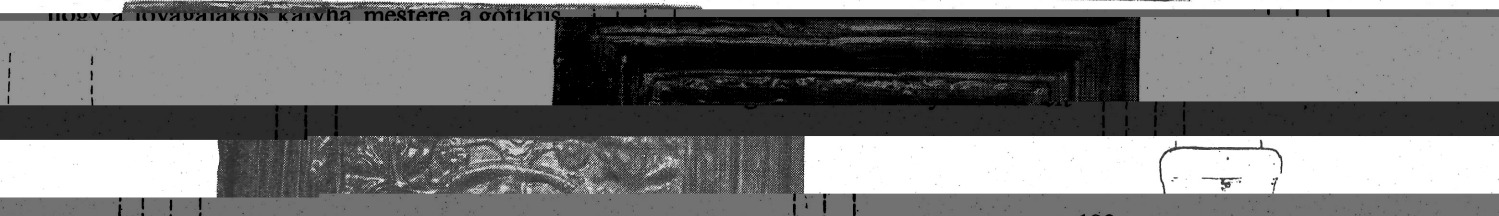
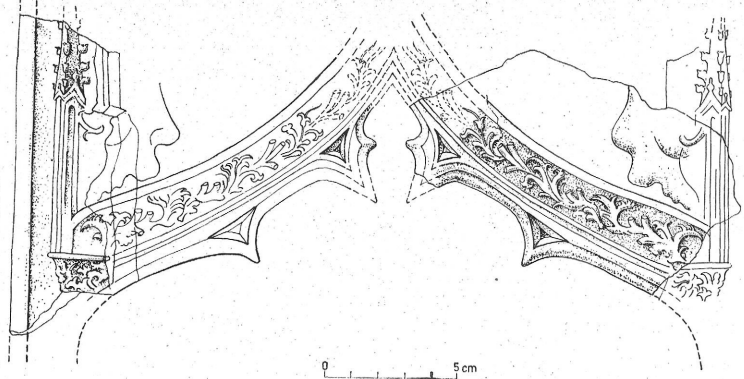
Feldolgozásom I. részében az 1—9. típusok alkalmazásával készítettem el a műhely egyik kályhájának elméleti rekonstrukcióját. A most bemutatott típusokból három fajta szintén e kályhához tartozhatott. A 13. típus az alsó állatalkos sor kétfajta sarokcsempéje (töredékek alapján ezt már az első rekonstrukciónál is felhasználtuk, de hibás mérettel).

A 14/a—b. típus pillére és fiáléja a felső oromsor csempéi között foglalhatott helyet. Miután az oromcsempék csak 19 cm szélesek, az alattuk levő 20,5—21 cm széles csempék által adódó alaprajzot nem töltik ki. Első rekonstrukciónkon azért felfelé lépcsőzetes keskenyítésekkel számoltunk, ami középkori kályhák esetében

153—154. kép. A 16. típus rozettás csempéjének mázas és mázatlan példányai. Buda, palota
Glasierte und unglasierte Exemplare des Typus 16. Buda, Schloss

156. kép. Fülkés csempe ívtöredéke, 19. típus. Eger, püspöki palota (Eger, Dobó Múzeum)
Bogenfragment einer Nischenkachel, Typus 19. Eger, Bischofpalast (Eger, Dobó-Museum)

...pe pelikánnal. Buda, palota
...elíkan. Buda, Schloss

Fiálékkal együtt azonban
incsen szükség, a felső to-
leges kiképzésű lehet. Ma-
álék a 4. és 6. típus hang-
zésének (ezeknek rézsús
is szobrok is) megfelelő
adják és erősítik a függő-
életi hatását. A pilaszter
tták meg, hogy fejezete az
l egyező magasságba ke-
pítészeti alkalmazásának
badon áll (162. kép). A 7.
nek gombos végződésén 4
láthatóak. Ezekbe erősí-
mintázott keresztrózsákat.
őbb adat mutatott arra,
kályha mestere a gótikus
erkezeti megoldásait más
ban követi, kézenfekvő-
etéség, hogy az építészet-
alakú toronytető elemeit

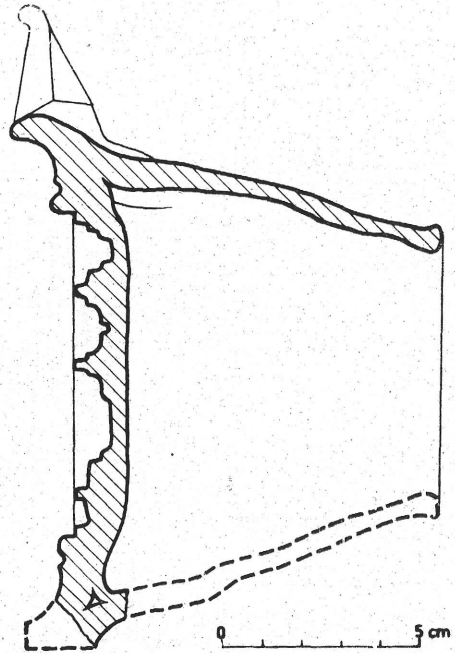
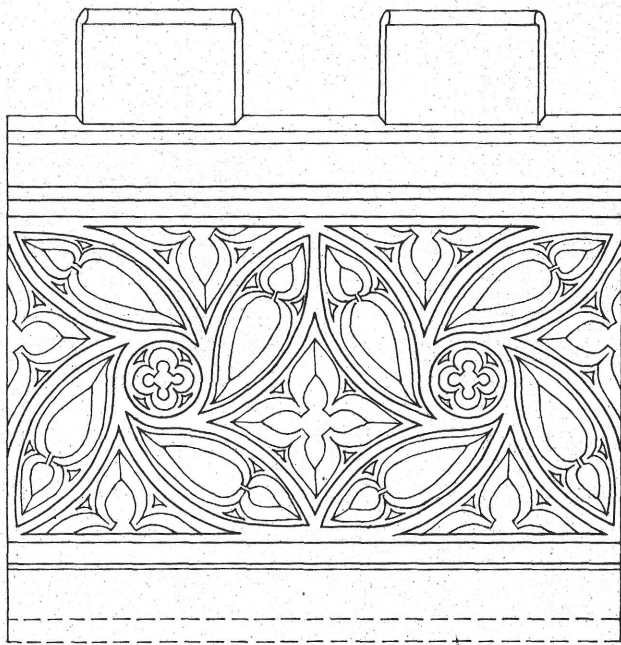

155. kép. Kályhacsempe
Ofenkachel mit P...

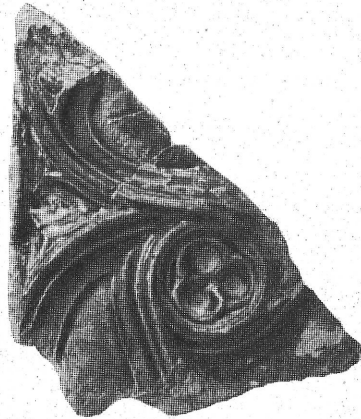
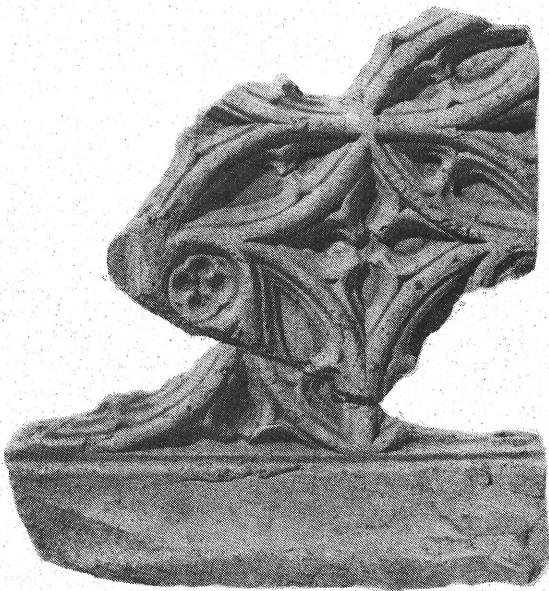
többször előfordul.
ilyen keskenyítésre n
ronyszerű rész függő
guk a pilaszterek és f
súlyozott oldalkiké
oldalain állanak a k
folytatását, lezárását
leges vonalak szeml
méretét úgy választó
oromcsempe válláva
rül, s így a fiálé é
megfelelően már sza
típus oromcsempéjé
cm mély fűrt lyukak
tették fel a külön r
Míután egyre t
hogy a lovagalakos
építészet formai és sz
társainál sokkal job
nek látszott az a leh
ben alkalmazott gúl

...oromcsempéjének rekonst-
ciója (Egyed E.) Buda, palota
...belkachel des Typus 20 (E.
Egyed). Buda, Schloss

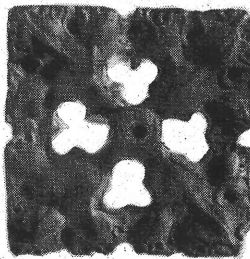
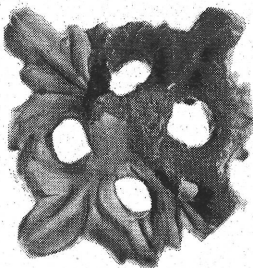
157. kép. A 20. típus
ruk
Rekonstruktion der Gi

158. kép. Párkánycsempe rekonstruált rajza. Buda, palota
Gesimskachel und ihre rekonstruierte Zeichnung. Buda, Schloss

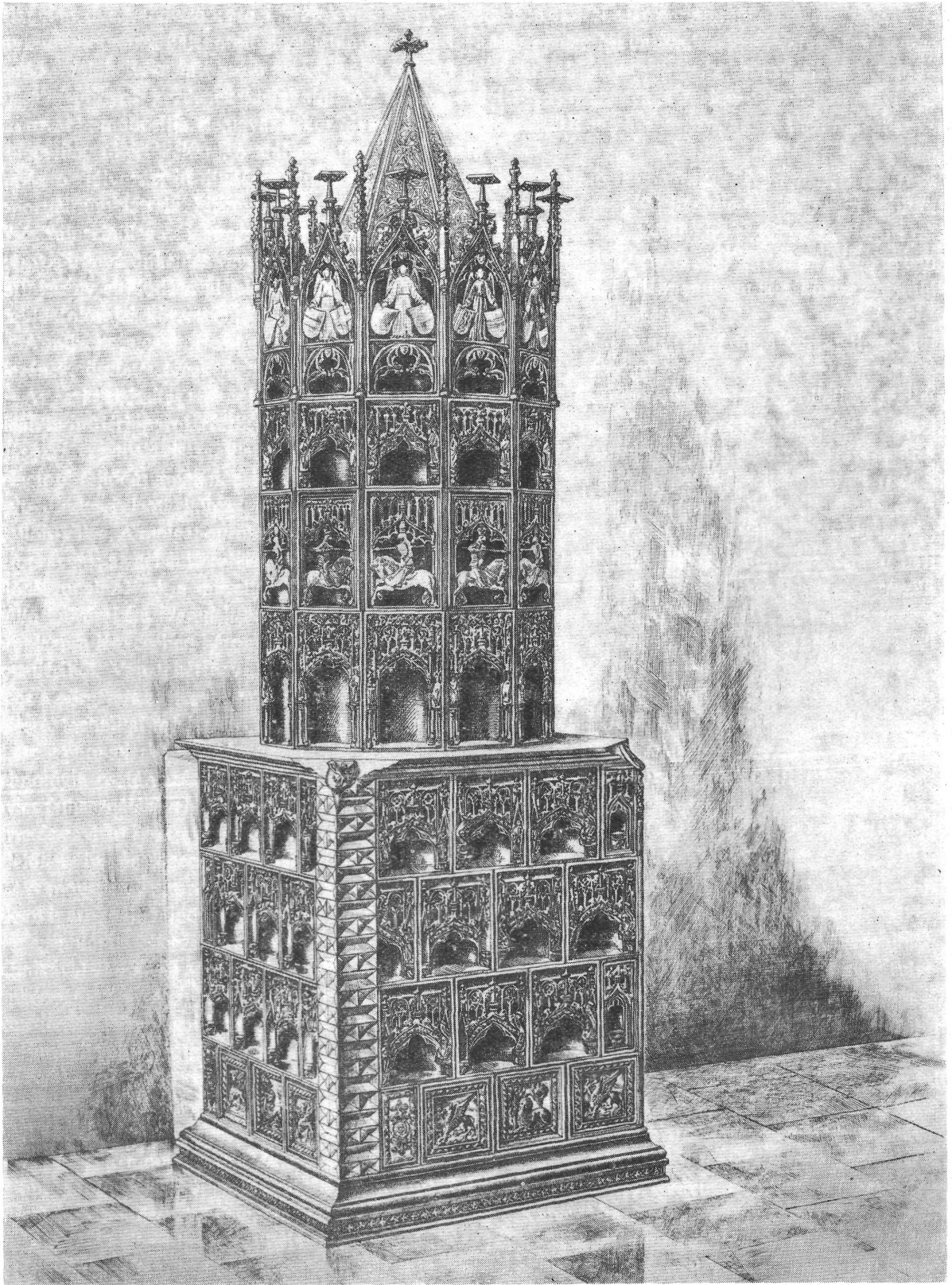
159—160. kép. A 22—23. típus vakmértműves csempéi. Buda,
palota és Esztergom, vár (Esztergom, Múzeum)
Mit blindem Masswerk geschmückte Kacheln des Typus
22—23. Buda, Schloss und Esztergom, Burg (Esztergom,
Museum)

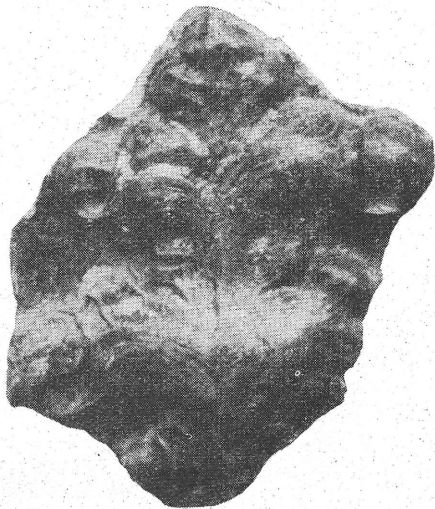
is megtaláljuk leleteink között. A 15. típus formáját és pontos méretét szerencsére töredékeink meghatározták, ilyen méretű és kiképzésű idomokkal nem is számolhatunk máshol, mint a kályha tetején. A háromszög alakú lapokból összeállítható gúla oldalainak számát a 12 oromcsempe által meghatározott alaprajzi méret szabja meg, ezeknek mély hátrészei mögött 6 oldalú tetőt lehet felállítani. Mint láttuk, a tetőcsempék széleinek hátrafelé keskenyedő lemet-

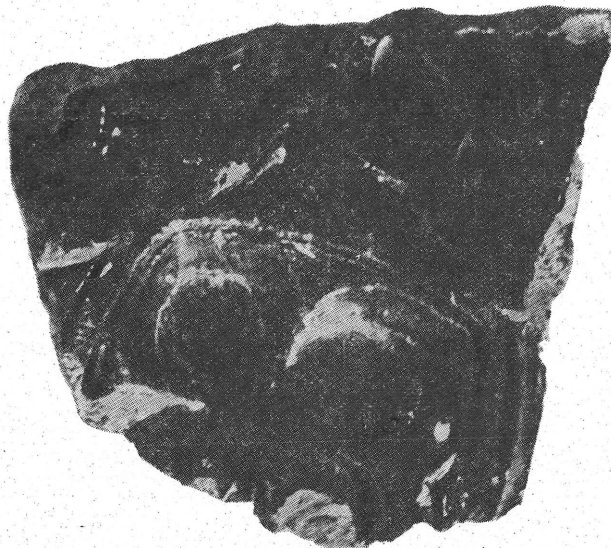
161. kép. Oromrózsák a kályháról. Buda, palota
Giebelrosen vom Ofen. Buda, Schloss

162. kép. A lovagalakos kályha. 1454—57
Ofen mit Rittergestalten. 1454—57

163. kép. A 13. típus töredéke a pomázi kastélyból. (Budapest, MNM)
Bruchstück des Typus 13 aus dem Schloss von Pomáz. (Budapest, MNM)

164. kép. A 15. típus töredéke, Baracs (Kecskemét, Múzeum)
Bruchstück des Typus 15, Baracs (Kecskemét, Museum)

szése is az ilyen összeállítást segítette.²⁴ Sajnos a csúcs eredeti végződését nem ismerjük, a legegyszerűbb oromrózsás záródást választottuk a 161. kép mázas példányának felhasználásával.²⁵

A lovagalakos kályha összhatásában, megoldásaiban az újabb adatok szerint annyira hangsúlyozza a vertikális hatásokat, hogy ennek a felépítés formájában is érvényesülni kellett. Ezért új rekonstrukciónál az alsó részt fél csempe szélességével keskenyítettük és ennek megfelelően felépítményét is 14 szög helyett 12 szögűre terveztük. Így alakjában karcsúbbá, összhatásában magasabbá vált és az eredetileg rekonstrukciós mintaképnek segítségül vett salzburgi kályha (1501) helyett, a korban is közelebb álló meránói (1446—80), illetve az erfurti (1473) kályhákkal vethető jobban össze. Ebben a megoldásban a kályha nem egy kocka alakú építményen álló keskenyebb, és fölfelé maga is keskenyedő torony (89. kép), hanem az egész test válik toronnyá. Alsó szakasza még négyszögletű, ezt párkány is hangsúlyozza, felső része pedig sokszögű. A két forma találkozásánál az átmenetet a sarkok levágása könnyíti meg. Nemcsak a hangsúlyosabb, gyémántmustrás barna sarokcsempékkel kiképzett sarok befejezése rézsús, de mint egy visegrádi töredék bizonyítja,²⁶ a másikon is ferde levágásra valamilyen címert alkalmaztak. Sajnos csak a címerpajzs kerek alsó végződése maradt meg, a piros és zöld festéknyomok szerint festett ábrázolása volt. Alatta a csempe sarkának kifelé néző oldalán iratszalog töredéke tanúsítja, hogy a negyedik csempesor sarkát is apró prófétaszobrocska ékesíthette, ugyanaz, mint amelyet a 3. típusnál egyébként is többször használtak.²⁷

A MŰHELY ALKOTÁSAINAK ELTERJEDÉSE

Korábban már kimutattuk, hogy a királyi palotákon kívül 1—1 kályhát felállítottak az udvarhoz közel álló főurak palotáiban, vidéki kúriájában is (Buda, Visegrád, Nyék; Esztergom, Pécs, Baracs). A megismert új típusokat részben megtaláljuk e helyeken is. Így a nyéki kastélyból a tetőcsempe szürke töredékei, Pécs leletei között pedig sötétzöldmázos darabja került elő.²⁸ A baracsi kúria kályhája is megerősíti a csempék összetartozásáról kifejtett véleményünket, itt is előkerült annak idején egy tetőcsempe-töredék is (164. kép). A 23. típus mérműtöredékét eddig csak Esztergomból ismerjük.

Részben a megismert új típusok, részben a legújabb ásatási eredmények a műhely készítményeinek elterjedését még tovább is bővítik: az új lelőhelyekkel együtt a középkori Magyarország területéről már 11 várból illetve főúri lakóhelyről került elő ilyen kályha maradványa. Az azonosság miatt, részletes leírás helyett, csak rövid felsorolásukat adjuk:

Pomáz királyi vadászkastélyából a 13. típus levéltöredéke (163. kép).²⁹ Egervár várkastélyában a 18. típus zöldmázos töredékét és mázatlan, szürke töredékét tárta fel S. Nagy Emese.³⁰ Eger várának püspöki palotájában az 1., 2., 5., 19. és 20. típus csempéi alapján talán két különböző kályhával is számolhatunk Kozák K. ásatása óta³¹ (156. kép). A nagyvázsonyi várban Éri I. tárta fel a 2. és 18. típus zöldmázos példányait,³² Nagy S. pedig szintén e két típus zöldmázos töredékeit találta meg Bács (Bač, Jugoszlavia) várában.³³

Korábban is hangsúlyoztuk, hogy a műhely eredeti alkotásait gyakran a királyhoz politikailag közel álló főurak lakóhelyén találhatjuk meg. Egerben 1447—68 között Hédervári László püspököt találjuk; ő ugyan a Hunyadi párt híve, de mint országnagy, tagja az 1452-es bécsi követségnek és 1455. július 21-én ő is aláírja a rendek levelét V. László hazahozatala ügyében.³⁴ Ha az ő személyéhez köthető az egri kályha, úgy nem pártállása, hanem országnagy mivolta indokolhatta a szoros kapcsolatot az udvarral. Felvetődhetne azonban az a kérdés is, hogy talán Hangács Albert egri prépost és királyi alkancellár kapja a kályhát, ő pedig V. László szoros párthíve.³⁵

A bácsi vár kályhája is főrangú személyhez kapcsolódik: a vár a kalocsai érsekség második székhelye. 1450—56 között Szekcsői Herczeg Ráfael érseké, 1457—71 között pedig Várdai István kezében van. Mindketten számításba jöhetnek. Herczeg Ráfael is tagja az 1452. novemberi bécsi követségnek, melyet a magyar országgyűlés kiküldött, testvérét Miklóst pedig Beheim éneke nevezi meg a király híveinek felsorolásában.³⁶ Mégis inkább Várdai személyére gondolhatunk. Még mint egri prépost vett részt 1453. aug. 11-én a király képviselőjében a boroszlói tárgyalásokon (a király nővérének férjhezadása Kázmér lengyel királyhoz). A követségnek ő az egyetlen név szerint említett magyar tagja.³⁷ 1456-ban alkancellárja, a következő évben pedig titkos kancellárja a királynak.³⁸ 1457. II. 25-én a király kalocsai érsekké nevezte ki, ugyanez év októberében pedig a három főúr között magyar részről ő a vezetője annak a fényes követségnek, mely Prágából indult, hogy a király menyasszonyát elhozza Párizsból.³⁹

A középkori Magyarország területén tehát eddig 11 helyen mutathatók ki e műhelyben készült kályhák. Feltételezhető az is, hogy ezeknek csak egy része egyezett a rekonstrukciónkon bemutatott rendszerrel, s több helyen az eredetileg második, illetve harmadik fajta kályhához tervezett csempék kombinációjával alkottak egyszerűbb megoldású kályhát.⁴⁰

Az elterjedés szempontjából a legfontosabb új adatokat a cseh kutatás eredményezte. A régebről ismert, de részletesen eddig fel nem dolgozott lelőhelyek közül egyszerre két helyen is megtalálták a műhely eredeti alkotásait. Z. Smetánka Lichnice várából közölte az 1., 3., 4., 5. és 7. típus töredékeit, J. Kouba pedig Lipnice várának gazdag leletanyagából választotta ki az 1., 3., 4., 5., 7., 8. és 21. (?) típusba sorolható darabokat.⁴¹ Az előkerült darabok a világos-, sötét-fűzőld, kékeszöld ólomház színárnyalataiban, valamint díszítésükben egyaránt teljesen azonosak a budai darabokkal és a finomabban mintázott részletek is teljesen egyezők. A technikai kivitel minden téren arra mutat, hogy az eredeti negatívokkal ugyanazok a fazekasok készítették őket, mint a többit. A színezés tekintetében egy újdonságot említhetünk: Lichnicében az 1. típus griffes csempéje a zöld mellett gesztenyebarna mázzal is elkészült, Lipnice kályháján pedig a 8. típus lábazati párkánya nem barna, hanem citromsárga mázas kivitelű. Az egyes csempetípusok megjelenése azonban mindkét helyen az általunk rekonstruált kályhaformára utal, tehát a műhely sikeresebb lovagalakos kályhájára.⁴²

Csupán a 21—23. típus mérműmintás csempéi nem szerepelnek rekonstrukciónknál. Ez azok közé a típusok közé tartozik, melyeknek pontos formáját és méretét még nem ismerjük. A kiszerkesztett mérműdész ugyanis a 21—23. típusoknál végtelen mintát ad, melyből tetszés szerinti szakaszokat alkalmazhattak a csempéken. A budai és esztergomi töredékek azt bizonyítják, hogy e csempéket úgy helyezték egymás mellé, hogy a minta kétoldalt megszakítás nélkül folytatódjon, tehát frízszerű megoldást teygen lehetővé. Míg a 22—23. típusok egyszerű burkolólapok, a 21.-nél Budán hátranyúló kályharész is található, Lipnicében is pártázzal díszített pereme van,⁴³ tehát utóbbiakat párkányként használták. Talán a további leletek lehetővé teszik e tekintetben is a rekonstrukció továbbfejlesztését, vagy annak bizonyítását, hogy a 18. típushoz hasonlóan e csempét is több fajta módon használták.⁴⁴

A lovagalakos kályhák megjelenése Csehországban természetesen kormeghatározási és a tulajdonosokkal kapcsolatos történeti kérdéseket is felvet. Sajnos a legtöbb magyarországi és a két csehországi lelőhely darabjainál sem rendelkezünk olyan ásatási megfigyelésekkel, melyek az időmeghatározás kérdését egyértelműen eldönthetnék, a kályha készítésének évtizedét meghatároznák. A lelőköörülmények egyébként is csak a kályhák lebontásának, elpusztulásának korát jelzik, ez pedig általában 5-től 50 évig terjedő használat után következett be.⁴⁵

A magunk részéről a műhely eredeti munkáinak korát heraldikai és stíluskritikai támpontok alapján 1455—57 közé helyeztük. A cseh kutatók magyarországi viszonylatban a meghatározást elfogadják, de az ottani példányokat későbbinek tartják. Álláspontjuk szerint II. Ulászló király korszaka köti össze 1490-től a két országot. Lichnicében az 1500-as években kezd nagyarányú átépítési tevékenységbe Lipai Trčka

Miklós, Lipnice pedig ugyane család másik ágának tulajdona az 1430-as évektől és ugyancsak a 16. sz. első évtizedében folynak új építkezések.⁴⁶ Bár a későközépkorban, főleg inkább a XVI—XVII. században többször előfordul, hogy a kályhacsempék negatívját hosszú időn keresztül használják, olyan esetet, amikor az összes negatívok fennmaradtak és a teljes kályhát később is el lehet készíteni, nem tudunk elképzelni. Így a magyarországi és a csehországi kályhák felállítása között feltételezett 40—50 éves időközt is túl hosszúnak találjuk, s ráadásul az egyes csempék között olyan nagyfokú technikai egyezést találtunk, amit csak azonos fazekasműhelyek magyarázhatnak.⁴⁷

A történelmi kérdések vizsgálata is nyújt olyan adatokat, amelyek a korábban is fennálló kapcsolatokat magyarázzák az egyidejűséget.

A XV. sz. közepén a csehországi politikai viszonyok rendkívül bonyolultak. A század kezdetétől folyó népmozgalmak, felkelések és vallásháborúk látszólag a vallási kérdéseket tolják előtérbe, de mögöttük a parasztság, az egyre erősödő városi polgárság és a főurak egy részének osztályküzdeme, másrészt a nemzeti királyság kialakításáért vívott harc húzódik. Osztálykülönbségek, különböző hitkérdések, a kultusszal kapcsolatos eltérő álláspontok a pápasággal szembenálló huszitákat magukat is több pártra bontják, taboríták, túlzó és mérsékelt kelyhesek (utraquisták) egymással is küzdenek az egyes időszakokban, s a velük szövetségre lépő főnemesség osztályhelyzetének megfelelően rendszerint nem támogatja fenntartás nélkül a mozgalmat, csak míg számára is hasznosnak látszik.

Zsigmond császár vejének, Habsburg Albertnek halála után 1439—1453 között interregnum volt Csehországban. A Habsburg pártot elsősorban a katolikus hitű főurak jelentős erejű csoportja jelentette, élükön a Rosenberg, Riesenburg, Neuhaus, Lichtenburg családdal és néhány várossal; korábban császári pártként, később „Strakonici szövetség” néven tömörültek. Velük szemben Podjebrád György pártját találjuk, a Sternberg, Trčka, Duba, valamint a morva Kunstat, Pernstein és Sternberg urakkal. Ez a cseh nemzeti párt, mely a túlzó kelyheseket támogatja, nélkülözhetetlennek tartja a választott király jelenlétét, és az ország egységét akarja erősíteni. Első pillantásra szembevetünk hasonlósága a — részben hasonló okok által létrejött — magyarországi Hunyadi párttal, mely Albert halála után szintén nem támogatja a Habsburg örökösödést, és ugyanúgy a központosító törekvésekkel, a bárók hatalmának korlátozásával jut el 1457 után a nemzeti királysághoz.

1453 áprilisában Podjebrád György más cseh főurakkal együtt Bécsben hűségesküt tesz Lászlónak, aki elfogadva a csehek feltételeit, októberben országukba utazik, és Prágában Széchi Dénes esztergomi érsek cseh királlyá koronázza.⁴⁸ Az új király egy évig tartózkodott országában, csak 1454. nov. 27-én indult el Boroszlóba, honnét 1455 februárjában ment vissza Bécsbe. Az év végén ismét Prágában találjuk. A következő év legnagyobb részét Magyarországon töltötte és csak 1457 szeptemberében utazott Bécsből ismét Prágába, hogy ott közelgő esküvőjét megülje, de novemberben meghalt.

Láthatjuk tehát, hogy Habsburg László rövid uralkodása alatt — a főurak követeléseinek engedve — mindhárom országában rezideált, s néhány országgyűlési utat leszámítva bécsi, prágai és budai palotáit lakja.⁴⁹ (Kézenfekvő, hogy feltételezzük, előbb-utóbb az előbbiknél is meg fogják találni a személyével kapcsolatos leleteket.) A király adományaival nemcsak családjának régi híveit jutalmazta, de az ezekkel szemben álló nemzeti pártok fő embereit is, akik uralmát végül is lehetővé tették. Magyarországon Hunyadi, Csehországban Podjebrád György birtokai gyarapodtak. Valószínű, hogy jóval több főúr városi házában vagy várában került felállításra a királyi műhely kályhája, mint ahányról már tudunk.

Lichnice várának tulajdonosát sajnos 1470 előtt nem ismerjük, és így az esetleges korábbi összefüggések homályban maradnak. Lipnice váránál azonban tudjuk, hogy a Trčka család már 1434 után megszerzi; Miklós (I. †1453) a nemzeti párt egyik vezető tagja, majd ennek fia Burjan (†1480), továbbá ismét Burjan (II.) nevű fiú tulajdonában volt, az utóbbi haláláig, 1522-ig.⁵⁰ V. László idejében ezek közül Burjan (I.) jöhet számításba, amire már J. Kouba is felhívja a figyelmet.⁵¹ Lipai és Lipnicei Trčka Burján lovag a legfelsőbb országos bíróság tagja, s részt vett a Várdai I. bácsi érsek által vezetett követségben, mely a király menyasszonyáért utazott. V. László meghatalmazó levelében *név szerint említi* a követek között.⁵²

A MŰHELY HATÁSA A KÖZÉP-EURÓPAI FAZEKASSÁGRA

Már korábban is kimutattuk a királyi műhely kályhájának nagy jelentőségét, ami abban nyilvánult meg, hogy a sok helyütt álló kályhák a környékbeli fazekasműhelyek munkáinak stílusát erősen befolyásolták. Részben közvetlen lenyomatok, néha újra mintázott másolatok készültek egyes csempékről (elsősorban a lovas, griffes és az oroszlanos díszítésűeket kedvelték), másrészt még később is a kályha egészének stílusát

és dekorációs rendszerét vették alapul új kompozícióknál is. A középkori Magyarország területéről 7 helyről másolatok, 6 helyről a későbbi hatás volt kimutatható (110. kép). Az újabban gyűjtött adatok ennél jóval szélesebb körű hatásról tanúskodnak.

CSEHSZLOVÁKIA

Lipnice, vár. A leletek között nemcsak az eredeti, lovalgalakos kályha mutatható ki, de J. Kouba megtalálta az ezekről készült másolatokat is: ilyen a griffes típus tükörképeként elkészített mázatlan csempe, valamint a 4. típus lenyomata segítségével készített fülkés mérműves csempe.⁵³ Az utóbbi a lenyomat miatt részletformáiban elmosódott és mintegy 20%-kal kisebb, cserépanyaga is más (sárgásfehér), máza kékesebb, a mérművek finomabb részeinek áttört kifaragását a fazekas már nem kísérelte meg. — Véleményem szerint ez a másolat-kályha készült az 1500-as évek során folyó új építkezésekkor!

Skalice (Kourim) kolostorának leletanyagában két fajta kályhacsempe tanúskodik a közvetlen határról. Keretelési módjában mindkettő a csavarodó levélsort alkalmazza. Az egyik az 1. típus griffjének tükörképe, a másik a 16. típus kompozícióját használja fel, a középső rózsza helyett címerpajzsban a cseh oroszlánt alkalmazva (165—166. kép). Mindkettő mázatlan, csillámmal kevert világosbarnára égetett cserép; egyező méretük is bizonyítja, hogy azonos kályhához készültek (M: 19,2 cm).⁵⁴ A fazekasmester mindkét esetben az új negatívját pozitív minta készítése nélkül, közvetlenül faragta ki és igyekezett részleteiben is követni az eredeti példát.

Kutná Hora. (Pontos lelőhelye ismeretlen). Egy zöld mázas kályhacsempe jobb felének töredéke; zárt előlapú volt, dongás háttal.⁵⁵ A 3. típus íves-fülkés csempéjének rendszerét alkalmazta a valószínűleg városi fazekasmester egy új kompozíció elkészítéséhez, melynek fő alakja talán címertartó angyal lehetett. A számrhátívet és a szegélyező fülkék vimpergáját az eredeti csempe lenyomataként használta fel, ezért ezeknél a részletméretek kb. 15%-kal kisebbek. (167. kép.) M: 15 cm.

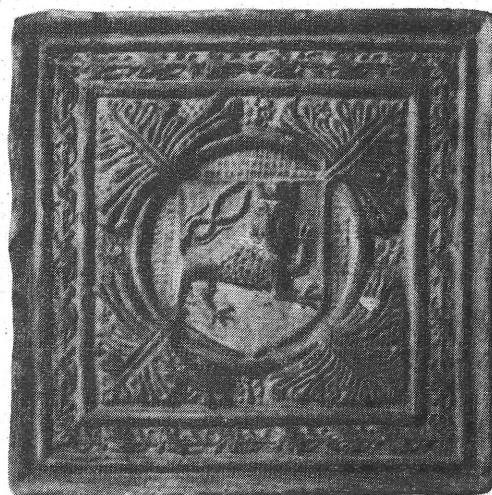
Brno, Városház utca. A múlt század végétől kezdve több alkalommal került elő egy négyzetes, zárt előlapú csempetípus, mely stílusában a kétségtelenül helyi városi mesterektől származó csempéktől eltérő. A szépen profilált keretben stilizált indamotívum fut körül, belül a kör alakú ágról a négy sarok felé kihajló gótikus levelek mintájával találkozunk újra, tehát a 16. típus kompozíciójával. A rózsza helyett bal felé forduló, fejét lehajtó oroszlán áll a középső mezőben. Alul kis rozettákkal tagolt minuszkulás felirat: + scham + dich +. Vörös, mázatlan cserép, 11 cm mélyen hátranyúló kályhafiók résszel, m: 22 cm (168. kép).⁵⁶

Brno (?). Háromszögű oromcsempe zárt előlappal. Díszítése közepén rózsza, sarkok felé elágazó három levéllel. Zöld ólom mázzal bevont; hátkiképzése egyenesen levágott lapokból áll; m: kb. 30 cm. — A 17. típus díszítésrendszerét követi, de már elnagyoltabb formákkal, talán csak közvetett kapcsolat útján.⁵⁷

A bemutatott hat csempetípus alapján is feltételezhetjük, hogy Csehországban és Morvaországban egyaránt több eredeti lovalgalakos kályhával számolhatunk. Ezeknek hatása itt is szélesebb körben, magas színvonalon dolgozó városi és kisebb kvalitású vidéki mestereknél jelentkezett, stílusukból és formájuk alapján ítélve részben még a XV. sz. második felében, részben már 1500 után.

LENGYELORSZÁG

Krakkó. A városi leletek között, valamint a királyi várban egyaránt több példánya került elő az alábbi két csempetípusnak, melyek véleményem szerint azonos mester készítményei. Az egyik négyzetes csempe mélyen hornyolt kerettel, ebben erősen stilizált leveles indadísz; belül bal felé forduló griff, mely jobb mellső lábát felemeli. Barna mázas. M: 21,5 cm. (139. kép.)⁵⁸ A másik a kályha felső részéhez készített téglalap alakú csempék közé tartozik, keretelése az előbbivel megegyező profilú, díszítése számrhátív felett két, alul félköríves nyílásokkal osztott, felül kerek mérműves ablak. Vörös cserép, engobe felett sárga és zöld mázzal; sz: 17,2 cm (169. kép).⁵⁹ Az utóbbi több variációban készült —, talán soronként változtak — van teljesen áttört megoldás, van, amelyiknél csak az alsó fülke mélyed befelé és van teljesen síkszerű is; a leg-egyszerűbbek csak egyszínű mázzal készültek.⁶⁰ Mindkét típus a lovalgalakos kályha hatása alatt készült valamelyik városi műhelyben, véleményünk szerint az 1500-as évek körül. A mintakép az 1. és 4. csempetípus volt, a griffnél a mellső lábak helyzete és a szárnyak, a fülkés csempénél a kompozíciós rendszer is bizonyítja ezt. Ugyanakkor a stílus a gótikától már erősen távolodó, azt csupán dekorációs hagyományak tartó mesterre mutat, aki a színes mázak együttes használatának új divatját is követi.

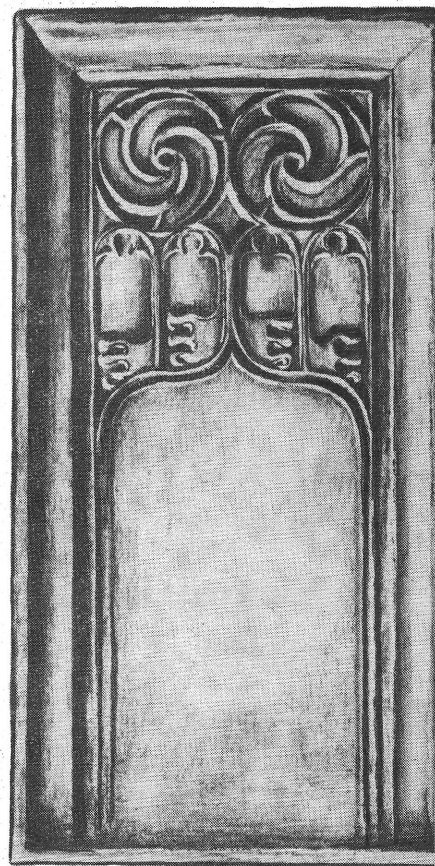
165—166. kép. Griffes és levéldíszes, címeres mázatlan csempék. Skalice-Kourim (Praha, Národní Múz.) Foto Národní Múz.
Unglasierte Kacheln mit Greif, Blattornament und Wappen. Skalice-Kourim (Praha, Národní Muz.) Foto Národní Muz.

167. kép. Angyalos csempe töredéke a 3. típus lenyomatával. Kutná Horá (?). (Kutná Horá, Muz.)
Bruchstück einer mit Engel verzierten Kachel mit dem Abdruck des Typus 3. Kutná Horá (?). (Kutná Horá, Muz)

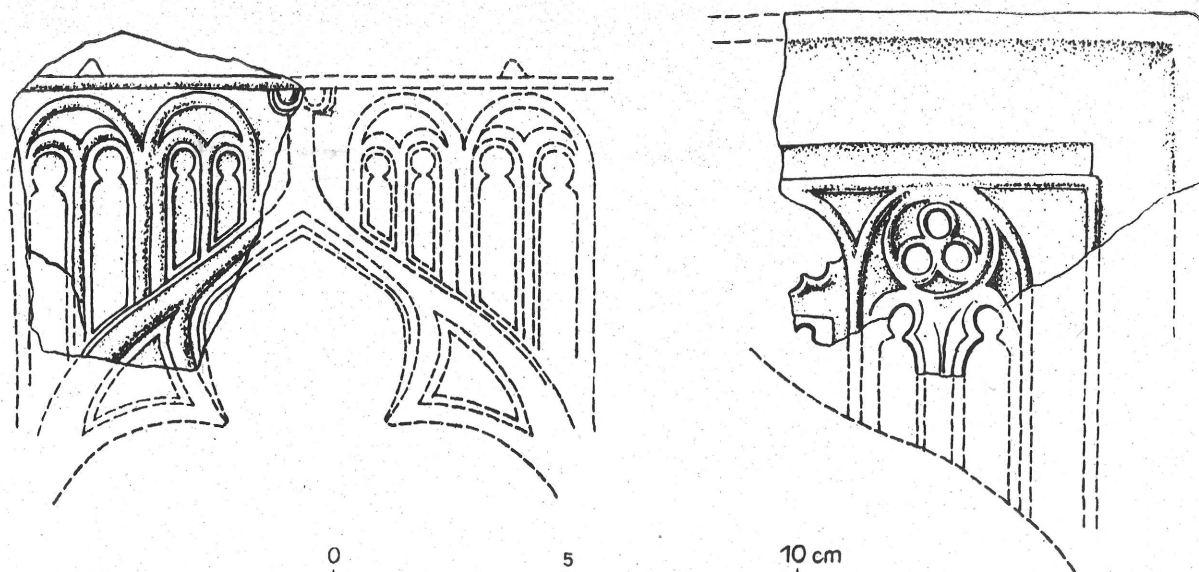
168. kép. Levéldíszes-oroszlános csempe. Brno
Kachel mit Blattornament und Löven. Brno

169. kép. Mérműves csempe. Krakó. (Múzeum Sztuki U. J. és Múzeum Historyczne Krakowa)
Masswerkgeschmückte Kachel. Kraków. (Muzeum Sztuki U. J. und Muzeum Historyczne Krakowa)

Boroszló (?), pontos lelőhely ismeretlen. Négyzetes kályhacsempe mélyen hornyolt kerettel. Pálcátagos tükörben jobb felé forduló griff, bal mellső lábát felemeli; alatta és előtte sziklás talaj jelzése. Mázatlan vörös cserép, m: 18 cm (140. kép).⁶¹ Az 1. típus másolataként készült, a tükörkép kompozíció és a szárny mintája is elárulja, hogy maga a fazekasmester mintázta a negatívot.

Opole, Kastély. — Az opolei későközépkori kastély ásatásából egy színsmázás, későgótikus kályha töredékei kerültek elő. Köztük előfordul a 2. típus fát őrző oroszlán alakja, mégpedig kivágott oromcsempe megoldásában. Ezt ugyanúgy alkalmazták, mint azt a ravensburgi kályhán már a XV. sz. közepén is tették (105—106. kép). A részletformák azonban

170. kép. Mérműves csempék töredékei, 1500-as évek Ciehanów és Liw kastélyaiból. (J. Kruppé ásatása)
Bruchstücke von Masswerkkacheln, 1500er Jahre. Aus den Schlössern Ciehanów und Liw. (Ausgrabung J. Kruppé)

ez esetben már elmosódtak és erősen stilizáltak. Ugyanez a mester készítette a boroszlói városháza színesmázás kályháját is, melyet stílusa alapján a XVI. sz. első évtizedére tehetünk.⁶² A mester a krakkói királyi vár két királyalakos kályhájának készítője; Maria Piątkiewicz-Derén azonosította az ott dolgozó műhelyt és rekonstruálta az 1506 után készült kályhákat.⁶³

Ciehanów, kastély (É. Mazovia). J. Kruppé ásatásából a hercegi kastély leletei között került elő egy zárt előlapú csempetöredék, mely számárhátív felett kettős ablakokat hord. Sárgásfehér cserép, citromsárga ólommal (170. kép).⁶⁴

Liw, kastély (K. Mazovia). J. Kruppé ásatásából került elő egy áttört előlapú, dongáshátú csempe töredéke, melynek mérműves díszé itt is kapcsolt ablakokat mutat, ezek záródása is félköríves, de felül még megőrizték a 3 kerek nyílással áttört kerek rózsablakot. Sárgásfehér cserép, zöld és citromsárga ólommal (170. kép, jobb oldali). — Mindkét utóbbi darabnál feltételezhető a helyben ismeretlen fehér cserép alapján, valamint a stílus szerint is, hogy a déli körzetből szállították ide a kályhákat; mindkét kastély a mazovia hercegi tulajdona volt.⁶⁵

A felsorolt típusok alapján, melyeket a kutatás valószínűleg még jóval több lelőhelyen fog kimutatni, többfajta következtetést is tehetünk. V. László nővére 1454-től Kázmér király felesége, Szilézia főkapitánya 1454-től Rosenberg Henrik, s ennek testvére Jobst prágai prépost a boroszlói püspök 1456-tól. Ezért feltételezhetjük, hogy akár a krakkói királyi palotában, akár a Habsburg párt legismertebb híveinek lakóhelyén állíthattak fel 1—1 lovagalakos kályhát, amelyek közvetlenül hathattak a helyi mesterekre. Ha pedig ilyeneket e helyekre nem szállítottak, úgy Csehországból vagy Morvaországból közvetett hatással számolhatunk Szilézia felé irányuló egyszerű műhelykapcsolatok útján is. A boroszlói griffes csempe hátának kiképzése azt bizonyítja, hogy még a XV. században készült, később már nem szűkül így össze a hátsó rész (140. kép). Felvetjük azonban azt a lehetőséget is, hogy a későbbi összefüggéseket a Magyarországról kiinduló későbbi hatások hozták létre. Jagelló Ulászló uralkodása alatt közvetlen művészeti kapcsolatok létesültek Lengyelország felé; lehet, hogy magyar fazekasmester vitte magával Krakkóba mintagyűjteményét és a többszínű mázak divatját. Lehetséges, hogy a kassai György mester az összekötő kapocs és egyben a griffes-fülkés csempék (139. és 169. kép) készítője. „Georgius Caplanicz de Kotschicza” 1499-ben nyeri el a polgárjogot Krakkóban, 1512-ben a fazekasok céhmestere, a számadáskönyvek adatai szerint 1524-től a királyi palota részére⁶⁶ padlóteglat és tetőcserepet szállított. (Sajnos a korábbi számadáskönyvi adatok hiányosak.) Munkássága hatással lehetett a következő mesterre, aki már a királyalakos színesmázás kályhákat készítette. A két csoport között technológiai és stílusbeli összefüggések, de egyben különbségek is kimutathatóak. A mazovia csempék szintén a krakkói körzetből kerülhettek megrendelőjükhez.

JUGOSZLÁVIA

Susedgrad (Szomszédvár). A várból előkerült gazdag kerámiaanyagból⁶⁷ két csempetípus töredékei sorolhatók a lovagalakos kályha másolatai közé. Egyik a lovagalakos csempe lenyomata, mely az eredetinel kb. 17%-kal kisebb⁶⁸ és már áttörés nélkül, zárt csempéként készült el, a másik a 4. típus fülkés csempéjének

lenyomata. Ez ugyan áttört megoldású, de a faragások már jóval durvábbak, mint az eredetnél. Mindkettő zöld mázas, erősen összefolyó részletformákkal.

Ljubljana. A német lovagrend városi palotájának ásatásából, a fát őrző oroszlán csempéjének több példánya került elő⁶⁸ (144. kép). Ezek a 2/a. típus (73. kép) lenyomatai, mázatlan kivitelben. Hátkiképzésük⁷⁰ elárulja, hogy még a XV. sz. m. felében készültek.

Ptuj (?). A városi múzeum két töredéke is ide sorolható. A belső rész az oroszlános csempe lenyomata, de az alkalmazott kétfajta keretelés már egészen eltérő. Ezek is mázatlan kivitelűek.⁷¹

Celje (Cilli). Innen már régebben ismert az oroszlános csempe másolata. ⁷² Sematikus kivitele — pl. a keret és a sörény — alapján úgy tűnik, hogy ez esetben már új negatívot faragtak (145. kép). Ez is mázatlan csempe.

A jugoszláviai leletek arra mutatnak, hogy e területen is több, különböző színvonalú műhely vette segítségül mintakincse bővítésére a lovagalakos kályha néhány csempéjét. Susedgradra magasabb technikai tudású műhely szállított, Celjén népiesebb stílusban dolgozó helyi mester dolgozhatott. A csempék előkerülésének helyei alapján két esetben is gondolhatunk arra, hogy talán a mintaképként használt *eredeti kályha* is helyben állott, s így közvetlenül is hathatott. Celje a középkori Cilli, V. László nagybátyjának, a gyászos véget ért Czillei Ulriknak volt családi fészke. Susedgrad, a középkori Szomszédvár, tulajdonosa a XV. sz. közepén a szomszédvári Henning de Czernen, aki Zsigmond, később Albert, majd Erzsébet királyné udvari testőreként fordul elő a forrásokban⁷³; V. László közismert hívei közé tartozott⁷⁴ és vezető szerepet játszott a Hunyadi testvérek és hívei elfogatásában is. Ezért a király 1457. III. 21-én kelt oklevelében azon nyolc megkülönböztetett hűségű alattvalója között sorolja fel „Henning Czernyn de zomzedwar” királyi főlovászmestert, akiket szolgálataikért minden támadás ellen védelmezni fog.⁷⁵ Minden feltétele megvolt tehát annak, hogy a király ajándéka Cilli és Szomszédvár gazdáihoz is elkerülhessen, majd helyi és környékbeli mestereket másolásra ösztönözzön. Kevésbé valószínű, de elképzelhető, hogy e területen csak egy főúr lakóhelyére szállítottak az eredeti kályhából, ez esetben azonban a történeti összefüggések valószínűsítik, hogy a másolatok egy része már egy-két éven belül elkészült.

ROMÁNIA

Az első részben tárgyalt típusok mellé sorakozik további bizonyítékként a griffes csempe hatása alatt készült mázatlan sarokcímer Vajdahunyad (Hunedoara) várából. (138. kép).⁷⁶

SVÁJC

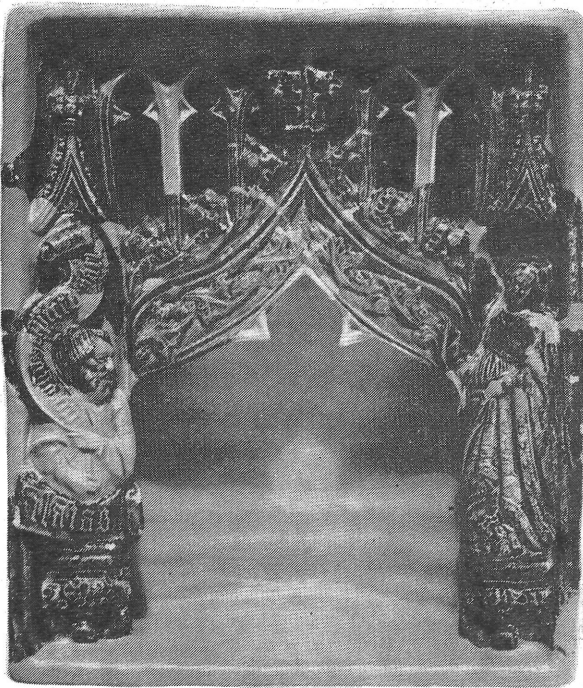
Feldolgozásunk első részében tárgyalt leletek közül itt adjuk a Stein am Rhein-ből származó oroszlános csempe képét (146. kép).⁷⁷ Ez a zöld mázas csempe is másolat, a zürichihez (107. kép) hasonlóan már elhagyja a hátsó fa ábrázolását és helyette az üressé vált teret az oroszlánfarok stilizálásával tölti ki. Ugyanakkor az eredetileg a földön fekvő farok is megmaradt, ami szemléltetően bizonyítja, hogy a megváltozott mintájú darabok is lenyomat útján készültek.

Meg kell említenünk, hogy a Figdor-gyűjteményből származó csempe (104. kép) a körbe komponált lovag alakjával szintén a svájci körzetbe sorolható. Lelőhelye ugyan ismeretlen,⁷⁸ de analógiáinak gazdag sorozata került elő svájci lelőhelyekről. (Ezeknek a daraboknak értékelése olyan szorosan összefügg a század végi budai leletek feldolgozásával, hogy későbbi időpontban azokkal együtt szeretnénk e kérdésre visszatérni.)

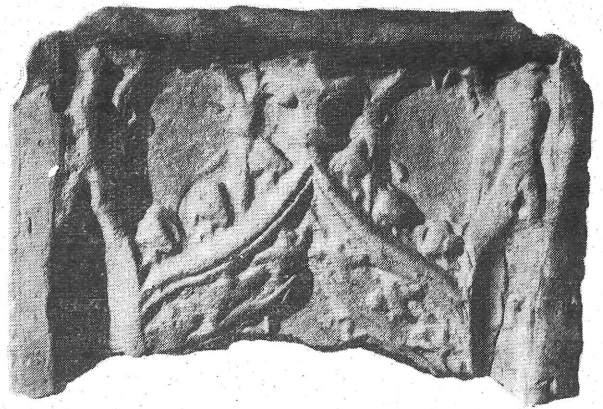
MAGYARORSZÁG

A lovasalakos kályha műhelyének hatása a hazai fazekasság körében nagyon sokrétűen jelentkezik. Az új ásatások leletei a 110. kép térképén adott elterjedésnél még részletesebb képet adnak meg. Jelenleg csak két lelőhelyre utalunk, a többivel — miután több esetben más későbbi kályhák műhelyének és kormeghatározásának kérdéseivel kapcsolódnak, az új ásatások eredményeinek közreadása után foglalkozhatunk csak.

Kőszeg, vár. Az 1960—62. évi ásatások során feltárt gazdag leletanyagból az 1., 2., 6. és 16. típus csempéinek mázatlan másolataira hivatkozhatunk. A 6. típus barna cserépből készült, már erősen elmosódott lenyomat, az eredetnél (171. kép) 12—14%-kal kisebb részletekkel. Az áttört fülkés megoldás helyett mestere megelégedett a zárt előlapos egyszerűbb formával is (sz: 18 cm, 172. kép). A griffes és oroszlános csempék, valamint a 16. típus másolatai szürke redukált égetésű cserépből készültek. A griffes csempék 20%-kal, az

171. kép. A 6. típus csempéje Izaiás és Judit alakjával.
1454—57. Buda, palota
Kachel des Typus 6. mit der Figur des Isaias und der Judit.
1454—57. Buda, Schloss

172. kép. A 6. típus mázatlan másolata. Kőszeg, vár
15. sz. m. f.
Unglasierte Kopie des Typus 6. Kőszeg, Burg

oroszlános csempék 16%-kal kisebbedtek a másolás során, de az elmosódott részleteket a negatívban újra mintázták, így aránylag éles rajzú példányokat hoztak létre. (Griff m: 19,5 cm, 137. kép; oroszlán m: 19,8 cm, 142. kép.) A rozettás csempe másolatai viszont nem kisebbek az eredetinél, úgy látszik teljesen újrafaragták a negatívot, ezért egyes részletek erősen megváltoztak (pl. a levelek közötti kis rozetták hiányzanak), m: 22 cm. Az ásatási megfigyelések szerint valamennyi darab a XV. század végén készülhetett és 1532-ben, a török ostrom alkalmával mehetett tönkre.

Vasvár, préposti ház. 1952-ben Paulovits I. — Kádár Z. ásatásából került elő egy sima hátú szegélycsempe barna cserépből. Első látásra elárulja, hogy a 13. típus sarokcsempéjének közvetlen hatása alatt készült, de nem lenyomatként. Mintája éles rajzú, erősen sematikus, vonalas hatású. A mázatlan csempe külső felületét meszeléssel fehérre színezték (sz: 11 cm, 148. kép). A század végén, esetleg már 1500 után készülhetett.

*

Tanulmányomban elsősorban a lovagalakos kályha műhelyének gazdag mintakincsét, alkotásainak széles körű elterjedtségét és ennek történeti háttérét szerettem volna megvilágítani. Később, az új leletek további feldolgozása során alkalom nyílhat a kályhák stílusának és műhelyének közelebbi vizsgálatára is. Reméljük, hogy időközben a külföldi kutatás is újabb anyag birtokába jut, esetleg levéltári adatokkal is megvilágíthatja a mesterkérdéseket.⁷⁹

JEGYZETEK

¹ Eredeti tervünk az volt, hogy II. részként a XV. sz. második felének és a XVI. sz.-nak anyagát adjuk. Ezeknél a főleg figurális díszű, kis példányszámú daraboknál a restaurálás nagyon lassú, nélküle pedig a típusok megismerése és a kályhák rekonstrukciója bizonytalanra válna. Képszámozás az I. rész folytatása.

² Még a budai királyi palota XIV—XV. századi kerámiájának is csak mintegy 10%-a kályhacsempe.

³ Kozák K., XV. századi oroszlános kályhacsempék. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1963. 143—.

⁴ Méri I., Arch. Ért. 1957. 187—206.; Holl, I. rész, 272.

⁵ Pór A., Turul, XV (1897) 15; XXVIII. 84—86. U. itt pecsétje és síremléke.

⁶ A címerhasználat ilyen eltérései megtalálhatók pl. Kálmán herceg, győri püspök esetében is. Végh Gy. Turul XLIX (1955) 3. oldal képei.

⁷ A darabot Csemegi J. mentette meg a múzeum részére. Más középkori leletről a munkások nem tudtak.

⁸ Özvegye a házat az óbudai apácáknak adta, 1401 után Czillei H. foglalja el tőlük. A házat Pataki V. a Fortuna u. 1. sz. ház területére helyezte: Bud. Rég. XV. 258—259, 45. j.

⁹ Eberhard címerének rajza: Végh Gy. Turul, XLIX (1935) 2—4., 8. kép. (Itt sisak és oromdísz nélkül, a XIV. században azonban még előfordul, hogy főpapok is használnak címerükben a papi főveg helyett sisakot és oromdísz, pl. Szécsényi Mihály egri püspök.)

¹⁰ Szentpétery I., Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 166. Bunyitay V., A váradi püspökség története. I. Nagyvárad, 1883. 228—231.; C. Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1834. II. 239, 281. — 1397-től zágrábi püspök, majd váradi és ismét zágrábi püspök; a konstanzi zsinat idején,

Zsigmond távollétében évekig ő kormányozza az országot.

¹¹ 1408. XII. 13. Baranyai B., Századok 1926, 575. Eredeti szövege Fejér, CDX/14. 682.

¹² „Mystice draco aut diabolum significat, aut ministros eius, vel etiam persecutores Ecclesiae, homines nefandos. . .” (Hrabunus Maurus, Migne, P. L. 111, 230.) — Részletesen: L. Stauch, Drache — Reallex. z. dt. Kunstgeschichte. Bd. IV. Stuttgart, 1958. Sp. 347—348.

¹³ Részletesen F. Palacky, Geschichte von Böhmen. Bd. III. Prag, 1845. 247—306.

¹⁴ A 116. kép oromcsempéjét és az azonos mázú négyelt címeres csempét (1. típ.) a budai palota ásatásánál a kápolna melletti udvar legalsó rétegében találtam 1959-ben (X/A munkahely, 8. réteg), itt 4 db Zsigmond-obulus volt (CNH II. 125) A típus; 1390—1424 között. L. még Holl, Bud. Rég. XX (1963) 366, 77. kép 1—3. kerámiája e rétegből.

¹⁵ Holl, I. rész, 250. o. Az állatmesét illusztráló csempének másolatán a részletformák 10%-kal kisebbek.

¹⁶ A felhasználásra kerülő cserép és a máz ilyesfajta összeegyeztetését már a XIV. századi udvari műhelyekben is megtaláljuk.

¹⁷ Az egyes kályhák rajzi rekonstrukciójához szükséges felső csempék sorozatát még csak részben ismerem, töredékes állapotuk miatt közlésükre csak később kerülhet sor.

¹⁸ A III. csoport valószínűleg nem önálló műhely, hanem a nyéki, vagy a IV. csoport műhelyének készítménye.

¹⁹ Így az I. csoportnál a zárt előlapú négyzetes csempék háta rövid, a nyílást képző pereme szegletes; a II. csoportnál hosszabb kihajló; az V. csoportnál hosszú, megvastagított peremmel.

Lásd a 3. kép 7. ábráját, valamint a II. részben közölt metszetrajzokat. Sajnos, a hátrészek teljes restaurálása csak kevés esetben sikerül. A hát mélysége az I/1. típusnál 10,8—11 cm, 2 : 9—10 cm, 11 : 10,5 cm, 13 : 9,4 cm. A II. csoport 1. típusánál 12 cm. A IV/2 : 11,5 cm, 5 : 11 cm, 11 : 11 cm. Az V/1 : 14,5 cm.

²⁰ A Vármúzeum nyéki leletei között a IV. csoport 2. típusa.

²¹ Héjj M. ásatása 1961, Visegrád, Alsóvár. Ezúton is köszönöm baráti szívességét a közlési engedélyért.

²² Kozák K., Az egri vár középkori palotájának gótikus és reneszánsz kályhái. Az Egeri Múzeum Évkönyve, 1965; Az Egeri Múzeum Évkönyve, 1964. 257. o. 33. kép.

²³ Az egri leletek előkerülése után újból átnéztük a budai anyag fel nem dolgozott típusait, hátha vannak itt is olyan töredékek, melyek az új típusok rajzi kiegészítését lehetővé teszik. E munka során találtunk rá a 20. típ. töredékeire.

²⁴ A nyolc szögű elrendezés alaprajzilag az oromcsempék mögött már nem fér el, bár a mért szögek alapján még elképzelhető lenne ez is. Első rekonstrukciónk tizennégy-szögű felépítményére már elhelyezhető volna.

²⁵ Kozák K., i. m. az egri kályha rekonstrukciójához felhasználta az ott előkerült nagyméretű oromrózsát. Egerben azonban a leletek szerint több olyan típust használtak a kályha összeállításához, amit Budán valószínűleg csak a második vagy harmadik, eltérő formájú kályhánál alkalmaztak, pl. a más formájú és méretű 19. és 20. típust. Amennyiben pedig Egerben két kályha állt, úgy lehetséges volt két rendszert is alkalmazni.

²⁶ Visegrád, Mátyás király Múzeum; Schulek ásatási leletei a palotából. A pajzstalp alatt . . . *cul* felirat végződés mínuszkulás betűkkel.

²⁷ Így a 76. képen bemutatott darabnál is. A mondat-szalag feliratvégződése szerint Dávid mellképe volt a külső sarkon is.

²⁸ Pécs, Janus Pannonius Múzeum.

²⁹ Sashegyi gyűjtemény, O. Történeti Múzeum.

³⁰ S. Nagy E. Arch. Ért. 92 (1965) 196. oldalon említett darabok között. Miután a várat csak 1476 után építették újra fel, a kályhát szerintünk a bán egy másik várából vagy házából hozhatták át ide.

³¹ Kozák K., i. m., valamint: Az egri vár feltárása. Heves Megyei Múzeumok Közleményei. Eger, 1963. 132, 162. Egerben vagy két különböző felépítésű, vagy még inkább egy, de a budaitól eltérő rendszerben felrakott kályha állhatott véleményünk szerint.

³² Éri I., A nagyvázsonyi pálos kolostor leletei. Magyar Műemlékvédelem 1959—1960. 93. o. 21. j.-ben említi az oroszlános töredéket.

³³ S. Nagy., Tvrdjava Bač.—Rad Vojvodanskih Muzeja 1 (1961) 95. — A 2. típus a IX. t. 6, a 18. típ. a X. t. 6. képen (a pelikán szárny- és faroktöredéke). Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy segítőkészségével az azonosítást megkönnyítette.

³⁴ Závodszy L., A Héderváry család oklevéltára. II. Bp. 1922. XXIV.

³⁵ Hunyadi László kivégzése után a király 1457-ben békeajánlattal küldte Szilágyi Erzsébethez. Fraknoi V., Mátyás király. Bp. 1890. 47.—1457. V. 29.-én főcancellárként, ugyanez év VII. 26-án és IX. 1-én egri prépost és alkancellárként említik V. László adomány levelei Hangácsit. — Az adatokat Kumorovitz L. szívességének köszönhetem.

³⁶ Teleki J., Hunyadiak kora Magyarországon. Budapest, 1852. II. k. 260—261. — Wertner M., Turul 1913. 56—68.

³⁷ Teleki, i. m. II. k. 302. Dlugoss alapján. Vezetőjük Ottó bajor fejedelem, Várdain kívül 8, bajor, cseh és osztrák főurat említenek.

³⁸ 1456: Szentpétery I., Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 170. 1457: V. László meghatalmazó levele nevezi így, l. 39. jegyz.

³⁹ A követség másik két vezetője a passai püspök és Sternberg Zdenko prágai várkapitány, Teleki, i. m. II. k. 548. l. jegyz. a király megbízó levele és Dubravius alapján.

— Ezek szerint az újra kitörő párharcok közepette is mindvégig kitartott a király mellett. Később Mátyás király egyik kedvenc diplomatája; 1464-től Péter bácsikanonok által kormányoztatja a bácsi székhely területét valószínűleg keveset tartózkodott ottani várában. Magyarország vármegyéi és városai. Reiszig E., Winkler P. Bács vm. II. k. 72, 308. — Ha tehát azonosításunk helytálló, úgy a bácsi kályhát 1457-ben állították fel.

⁴⁰ Nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy pl. Nagyvázsony vagy Bács várában két-két különböző megoldású kályhára is szükség volt. Talán a technikailag egyszerűbb megoldású zárt előlapú csempék kombinációjával építették fel a teljes alsó részt. Feltűnő, hogy a gyémántmustrás sarokcsempé sem fordul gyakrabban elő.

⁴¹ Z. Smetánka, Pam. Arch. LII (1961) 592—598. — J. Kouba, Časopis Národního Muzea. CXXXIII (1964) 185—199. — Ezúton is köszönöm mindkét kutató baráti szívességét, hogy a leletek részletes vizsgálatához segítségüket nyújtották.

⁴² A másik nagyobb méretű csempékből felrakott kályha és a harmadik fajta, melyeknek pontos formáját még nem ismerjük, úgy látszik, ritka lehetett; talán méretei miatt csak a legnagyobb termekben lehetett felállítani?

⁴³ J. Kouba, i. m. 8—9. kép.

⁴⁴ Budán e típusnak eddig csak két példányából találunk darabokat, míg a biztosan a lovalakos kályhához tartozó típusokból általában 5—10 példány is előkerült. Ezért hisszük azt, hogy az előbbi fajták eredetileg olyan kályhához készültek, melyből Budán csak egy állott.

⁴⁵ A mai életből vett példák és a középkori adatok egyaránt tanúsítják, hogy a használat mértéke nagyon különböző lehet. A divat változása, új építkezések, a tulajdonos gazdasági helyzete a lebontást egyaránt befolyásolja. A szerzők egyéb támpont híján a készítési kor meghatározásához az építkezések, átépítések esetleg ismert adatait szeretik felhasználni. Ez azonban csak akkor fogadható el módszertanilag, ha megfelelő részletességgel ismerjük a vár, kastély stb. összes építési periódusait, másrészt ezt a kályhák stíluskritikai vizsgálata is alátámasztja. Ez esetben is számolnunk kell avval, hogy a meghatározott időszakokon belül is történtek kisebb renoválások, ugyanakkor egyes nagyobb értéket képviselő kályhákat az átépítés után is használtak. — A politikai történet adatait pedig minden esetben csak a már kikövetkeztetett kormeghatározás után hívhatjuk segítségül.

⁴⁶ Z. Smetánka, i. m. 596—597.; J. Kouba, i. m. 193—196.

⁴⁷ Többek között pl. az a megoldás, hogy egyes csempeszíneket mázatlannak hagynak; valamint a finomabb részletek pl. mérművek utólagos kivágásának megoldásai.

⁴⁸ Dubravius, Dlugoss stb. alapján, míg néhány más forrás szerint az olmützi püspök koronázta. Teleki, i. m. II. 317.

⁴⁹ Az adatokat kikerekítve Bécsben 7 alkalommal 2 évet, Prágában 3 alkalommal 15 hónapot, Budán 3 alkalommal 10 hónapot töltött.

⁵⁰ Ottův Slovník Naučný. 16. díl. Praha. 1900. — Ezúton is köszönöm Z. Smetánka baráti szívességét az adatok kikereséséért és fordításáért.

⁵¹ J. Kouba, i. m. 168. Nála halála éveként 1468 szerepel, ez azonban a felvetett kérdésnél nem döntő. Kouba is az alábbi követség adatát emeli ki, és hangsúlyozza, hogy a datálás kérdését egyértelműen még nem lehetett eldönteni.

⁵² „... et nobilem Burianum de Lipa. . .” S. Katona, Historia Critica Reg. Hung. T. VI. Or. XIII. Pest, 1790. 1210.—Teleki, i. m. II. 549.; F. Palacky, Geschichte von Böhmen. Prag, 1857. 4/1. 353, 415. — A megbízó levelek szerint 3 magyar, 4 cseh és 3 osztrák főúr képviselte a királyt, és kíséretük 700 lovasból állott.

⁵³ J. Kouba, i. m. 197—198. 12. kép.

⁵⁴ Prága, Národní Múzeum Történeti O. 6653—6654. sz. a Národní Múz. felvétele. A közlés engedélyét ezúton és köszönöm.

⁵⁵ Kutná Hora Múzeum K. 1:323. sz. — Az adatokat ezúton is köszönöm O. Topolová kartársnőnek.

⁵⁶ Múzeum Mesta Brna. Raktár, 14. sz. Képe: B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn. Brünn, 1911. Tf. VIII. — Ezúton is köszönöm V. Nekuda régésznek, hogy az általa kiásott, azonos darabok vizsgálatában segítségemre volt.

⁵⁷ Múzeum Mesta Brna. — A leltári adatok kikeresése nem állt módomban.

⁵⁸ Muzeum Sztuki Uniwersitat Jagiellonski. — Trzarski — Everta — Mihalskiego, Encyklopedia Staropolska. Tom. I. 500. Warszawa, 1939.

⁵⁹ Muzeum Historyczne Krakowa. Nr. sp. 29/7—7. Ezúton is köszönöm a múzeum vezetőségének segítőkézségét.

⁶⁰ A Wavelban előkerült újabb leleteket Maria Piątkiewicz-Derén szívességéből tanulmányozhattam, aki az egész csoport részletes feldolgozását és a műhely lokalizálását is végzi.

⁶¹ Wroclaw, Városháza kiállítása. 783. ltsz. A Múzeum Śląska vezetőségének ezúton is köszönöm segítségét.

⁶² Utóbbi kályha több csempéjét már régebben publikálták: Ch. Gündel, Figürliche Ofenkacheln des 15. Jahrhunderts. Altschlesien. Bd. 4. 1932—34. 293. valamint ua., Ofenkacheln aus dem Breslauer Rathaus. Schlesische Monatshefte. 1929. Abb. 3—5.

⁶³ M. Piątkiewicz-Derén, Kafle wawelskie, — Studiów do dziejów Wawelu. II (1959) Kraków 1960.: valamint Alte u. moderne Kunst Jg. 4. Nr 7/8. (1959).

⁶⁴ Ezúton is köszönöm, hogy Jerzy Kruppé régész ezt és a következő darabot is rendelkezésemre bocsátotta.

⁶⁵ J. Kruppé közlése.

⁶⁶ M. Piątkiewicz-Derén, i. m. 61. és 178. jegyz.

⁶⁷ T. Stahuljak—O. Klobučar, Tkalčićev Zbornik II (1958) 205—210. és 1—2. kép.

⁶⁸ Uo. megadott szélességi mérete: 17 cm alapján számítva, mert az eredeti 20,5 cm széles.

⁶⁹ E. Cevc, Taklčičev Zbornik. I (1955) 111—117.

⁷⁰ Uo. 1. ábra. A publikáló szerint a XV. sz. első évtizedeiben készültek, ezt a megállapítást azonban csak stíluskritikai alapon tette.

⁷¹ Uo. 18/b. kép. Leőhelyük ismeretlen.

⁷² K. Strauss, Kacheln und Öfen der Steiermark. Graz, 1940. IV. tábla 7, a XV. századra keltezve. Graz, Steierm. Landesmuseum gyűjteménye.

⁷³ Házassága folytán került a vár birtokába 1442 előtt; 1458-ban még élt, később özvegye kezén volt a vár. Komáromy A., Turul, X. 27.

⁷⁴ Beheim Mihály történeti énekében is szerepel V. László híveinek felsorolásában a külföldi urak között a 19. helyen „herr hennig”. Wertner M. Turul XXXI (1913) 56—68

⁷⁵ Teleki J., i. m. II. k. 519. és az oklevél szövege: X. k. 546—553.

⁷⁶ B. Slatineanu, Ceramica Feudala Romineasca. Bucuresti, 1958. 76. kép, 190. A jegyzékben a XV. század, az aláírásban XVI. sz. szerepel. — Meg kell jegyeznünk, hogy Erdély és Moldva területéről több darabot is ismerünk, amelyek az eredeti kályha hatása alatt készültek. Tárgyalásukat azonban a tisztázatlan leőhelykérdések miatt más alkalomra kell halasztanunk.

⁷⁷ Schweizerisches Landesmuseum, m: 21,4 cm. — Jahresbericht des Schweizerischen Landesmuseums in Zürich. 1948. 19.

⁷⁸ A darab leőhelyét Molthein nem adta meg, de a 78. képéhez fűzött megjelölése („Süddeutsch”) arra utal, hogy svájci származását lehetségesnek tartotta. — Ma a csempe a Museum für Angewandte Kunst, Wien, gyűjteményében van. Vörös cserép fűzőld mázzal, mély hátrésszel. M: 17,5 cm.

⁷⁹ A tanulmány 1965-ben készült. Az újabb leletek közül B. Polla ásatásából származó zöldmázos töredékeket említhetem, a lovalakos kályha 1. és 5. típusából; Pozsony városfala mellől. A mintakincs kérdését és az oroszlános csempe bázeli előzményét egy további cikkben fogom tárgyalni.

A közölt csempék kiegészítését Rhé Mária (BTM) készítette, a rajzi rekonstrukciókat Egyed E. (RKC), a kályha rajzát Bóka D. (RKC) rajzolta meg a szerző irányításával. A metszetrajzok a szerző felmérései.

MITTELALTERLICHE OFENKACHELN IN UNGARN II.

EINLEITUNG

Seit der Veröffentlichung des ersten Teiles unserer Abhandlung (Budapest Régiségei, Bd. XVIII 1958) brachten zum Teil die späteren Ausgrabungen, insbesondere jedoch die weitere Untersuchung der noch nicht aufgearbeiteten Bruchstücke und die sich an diese anschliessende Restauration eine so beträchtliche Menge neuen Materials an die Oberfläche, dass auch die Vorführung dieser begründet ist. Im ersten Teil veröffentlichten wir 78 Ofenkacheltypen, diese können mit weiteren 28 ergänzt werden.¹ Deshalb beschäftigen wir uns als Fortsetzung von neuem mit den Werkstätten der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts.

Das untersuchte und vorgeführte Material ist im Vergleich zur Gesamtproduktion der Töpferei äusserst gering,² seine wissenschaftliche Bedeutung — nebst seiner archäologischen zeitbestimmenden Eigenschaften — jedoch um so grösser. Diese königlichen Werkstätten beeinflussten durch ihre direkte und indirekte Einwirkung auch die in den entferntesten Gegenden des Landes tätigen Töpferwerkstätten. Der Stil ihrer Erzeugnisse und ihre Technologie wirkten fördernd, ihre Thematik beeinflusste hingegen die Meister der Provinz vom Gesichtspunkt eines im Verfall begriffenen Zeitalters in vielen Fällen retardierend. Als Beispiele lassen sich diejenigen transsilvanischen Meister anführen, die am Ende des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts die Kopien der „Ofen mit Rittergestalten“ zu einer Zeit hergestellt haben, als das Ritterturnier und die ritterliche Anschauung, die durch sie entwickelt werden sollte, bereits im Verschwinden begriffen ist, — oder die transdanubischen Meister,³ die zur Mitte des 15. Jahrhunderts, wahrscheinlich von einem Sigismund-Ofen beeinflusst, als Hauptornament ihres Ofens das Wappentier des böhmischen Königturns erwählen. Die Themenwahl dürfte jedoch auch bei diesen durch den auftraggebenden Adel beeinflusst worden sein.

Ohne Kenntnis der höfischen Werkstätten kann nicht nur die Problematik der Meister in der Provinz⁴, sondern in vielen Fällen auch die ähnliche mittelalterliche Produktion der benachbarten Länder nicht erfolgreich untersucht werden, da die Erzeugnisse einzelner Meister durch ihre hohe Qualität längere Zeit ihre Wirkung auch auf ihre, in anderen Ländern tätigen Kollegen ausgeübt haben.

Unsere Gruppierungen haben wir auch jetzt unseren ursprünglichen Gesichtspunkten gemäss durchgeführt. Aus der Untersuchung der technischen Aus-

führung des Erzeugnisses und seines Stils konnten wir auf je eine Werkstatt schliessen, wir führen also womöglich keine einzelnen Kacheln, sondern zusammenhängende Gruppen vor. (Einzelne Stücke und Bruchstücke liessen wir auch deshalb aus unserer Bearbeitung weg, weil ihre Zugehörigkeit noch nicht festgestellt werden konnte.) In der Nummerierung der Typen und des Bildmaterials halten wir die fortlaufende Reihenfolge aufrecht, in dem Text der Abbildungen bezeichnen wir den Aufbewahrungsort nur dann, wenn wir ein nicht aus dem Budaer königlichen Schloss zum Vorschein gekommenes Stück behandeln.

DAS ZEITALTER DES KÖNIGS
SIGISMUND
1387—1437

GRUPPE I (1408—)

Ausser den hierhergezählten acht Kacheltypen bereichern weitere sieben das über die Tätigkeit dieser Werkstatt ausgestaltete Bild. Ihr Tonmaterial stimmt mit den übrigen überein, ist stark gemagert, gräulichweiss oder gelblichgrau gebrannt (nur beim Typus 14 bräunlichrot) und auch ihr Stil weist mit seiner feinen Plastik, seinen gut komponierten, aus der heraldischen Praxis gut bekannten Lösungen auf ein und denselben Meister hin.

Typus 9: Oblonge Kachel, mit halbzylindrischen Rumpf. Sie ist innerhalb des Leistenrahmens von einem breiten eingekerbten Band umsäumt. Das als Verzierung verwendete Wappen ist noch unbekannt, da bisher nur ein Bruchstück der inneren Kachelecke mit einem (heraldisch) nach links gewendeten, gekrönten und befiederten Helm zum Vorschein gekommen ist (Abb. 111). Dem Mass und der Verzierung nach dürfte dieser Kacheltyp etwa das Spiegelbild des Typus 5 (Abb. 32) gewesen sein und wurde wahrscheinlich bei demselben Ofen mit dem letzterwähnten Typus abwechselnd eingebaut. Das Bruchstück kam aus dem Budaer Burgschloss mit bräunlichgelber Glasierung (rekonstruierte Br: 25 cm) zur Vorschein (Burgmuseum, 51. 729 Inv.-Nr.).

Typus 10: Eckkachel von halbiertem Mass. Innerhalb des Leistenrahmens befindet sich eine dem Raum völlig ausfüllende Komposition: eine stehende Figur in bis zum Boden reichenden, weitärmeligen Gewand, in der Rechten mit einem Zepter und in der Linken mit dem Reichsapfel; an beiden Seiten mit Pflanzenmarkierungen (Abb. 112). Br: 11,6 cm. Diese Kachel ist eigentlich das Paar des tanzende

Ritters vom Typus 4; ihr Muster wurde von demselben Meister gefertigt (Abb. 113), der obere Teil des Gewandes und auch der Gürtel zeigt dieselbe Lösung. Bei dem, aus dem Budaer Burgschloss bekannten grünlichgelb glasierten einzigen Exemplar ist leider der Kopf abgebrochen, doch kann auch auf diese Weise festgestellt werden, dass diese Eckkachel den König Sigismund dargestellt hat. Als Kopie dieses wurde später jener Eckkacheltyp hergestellt, von dem uns auch mehrere Exemplare aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts bekannt sind (Abb. 67). Die Kopie ist zwar kein Abdruck des Originalstückes, sondern das Ergebnis einer neuen Formung, die sich stark an das Vorbild gehalten hat, doch ist sie in ihren Einzelheiten kleiner. — Es kann auch der Gedanke aufgeworfen werden, dass der Typus 4 nicht nur wegen der Identität des Meisters ähnliche Elemente enthält, sondern auch als Paar der anderen Abbildung bzw. als deren Gegesatz ebenfalls auf König Sigismund hindeutet, jedoch nicht auf den Vertreter der königlichen Würde, sondern auf den aus Chroniken wohlbekannten galanten Ritter bei seinen Unterhaltungen.

Typus 11: Quadratische Kachel, am abgeschlossenen Kachelblatt mit dem stehenden (heraldisch nach links gewendeten), doppelschwänzigen, böhmischen Löwen. Sämtliche bisher bekannten Exemplare sind stark gemagerte, gräulichweisse (in einem Falle rosa) Kacheln, mit grünlichgelber, gelblichbrauner, erbsengrüner oder dunkelbräunlichgrüner Bleiglasur. Aus dem Budaer Schloss sind uns Bruchstücke von etwa 10 Exemplaren bekannt. H: 26,5 cm (ergänzt, ursprünglich etwas kleiner) (Br: 25,6 cm, Tiefe des Rumpfes: 10,5 cm (Abb. 114).

Typus 12: Quadratische Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt. Im gevierten Wappenschild wechseln der Brandenburger Adler und die ungarischen Schnitte, sowie der sich um den Schild windende (heraldisch rechts blickende) Drache. Die feingemusterte Plastik füllt den Raum gut aus, die Form der Adler folgt der Lösung des schön ausgearbeiteten Typus 1. Aus dem Budaer Burgschloss kamen etwa 14 Exemplare zum Vorschein, aus gräulichweisser, hellgelber Scherbe, mit gelblichgrüner, erbsengrüner, grünlichbrauner, sowie dunkelbräunlichgrüner Bleiglasur. Rekonstruierte H: 26 cm (Abb. 115).

Typus 13: Dreieckige Giebelkachel mit abgeschlossenem Kachelblatt. Im leistenumrahmten Spiegel sind drei phantastische Tiergestalten zu sehen, oben ein mit ausgebreiteten Flügeln abwärts fliegendes Tier mit einem Fischkörper, an der linken Seite ein sich bäumender Drache mit Fledermausflügeln und Löwenbeinen. Rechts hat der dem vorherigen entgegengesetzte Drache einen menschlichen Kopf mit einer Bischofsmütze. Aus dem Budaer Schloss kennen wir bisher nur Bruchstücke von zwei Exemplaren, mit gelblichbrauner Glasur. (Br: 29 cm, Tiefe des Rumpfes: 9 cm, Abb. 116).

Typus 14: Oblonge (?) Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt. In einfachem Leistenrahmen ist

eine Wappenverzierung, von der wir nur den Teil des nach rechts gewendeten Drachen mit ausgebreiteten Flügeln kennen. Darüber ist neben dem Rahmen eine kleine Anjoullilie. Da der Rand des Wappenschildes nirgends sichtbar ist, kann angenommen werden, dass wir hier der Darstellung der Helmverzierung gegenüberstehen: der aus dem Grunde sich ein wenig hervorhebende konturierte Hintergrund (dieser lässt sich vom unteren Teil des Drachenbeines bis zum Kopf verfolgen) deutet vielleicht an, dass auf dem Helm keine naturalistisch ausgeführte, frei stehende Tiergestalt (wie beim Typus 15), sondern ein an der Platte einer gezackten, runden Scheibe angewandtes, — auf einem sog. Schirmbrett dargestelltes — Wappentier zu sehen ist. Die Scherbe ist bräunlichrot, mit erbsengrüner Bleiglasur, H: 23,6 cm (Abb. 117).

Die Drachenfigur mit ausgebreiteten Flügeln kommt in der ungarischen Heraldik des 14—15. Jahrhunderts auch öfters vor. Meiner Meinung nach kann am ehesten die Person des Stephan (II.) Laczkfi von Csáktornya, der Sohn des König Ludwig d. Gr. treu ergebenen Woiwoden von Transsilvanien in Betracht kommen. Er war in den Jahren 1371—72, sodann 1383—84 Banus von Kroatien und Dalmatien, ferner von 1387 bis 1392 Palatin. 1396 wandte er sich neuerlich von König Sigismund ab und wurde wegen seines Verrates von den Baronen im Jahre 1397 getötet.⁵ Sein Siegel aus dem Jahre 1388 zeigt einen Drachen mit ausgebreiteten Flügeln (Abb. 118) und auch seinem Keszthelyer Grabstein nach war seine Helmzier ein Drache. Auf unserer Kachel erscheint zwar der Drache auf ein Schirmbrett mit gelapptem Rand appliziert, während auf dem Grabstein der Drache ohne dieses zu sehen ist, doch kommen auch bei ein und derselben Person in dieser Zeit solche Varianten vor.⁶ Die Herstellungszeit unserer Kachel kann vielleicht mit der Zeit seines Amtes als Palatin bezeichnet werden, zu dieser Zeit dürfte er mehr, als während seiner früheren Ämter in Buda gewohnt haben. Von den vorgeführten Kacheln abweichend, kam unser Fund nicht aus dem königlichen Schloss, sondern aus der Aufschüttung des Gewölbes im mittelalterlichen Haus I. Bezirk, Hess András-Platz Nr. 4 im Laufe der Rekonstruktionsarbeiten zum Vorschein.⁷ Stephan Laczkfi erwarb in Buda in dem, diesem nahen, schräg gegenüber stehenden Häuserblock zu Weihnachten des Jahres 1395 durch Ankauf ein Haus,⁸ das Bruchstück gelangte vielleicht von dort auf den Fundort. Die Angaben scheinen sich gegenseitig zu bestätigen und in diesem Falle dürfte der Ofenkachel zwischen 1387—97, eventuell in den letzten Jahren dieses Jahrhunderts hergestellt worden sein.

Typus 15: Oblonge Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt und halbzylindrischen Rumpf. Die Verzierung ist in einfachem Leistenrahmen ein (heraldisch nach rechts gewendetes) Wappen: ein mit Keilschnittmuster umsäumter, gekippter Schild, mit schreitendem Löwen, darüber ein auf die Ecke des Schildes gesetzter geschlossener Topfhelm, die

Helmzier ist ein sich hervorhebender gekrönter Löwe (Abb. 119). Aus dem Budaer Burgschloss ist uns bisher nur das Fragment eines grünlichbraunen glasierten Stückes bekannt und so fehlen uns die Einzelheiten der Verzierung (Höhe des Bruchstückes 31 cm, die volle Höhe konnte etwa 46 cm gewesen sein). Der Inhaber des dargestellten Wappens war vermutlich der Bischof Eberhard; in dem auf Grund des Stils in Betracht kommenden Zeitalter begegnen wir nämlich in einheimischer Relation nur bei ihm am Rand des auf seinem Siegel dargestellten Löwenwappens dem Keilschnittmuster.⁹ Das Vorkommen des Wappens des Bischofs Eberhard auf einem Ofen des Budaer Schlosses ist nicht überraschend. Er gehörte nämlich zur Verwandtschaft der Königin, stand anlässlich des Aufbruches in den südlichen Teilen des Landes an der Seite Sigismunds, wurde 1404 von Sigismund zum Kanzler ernannt und als Träger dieses Amtes auch 1419, in seinem Sterbejahr erwähnt.¹⁰ Der Gebrauch seines Wappens im Budaer Schloss kann man sich daher am ehesten zwischen den Jahren 1404—1419 vorstellen.

Mit den sieben neuen Kacheltypen lässt sich die Tätigkeit der Werkstätte der Gruppe I von mehreren Gesichtspunkten aus untersuchen und auch unsere früher angegebene Zeitbestimmung bedarf einer Korrektur. Vor allem können wir feststellen, dass die Werkstätte auch mehrere Öfen von abweichender Konstruktion hergestellt hat: die Typen 14—15 können bei den Öfen, welche aus den übrigen Typen rekonstruierbar waren, nicht angewendet werden und sind auch chronologisch verschiedenartig. Die Erzeugnisse der Werkstätte haben in erster Linie die Schlösser und Paläste des Königs geschmückt (Buda, Schloss, Typus 1—13, 15; königliches Haus in Pest: Typus 1, 3; unterer Palast in Visegrád: Typus 1; Schloss zu Nyék: Typus 2, 3, 5, 7, 11), es wurde jedoch auch für die Barone gearbeitet (Buda, Typus 14; Esztergom, Erzbischöfliches Palast: Typus 1). Wir wiesen bereits im ersten Teil unserer Abhandlung darauf hin, dass diese Werkstätte sich durch ihre Technologie und ihren Stil an eine, unter der Regierung des König Ludwig d. Gr. tätige Werkstätte knüpft (dortige III. Gruppe), vielleicht wurde sie von einem Meister der letzteren geführt. Der für Stephan Laczkfy gefertigte Ofen (vor 1397) bedeutet die Übergangsperiode, die den Aufträgen Sigismunds vorangegangen sein dürfte, der Drachenorden auf dem Wappen des Typus 12 wiederum (1408) diejenigen Jahre, wo die neuen Öfen hergestellt werden.

Zwischen den Themen der Kachel, die das Wappen des Drachenordens zeigen und denen der mit Drachen verzierten giebelten Kachel bestehen unmittelbare Zusammenhänge, die die Ereignisse dieser Epoche, sowie die politische und weltanschauliche Stellungnahme des Königs Sigismund widerspiegeln. Bei der Stiftung des Ritterordens durch Sigismund versammelte er nach der Liquidierung der Gegenparteien die mächtigsten Barone des Landes um sich. Sein Ritterorden ist auf politischer Ebene ein im Interesse des Königs und der Barone

zustande gebrachtes Schutz- und Trutzbündnis, dessen Ideologie in den Mittelpunkt die Verteidigung der römischen Kirche stellt. Deshalb wird gemäss der Worte der Stiftungsurkunde „... als Zeichen und Symbol ihrer ... auf die Verteidigung ... des Glaubens gerichteten... Bestrebungen ... zur Ausrottung der Anhänger des Urdrahen, nämlich sowohl der heidnischen Heere wie der Abtrünnigen ... das Zeichen des sich zu einem Kreise gekrümmten Drachen, das heisst sein Bild, wie er seinen Schwanz um den Hals windet ...“ gewählt.¹¹ Die Gestalt des Drachen erscheint in der christlichen Symbolik des Mittelalters in der Auslegung der Apokalypse und der Lehren der Kirchenväter, unter anderen, laut der Erklärung des Hrabanus Maurus (+ 856): „... In mystischem Sinne bedeutet der Drache entweder den Teufel oder dessen Diener, ja die Verfolger der Kirche, die bösen Menschen...“.¹² In diesem Sinne kommen die Drachen auch auf der Giebelkachel vor, unter ihnen die Gestalt mit der Bischofsmütze und dem menschlichen Kopf, wodurch zur Zeit der Kirchenspaltung offensichtlich die Tätigkeit des vom Gesichtspunkt der römischen Kirche gefährlichsten Angreifers, des Johann Huss von Prag symbolisiert ist.

Zwischen den Jahren 1408 und 1415 spielten sich jene Ereignisse ab, die wahrscheinlich dieser Darstellung eine Aktualität verliehen. Nach den in reformatorischem Geist tätigen Prager Predigern der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts löste zu dieser Zeit die Tätigkeit des J. Huss seitens der römischen Kirche die grösste Gegenwirkung aus. Im Jahre 1408 klagen die Pfarrer zu Prag Huss beim Erzbischof ein, der bei der Wiederholung der Anklagen im folgenden Jahr bei der Inquisition die Untersuchung der Anklagen anordnet und zugleich auch das Eingreifen des Papstes verlangt. Im März 1410 wird die *päpstliche Bulle zur Beseitigung des Ketzertums* veröffentlicht, sodann werden die Bücher von Wycliffe verbrannt und zwei Tage später am 19. Juli 1410 *Huss und seine Genossen unter kirchlichen Bann gesetzt*. Die Intervention des Königs Wenzel beim Papst war vergebens, der Prozess läuft weiter, im März 1411 wird die Exkommunikation von Huss in sämtlichen Kirchen von Prag verkündet und der Erzbischof setzt die Stadt Prag unter Bann. Noch im selben Jahr verlässt der Erzbischof in Erwartung der Unterstützung Sigismunds gegen den König von Böhmen das Land und begibt sich zu Sigismund. Im Jahre 1412 lösten die Tätigkeit der päpstlichen Delegaten einen neueren Widerstand in Prag aus, Huss und seine Genossen brandmarken das Verfahren des Papstes (Johann XXIII.) und seines Legaten: unter anderen den gegen Geldspenden erfolgten Sündenerlass, von der Kanzel und von dem Universitätskatheder; sie nennen den Papst einen Antichrist und verbrennen öffentlich die päpstlichen Bullen. Auf die Intervention der Prager Pfarrer unterwirft der Papst durch seinen Kardinal im Juli 1412 Huss dem schwersten Bann und in den meisten Kirchen werden die Karnalien eingestellt. 1413 werden in Rom die Lehren Wycliffes von neuem verurteilt, sodann wird — vor allem auf Sigismunds Anregung das Kon-

stanzer Konzil zusammengerufen. Das Konzil schickte im Juli 1415 — in der Gegenwart und mit Zustimmung des Römischen Kaisers Sigismund — den Prediger von Prag auf den Scheiterhaufen.¹³

Zu unserer älteren Zeitbestimmung müssen wir daher ein Jahrzehnt hinzugeben, die ersten neuen Öfen nach der Anjouzeit werden im Budaer Schloss erst nach der Beendigung der ersten Bauten Sigismunds, wahrscheinlich im zweiten Jahrzehnt des Jahrhunderts aufgestellt.

Der im Jahre 1954 von uns rekonstruierte Ofen (Abb. 36) kann sowohl der Struktur als auch der Form nach in seiner Lösung ungeändert vorgestellt werden, jedoch werden am unteren Teil mit den Kacheln des Typus 10—11—12 — von gleicher Größe, wie die vorangehenden — bereichert und oben die gleichförmig gemusterten Reihen der ersten Rekonstruktion durch die Verzierungen des Typus 9 und 13 abwechslungsreicher gestaltet. Ausser den Massen ist für die gleichzeitige Fertigung z. B. ein Beweis, dass die Stücke der Giebelkacheln des Typus 8 und 13, sowie die der Kacheln des Typus 1 und 11 mit gelblichbrauner Glasur von völlig übereinstimmender Farbabstufung hergestellt worden sind. Der eine Ofen, zu dem diese Typen gehört haben, kam in Budaer Schloß bereits vor den 50er Jahren des 15. Jahrhunderts zum Abreisen.¹⁴

Die neuen Stücke beweisen die Bedeutung der Werkstatt noch mehr. Chronologisch ist nach dem heutigen Stand diese Werkstatt die früheste, da ja die Werkstatt zu Nyék bereits Kopien vom Typus 2 fertigt¹⁵, und es ist heutzutage schon offenbar, dass auch die Wappenkachel des Typus 12 kopiert wurde. Neben dem zu einer unbekanntenen Gruppe gehörenden Abdruck wurde auch der Typus 1 der Werkstatt zu Nyék (Abb. 37) auf Grund des Einflusses dieser Kacheln gefertigt, jedoch nicht auf dem Wege des Abdruckes, sondern in einer viel schwächeren, plastischen Ausführung und als Spiegelbild — also unmittelbar in Negativ geformt: die Ordnung der Adler im Wappenschild, die Stellung ihres Kopfes, die Unterbringung des sich schlingelnden Drachens ist verkehrt. All dies beweist, dass die Werkstatt der Gruppe I zur Zeit der Tätigkeit der Werkstatt zu Nyék bereits aufgehört hat, nicht einmal ihre Negative sind erhalten geblieben und ihr, über die entwickelten Fähigkeiten eines Bildhauers verfügender Meister, der auch die Praxis der Heraldik gut gekannt hat, ist entweder gestorben oder hat den Hof verlassen. In dem uns jetzt bekannt gewordenen weiteren Bild seiner Erzeugnisse kann die stark abgegrenzte Gebundenheit des Themas in den Darstellungen, sowie sein höfischer Charakter noch mehr hervorgehoben werden. Diese in ihrem Thema so starre heraldisch-ritterliche Richtung legt nun bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts die Tätigkeit der königlichen Werkstätten in Fesseln.

GRUPPE II

Typus 4: Es gelang die Fragmente der bereits früher beschriebenen Stücke zu ergänzen und so können wir hier das Bild dieser Eckkachel mit dem Löwen des Luxemburger Wappens vorführen (H: 24 cm, Abb. 120). Aus dem Budaer Palast sind grüne, bräunlichgelbe und goldgelbe glasierte Exemplare an die Kacheln des Typus 1—2 und 3 rechtwinkelig angebaut zum Vorschein gekommen.

Typus 17: Runde Ofenkachel, mit reliefiertem Kachelblatt, der Rumpf hat eine gerippte Wandung und ist eigens angeklebt. Die Verzierung besteht aus fünf Eichenblätter, in einem mit den Blättern der mit Tiermärchen verzierten Kachel vom Typus 2 übereinstimmenden Stil (Durchm.: 14,5 cm, Abb. 121). Aus dem Budaer Schloß sind uns Bruchstücke von 4 Exemplaren, in abweichender Färbung bekannt: mit rötlichbrauner bzw. dunkelroter Engobe ohne Glasur, mit weißer Engobe, sowie mit apfelgrünen Glasurspuren.

Typus 18: Zwiebförmige Buckelkachel, scheibengedrehte Form, bis zum Dreiviertelteil mit Bleiglasur bedeckt. (H: 13,8 cm, unterer Durchm.: 10 cm, Abb. 122). Aus dem Budaer Palast kamen aus gräulichweißer Scherbe gefertigte Exemplare mit grüner Glasur, mit grünlichbrauner, schokoladebrauner Glasur, ferner Mezzamajoliken zum Vorschein, die Farbabstufungen der Glasuren stimmen mit den auf den Kacheln der Werkstätte von Nyék angewandten Farben überein (eine ähnlich grünlichbraune Färbung fanden wir z. B. auch bei den Typen 6, 13 14, vor).

GRUPPE III

Die Giebelkacheln des Typus 5 konnten rekonstruiert werden. Das Masswerkornament besteht aus drei runden Vierpässen, die über zwei durch Sprossen gebildeten Spitzbogenöffnungen angebracht sind. Den Giebel entlang sind an beiden Seiten stufenartig geordnete dreieckige Verzierungen angebracht. (H: 46 cm, Br: 23—23,5 cm, Abb. 124). Die Komposition der Maßwerke und ihre Formung verrät, daß auch sie durch den Meister der Typen 2—3 der Gruppe (Abb. 54—55) gefertigt wurden. Aus dem Budaer Schloss sind etwa Bruchstücke von etwa 7 Exemplaren aus weisser Scherbe mit gelber, goldgelber, zitronengelber bzw. grasgrüner Glasur überzogen, zum Vorschein gekommen.

GRUPPE IV

Neben den hierher gehörenden vier Typen (Abb. 56—59) können weitere acht zu den Erzeugnissen dieser Werkstatt gezählt werden. Unter ihnen gibt es auch solche vier (Typen 7, 10—12), bei welchen bloss die Anwendung der gleichen Technologie — also der gleiche Ton und die Glasurfarbenabstufungen — anzeigen, dass die Erzeugnisse ein und derselben Töpferwerkstätte sind. Der Stil der Verzierung ist jedoch ganz abweichend, drei wurden mit einer ungeschickteren, primitiveren Plastik als die übrigen, durch Kopie-

rung der in der Werkstätte gebrauchten Kacheltypen vom Töpfermeister selbst hergestellt. Sämtliche vorgeführten Typen haben einen einfachen Leistenrahmen, mit einer einzigen Ausnahme sind sie zum unteren Teil der Öfen erzeugte viereckige Kacheln aus gräulichweißer Scherbe, jedoch fast von sämtlichen finden wir auch solche, die aus einem Material von gräulichrosa Farbe sind. Die Wahl unter den zwei Materialien scheint die Farbe der zur Anwendung gekommenen Glasur entschieden zu haben: der warmen gelblichen und braunen Farbe passte die rosafarbige Scherbe, die kalte zitronengelbe und grüne Bleiglasur hingegen gab über einer weissen Scherbe eine feurigere Farbe.¹⁶

Typus 5: Quadratische Kachel, der hervorragende Wappenschild ist geviert, abwechselnd mit sieben Schnitten und dem böhmischen Löwen. Ihr Bruchstück mit grünlichgelber Glasur ist uns nur aus dem Schloss von Nyék bekannt. (Br: 26,5 cm, Rumpf: 11 cm, Abb. 125).

Typus 6: Quadratische Kachel, über dem mit zwei Balken und drei Sternen gevierten Wappenschild Helm mit stilisierter Helmdecke, als Helmzier mit Pfauenfeder und Krone. Das Wappen der Familie Cillei. Der Typ kann bisher nur auf Grund der aus dem Schlosse zu Nyék zum Vorschein gekommenen Bruchstücke (H: ergänzt 26,5 cm., Abb. 126) der etwa 8—9 gelben bzw. grünlichgelb glasierten Exemplare rekonstruiert werden.

Typus 7: Quadratische Kachel, in dem gevierten Wappenschild wechseln die sieben Schnitte mit dem böhmischen Löwen. Die Form des Schildes wird nur durch die aus dem Grunde sich hervorhebende dünne Linie angegeben. Die Bruchstücke der aus dem Budaer Schloss stammenden vier Exemplare sind mit gelber (Abb. 127), zitronengelber, grünlichgelber bzw. brauner Glasur bekannt. (H: 25,5 cm, Br: 25,2 cm). Dem Bruchstück des letzteren rechtwinkelig angebaut, kommt der Typus 8 vor.

Typus 8: Kachel von halbiertem Masse, die Verzierung eine Märchengestalt mit Fischschwanz. (Ihre bisherigen Fragmente genügen nicht zur Rekonstruktion.)

Typus 9: Quadratische Kachel, ihre Verzierung ist nur der auf Grund der Kopien bekannte links-gewendete Helm mit Helmzier. Ihre Bruchstücke kamen aus dem Budaer Schloss mit eisenoxydhaltiger brauner Glasur, aus dem Schloss von Nyék mit grünlichbrauner Glasur überzogen zum Vorschein (Abb. 128).

Typus 10: Quadratische Kachel, auf dem sich hervorhebenden, gevierten Wappenschild wechseln die Schnitte und der böhmische Löwe. Die Einteilung und die Masse stimmen mit dem Typus 5 überein, jedoch ist die plastische Ausführung der Löwen von abweichendem Stil. Aus dem Budaer Schloss ist nur ein dunkelgrün glasiertes, aus rosafarbener Scherbe gefertigtes Exemplar zum Vorschein gekommen (H: 26 cm, ergänzt, Br: 26 cm, Abb. 129).

Typus 11: Quadratische Kachel, ihr Muster

kam auf Grund des Abdruckes des Typus 9 zustande, darum sind ihre Teilformen um 20% kleiner und auch ihre Plastik flacher als jene. Ihre Verzierung ist an der Krone eines (heraldisch nach links gewendeten) geschlossenen Helmes der Adlerflügel des böhmischen Wappens, an beiden Seiten das Zeichen des Drachenordens. Aus dem Budaer Schloss kamen mit goldgelber (Abb. 130—131), zitronengelber, grünlichbrauner, bräunlichgrüner bzw. dunkelgrüner Glasur bedeckte die Bruchstücke von etwa 17 Exemplaren zum Vorschein; das eine Exemplar ist aus nichtglasierter, gräulichweißer Scherbe bräunlichrot Bemalt (H: 21,7 cm, Br: 22 cm, Rumpf: 11 cm).

Typus 12: Quadratische Kachel, ihr Muster ist auf Grund des Abdruckes des Typus 10, zum Teil neugeformt hergestellt worden. Im gevierten Wappen ist die Gestalt der böhmischen Löwen verschwommener, stellenweise von primitiverer Zeichnung. Aus dem Budaer Schloss sind uns die Stücke von etwa 14 Exemplaren in goldgelber (Abb. 132), zitronengelber, brauner bzw. grasgrüner, glasierter Ausführung bekannt (H: 23 cm, Br: 22,5 cm).

Typus 13: Eckkachel von halbiertem Masse mit einem dem Luxemburger Wappen des Königs Sigismund entnommenen, sich bäumenden Löwen. Sie wurde mit dem verbesserten Negativ des der Gruppe II angehörenden Typus 4 hergestellt (die Zeichnung der Mähne weicht ab). Aus dem Budaer Schloss kamen an den Typus 12 angebaut zwei Exemplare zum Vorschein (Abb. 134, H: 22 cm, Br: 12 cm).

Typus 14: Konkav gebogene Gesimskachel, an beiden Seiten ohne Berahmung. Die Verzierung bildet ein nach rechts laufender Hase, dahinter eine Blumendekoration. Aus dem Budaer Schloss kamen mit erbsengrüner (Abb. 135), goldgelber, zitronengelber, grünlichbrauner, sowie grüner Glasur bezogen 5 Exemplare zum Vorschein (H: 11,4 cm, Br: 12,8 cm, Rumpf: 10,8 cm). Ihrer Ausbildung nach dürfte man sie nur in gleicher Ebene nebeneinander verwendet haben, sie bildeten also das Sockelgesims des unteren Teiles des Ofens.

Die bisher kennengelernten 14 Kachelarten konnten nicht Öfen mit gleichem Aufbau angehört haben. Es hätte keinen Sinn gehabt aus den gevierten ungarisch-böhmischen Wappen viererlei, ihrer Gesamtwirkung nach auch den gleichen Charakter aufweisende Kacheln zu benützen, da das Ziel durch die Benützung verschiedener Muster das Erreichen einer je mannigfaltigeren, je reicheren Gesamtwirkung war. Zu den ersten Öfen der Werkstätte gehörte wahrscheinlich die Kachelserie der Typen 1—6, 9 und vielleicht des Typus 14. Später dürften die Negative der Typen 5 und 9 zugrundegegangen sein, zum Ersatz des Verlustes wurde ein neues Negativ geformt (dies wurde bereits ein Spiegelbild, statt der plastischen Anwendung des Wappenschildes wurde bloss eine Linienzeichnung hergestellt (Abb. 127)). Statt des Typus 5 wurde auch noch eine andere Kachel gefertigt (Typus 10), wahrscheinlich durch das Ausschneiden eines neuen

Positivs, doch wurde bald auch von dieser, sowie von der helmverzierten Kachel des Typus 9 durch den Töpfer ein unmittelbarer Abdruck gefertigt, was die Typen 11—12 mit Kacheln von geringerem Mass, als die übrigen sind, ergeben hat. Diese Umstände machen uns darauf aufmerksam, dass sich die Werkstatt bei ihrer Tätigkeit an die Originalmuster festzuhalten versuchte, doch fertigte sie im Laufe ihrer Arbeit auch Öfen, welche den ersten abwichen. Im Falle dieser Werkstatt wurde bei diesen zuletzt hergestellten Öfen der untere Feuerraum aus den Typen 1—3, 7—8, 11—14 gefertigt.¹⁷

ZUSAMMENFASSUNG

Aus dem bisher vorgeführten Material bedeuten die fünf Gruppen der Epoche des Sigismund mit 62 Kacheltypen sieben verschiedene Ofenarten — sowie 2—3 Wölböfen. Auch die noch zur Aufarbeitung nicht geeigneten Typen in Betracht gezogen, können wir zumindest mit 80 Mustern rechnen. Die einzelnen Gruppen bezeichnen die Tätigkeit von zumindest vier verschiedenen Hofwerkstätten.¹⁸ Diese arbeiteten — mit Ausnahme des für einen Feudalherren gefertigten Ofens der I. Werkstatt — im Zeitalter von 1408/15 und 1437 für die königliche Hofhaltung, sowie für einige Mitglieder des hohen Adels. Die relative und absolute Zeitordnung der Tätigkeit der Werkstätten bezeichnen die sicher datierbaren Wappen und Kopien (→):

Gruppe	Kacheltypen				
	14. (vor 1397)				
I.	2.	12. (nach 1408)	13. (1408—15)	15. (1404—19)	
	↓	↓			
II.	2.	1.	3.	4.	
			↓	↓	
III.			1.		
				↓	
IV.	9. →	11.	10. → 12.	13.	
V.	3. (1423—37)				

Die Tätigkeit der vier Hofwerkstätten der Sigismundepoche umfasst demnach maximal nur drei, minimal ein Jahrzehnt. Nehmen wir auch welche immer an, dürfte je eine Werkstatt allerdings nur für eine kurze Zeit in Betrieb gewesen sein. Durch Einschaltung verschiedener Töpfermeister wurden sie voneinander unabhängig zur Erfüllung von konkreten Zielen: mit der Ausstattung von je in einer Bauperiode hergestellten Palastteilen, königlichen Schlösser beauftragt. Zur Vollführung ihrer Arbeit wurde in jeder Werkstatt ein neuer Musterschatz (für 1—2 Öfen genügender Negativbestand) angefertigt, zu dem den Grossteil der positiven Muster Holzschnitzermeister und Bildhauer zur Verfügung gestellt haben. Um die in

Gebrauch stehenden Typen zu ersetzen und zu erweitern, hat die Töpferwerkstätte in geringem Masse selber Muster bzw. Abdrücke für neuere Negative angefertigt. Der Musterschatz und der Negativbestand kam von einem Meister nicht zum anderen. Wenn irgendwelche Verzierung des früher aufgebauten Ofens dem späteren Meister gefiel, so konnte er sie nur durch Abdruck, d. h. durch Kopieren der fertigen Kachel verwenden.

Wir konnten auch beobachten, dass die Rumpfausbildung der Ofenkacheln einer jeden Werkstatt innerhalb dieser zumeist gleich ist, jedoch einen je nach Werkstätten abweichenden Charakter aufweist.¹⁹ Auch dies deutet auf verschiedene Töpfermeister hin.

Die Tätigkeit unserer Werkstätten können wir heutzutage mit dem gleichaltrigen mitteleuropäischen Material nur noch schwer vergleichen. Die publizierten oder die auf Ausstellungen vorgeführten Kacheln der Nachbarländer stammen im Grossteil aus den Funden der Städte oder der kleineren Burgen, und sind die für die reicheren Bürger oder für den Hochadel erzeugten Produkte der Töpferzünfte dieser Städte oder Marktstellen. Dementsprechend sind sie ihrer künstlichen und technischen Ausführung nach, sowie in der Thematik ihrer Darstellungen verschiedenartig. Aus einem königlichen Hofhalt oder aus der Wohnstätte eines zum Hof gehörenden Feudalherren ist uns kaum Material bekannt und selbst dieses stammt aus einer späteren Zeit. Im Vergleich können wir bereits jetzt feststellen, dass die in Ungarn erzeugten Produkte ihrer Thematik nach den erwähnten nahestehen, im Stil und in der technischen Ausführung der Verzierung mit diesen gleichwertig, ja zuweilen noch von besserer Qualität sind. Insbesondere die Gesamtwirkung der Öfen, die Mannigfaltigkeit der Verzierung und der Farbenreichtum hebt das Material von Buda, Visegrád und Nyék hervor.

Die Untersuchung der Funde liefert heute schon den endgültigen Beweis dazu, dass man bei den einzelnen Öfen in den königlichen Palästen von der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts *nebeneinander verschiedenfarbige* Kacheln angewendet hat. (Bloss der eine Budaer Ofen der Gruppe V bildet eine Ausnahme). Die Kacheln wurden mit den verschiedenfarbigen Bleiglasuren überzogen und auf einmal gebrannt. Auf diese Weise konnten wir auf den zur Gruppe I, II und IV gehörenden Kacheln die Spuren der auf ihrem Rumpf zufälligerweise daraufgeronnenen und angebrannten Glasuren anderer Farbe beobachten. Hätte man die verschiedenen Farben zu verschiedenen, jedoch einfarbigen Öfen erzeugt, so hätten in jedem Schloss zumindest die der Zahl der Farben entsprechende Menge Öfen gestanden. Dem widerspricht jedoch, dass z.B. im Jagdschloss von Nyék es sozusagen unmöglich ist, dass ausser den einfachen grauen Kachelöfen noch in fünf Zimmern verzierte Kachelöfen gestanden haben, obwohl hier die gleichen Kacheln in so viel Farben zum Vorschein gekommen sind.²⁰ Aber

auch beim Typus 17 der Gruppe II ist es unwahrscheinlich, dass die insgesamt zum Vorschein gekommenen vier Stücke vier verschiedenen Kachelöfen von je anderer Farbe angehört haben. Im Falle der einfarbigen Öfen hätte es genügt die drei Grundfarben anzuwenden (grün, gelb, braun), dies befriedigte jedoch die Meister keiner Gruppe und sie stellten durch Vermischung der Glasuren, durch den Gebrauch von verschiedenen Scherben und der Engobe 5—7 verschiedene Farben her. Der Nyéker Meister der Gruppe II brachte es auch bis zum Mezzamajolikaverfahren: er stellte über weisser Engobe durch farblose Bleiglasur eine gelblichweisse Färbung her (Abb. 47, 50), bei einigen Kacheln hob er ausserdem das Muster noch durch eine grüne Glasur hervor. Auf einer Eckkachel mit Blättermuster färbte er die Eichenblätter und beim Typus 1 mit dem Wappen des Sigismund bemalte er nach Bezeugung eines Visegráder Bruchstückes den umrahmenden Drachen und die sich hervorhebenden Balken mit grüner Farbe (Abb. 123).²¹

WEITERE STÜCKE DER WERKSTÄTTE DES OFENS MIT RITTERGESTALTEN

Die hierher gezählten 12 Kacheltypen lassen sich zur Zeit bereits mit 11 neuen Mustern erweitern, von welchen drei zu dem auch in Zeichnung rekonstruierten Ofen gehören, die übrigen zu den beiden anderen Öfen von abweichender Form.

Typus 1/b: Aus der mit einem Greif verzierten Kachel des Typus 1 gelang es in Buda solche Varianten zu ergänzen, bei welchen neben dem inneren Spiegel ein aus einer Auskehlung gebildetes Profil läuft. Ihre Breite beträgt auf diese Weise 24 cm. Sonst stimmen sie in den Einzelheiten mit den übrigen überein. (Abb. 136)

Typus 2/c: Den zur Budaer Kachel des bereits vorgeführten Typus nachträglich gefundenen Bruchstückes nach (Abb. 72) steht auch hinter dem Rücken des Löwen eine Eiche. Br: 22,6 cm, Höhe des inneren Spiegels: 14 cm. (Abb. 141)

Typus 13: Eckkachel von halbiertem Masse, innerhalb des gegliederten Randes mit dem auch beim Typus 1 gebrauchten Blattreihenrahmen, in der Mitte eine Rose mit je 5 Kronenblättern, um sie steht aus einem ringförmig geschlungenen Ast je ein stilisiertes gotisches Blatt hervor. Br: 11,5 cm, H: 22,5 cm, Spiegel 5,5×16,6 cm. Das eine Exemplar bildet die Ecke der mit einem Greif verzierten Kachel, zwei weitere grüne Bruchstücke sind an die braunen, diamantmusterigen Eckkacheln angebaut (Abb. 147). Der letztere Umstand ist ein weiterer Beweis dafür, dass zumindest 2 Exemplare der rekonstruierten, mit Rittergestalten verzierten Öfen in dem Budaer Burgpalast gestanden haben.

Typus 14/a—b: Pfeiler und Fialeglied. Eine mit profiliertem Sockel und Kapitell versehene Halbsäule vor einem eingekehlten Pfeiler, H: 34,3 cm. Zum oberen Ende gehört eine sich dem Masse nach genau anpassende Fiale, diese ist mit der Ecke

nach vorn gewendet und auf diese Weise sind nur zwei Seiten ausgearbeitet, der Rücken ist abgeschnitten. H: 29,8 cm (das Mass des Krönungsknopfes ist nicht bekannt). Die beiden Teile konnten ursprünglich mit einem Draht zusammengeheftet werden, weshalb an diesem Punkte in beide Stücke ein Loch gebohrt wurde. Übrigens wurden weder unten, noch am Rücken zwecks ihrer Befestigung besondere Teile ausgebildet, ihre Montierung erfolgte demnach lediglich durch Einkleben in den Ton. Sie sind grünglasiert, aus dem Budaer Schloss sind Bruchstücke von 7 bzw. 9 Exemplaren bekannt. (Abb. 149)

Typus 15: Dachkachel, gleichschenklige Dreieckform, mit glattem Rücken. Aus dem glatten Grund hebt sich mit dreigliedrigen Profilen von sich allmählich vermindender Höhe ein blindes Masswerkornament hervor, wie z. B. auch beim Typus 10 dieser Werkstätte. Am unteren Rand befinden sich im Kreise je 3 runde und viereckige Vierpässe, in der Mitte Dreipass; darüber eine rhomboide Form mit je 3 Fischblasen, sodann ein Kreis und eine abschliessende Fischblase. Die Spitze des Dreiecks ist abgebrochen, ihre ursprüngliche Beendigung ist deshalb nicht bekannt. Aus dem Budaer Schloss kennen wir das Bruchstück von 7 grünglasierten Exemplaren, 3 unglasierten, bräunlichroten Scherben und von einem unglasierten, grauen, reduziert gebranntem Exemplar; auf den unglasierten Exemplaren sind die Spuren weisser Tünche zu sehen. Von den glasierten Exemplaren ist bei vier der Rumpf nicht verrust, die übrigen sind russig. Standen sie vielleicht an 2 verschiedenen Öfen? Die Seiten der Kacheln sind nach hinten schräg abgeschnitten und machen eine Einfügung bei 122—135° möglich, was auf einen sechs- oder achteckigen Grundriss hinweist (120—135°). Br: 28 cm, Länge der Seite: 71,5 cm. (Abb. 150—151)

Typus 16: Quadratische Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt. Sie hat eine, dem Typus 1, 11, 13 ähnliche Umrahmung, die gewundene Blattreihe ist jedoch kleiner. In der Mitte des inneren Spiegels befindet sich eine Rose mit je 5 Kronblättern, um sie steht in Richtung der vier Ecken von einem ringförmig gewundenen Ast je ein gotisch stilisiertes Blatt hervor. Zwischen den Blättern ist je eine kleine Rosette. — Von diesem Typus kennen wir bisher das Bruchstück von zwei grünglasierten Exemplaren aus dem Budaer Schloss (Abb. 153), das auf Grund dieser rekonstruierte Mass beträgt 22×22 cm; die Breite des Spiegels: 14,3 cm. Es kamen jedoch an derselben Stelle mit den übrigen Kacheln der Werkstätte aus derselben Schicht weitere 4 Exemplare, die ohne Glasur, in grau reduziertem Brand hergestellt worden sind, zum Vorschein. Es ist auffallend, dass sämtliche graue Exemplare eine stark verschwommene Verzierung zeigen, jedoch stimmen die Details überein. Diese wurden wahrscheinlich bereits mit dem stark abgenützten Negativ hergestellt. H: 21,6×22 cm; Spiegelbreite: 14,4 cm (Abb. 154).

Typus 17: Dreieckige Giebelkachel, mit abgeschlossenem Kachelblatt ohne besonderen Rumpf,

in vertiefter eckiger Schüsselform. Ihre Verzierung zeigt eine den Typen 13 und 16 ähnliche Lösung: eine gotisch stilisierte Rose mit drei Blättern. — Aus dem Budaer Schloss kamen 2 grünglasierte Exemplare zum Vorschein, Br: 29,5 cm, Tiefe: 7 cm (Abb. 152).

Typus 18: Quadratische Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt, mehrfach gegliederten Rahmen und sich um einen Ast windenden Blattreihensaum. Von einem ringförmigen Ast biegen sich in Richtung der vier Ecken zu je ein Blatt nach aussen, im Mittelfeld ernährt ein in einem aus Ruten geflochtenen Nest sitzender Pelikan mit ausgebreiteten Flügeln seine Jungen. — Aus dem Budaer Schloss kamen 6 Exemplare zum Vorschein, Br: 25 cm, Höhe des inneren Spiegels: 15,4 cm. (Abb. 155) Ein Exemplar wurde vor dem Ausbrennen entzweigeschnitten.

Typus 19: Nur in Bruchstücken bekannte offene Nischenkachel und einer für die Werkstatt charakteristische Nische mit Eselsrückenbogen. Auf dem breiten Bogen sind vier Nasen, an beiden Seiten neben dem Rand Fialen. Aus K. Kozáks Ausgrabung im Bischofspalast von Eger.²² (Br: etwa 29—30 cm, Abb. 156).

Typus 20: Giebelkachel, oben begleiten grosse Krabben den dreieckigen Abschluss, die mittlere Nische schliesst ein aus Pässen bestehender Masswerkbogen ab. Oben dürfte die Kachel eine aus einem eigenen Stück gefertigte Kreuzblume als Endstück gehabt haben. In Buda fanden wir bläulichgrüne glasierte Bruchstücke (Br: 25,2 cm, Abb. 157), aus der Burg von Eger kam ein Abschlussfragment zum Vorschein.²³

Typus 21: Eine nur aus Fragment bekannte Gesimskachel. Ihre Verzierung ist ein aus Fischblasen gebildetes endloses Muster. Einen Rahmen mit einem durch Auskehlung gebildeten Profil mit Stabglied gibt es nur an ihrem unteren und oberen Ende, an beiden Seiten endet sie ohne Umrahmung. Entlang des schrägen Gesimses des oberen Rahmens verlaufen Zinnen. Das eine Budaer Bruchstück hat einen 9,5 cm tiefen Rumpf; aus dem Palast kamen die Bruchstücke von 3 grünglasierten Exemplaren zum Vorschein. Br: 15,2 cm, H: 14 (?) cm. (Abb. 158).

Typus 22: Gesimskachel? Nur aus Bruchstücken bekannt. Ihr Blindmasswerkornament stimmt mit dem Typus 21 überein, jedoch besteht der Rahmen aus einem einfachen, breiten, durch Auskehlung gebildeten profil. Der Rücken ist glatt ausgearbeitet, dieser Typus wurde ohne Rahmen abgeschnitten. Ihre Masse sind uns noch unbekannt. Im Budaer Material kommen rote Scherbenstücke ohne Glasur vor, ihr Rumpf ist nicht russig. Br: (fragmentiert): 13,8 cm. (Abb. 159).

Typus 23: Nur nach einem Bruchstück bekannt. Vielleicht ist er der Form der vorangehenden ähnlich? Die Verzierung ist dem Typus 21—22 ähnlich, jedoch beträgt das Mass etwa das Doppelte als bei jenen. Die eine Seite ist ohne Umrahmung abgeschnitten. Bisher ist uns ein grünglasiertes Stück aus dem erzbischöflichen Palast der Esztergomer Burg bekannt (Br: 13,5 cm, Abb. 160).

Giebelrosen. Im Budaer Material fanden wir Bruchstücke von zweierlei Lösungen vor. Beider ersten sind die Blätter fleischig gemustert, das Stück ist mit bläulichgrüner Glasur überzogen; die andere Sorte ist von reduziert ausgebrannter, grauer Scherbe, an Zeichnungen reicher, minuziöser ausgearbeitet. Beim letzteren war auch der Stielfragment mit einem, in der Mitte gebohrten Loch sichtbar. Das rekonstruierte Maß beider ist ein 8×8 cm grosses Quadrat; es ist nur ihre Untersicht verziert (Abb. 161).

Den Zusammenhang der Typen, ihre Zugehörigkeit zur Werkstatt des Ofens mit Rittergestalten beweisen auch in diesem Falle zahlreiche Übereinstimmungen, sowie technische Beobachtungen. Die angewendete Bleiglasur zeigt auch bei diesen die mit den früheren übereinstimmenden, grasgrünen, bläulichgrünen, olivgrünen Nuancen. Das umrahmende Blattmuster bei den Typen 1, 11, 13, sowie in geringerem Masse bei den Typen 2/c, 16, 17 und 18 deutet auf die Hand ein und desselben Schnitzmeisters. Das Blumenornament der Typen 13, 16—17 stimmen in den Einzelheiten völlig überein, ja es kann auch angenommen werden, dass der Typus 17 von der Werkstatt später mit dem Muster des ursprünglichen Positivs des Typus 16 zur Lösung der sich als Bedarf meldenden neuen Kachelformen erzeugt worden ist. Dies verrät nämlich jene Unregelmässigkeit, dass als unterer Rahmen der Dreieckskomposition noch die Reste der ursprünglichen viereckigen Umrahmung zu sehen sind (Abb. 152). Hätte man für das Negativ ein zu diesem Zwecke gefertigtes Positiv geschnitten, so wäre es einfacher gewesen sofort eine dreieckige Umrahmung zu fertigen.

Die Masswerke der Typen 15, 21—22—23 verraten ebenso die unmittelbare Einwirkung der spätgotischen Architektur, die Kenntnis der ursprünglichen Konstruktionsprinzipien, wie wir dies bereits bei den Typen 3—7 und 10 feststellen konnten. Auch hier ist die Anwendung der erst-, zweit- und dritt-rangigen Masswerken von dreierlei Querschnitt, mit abweichendem Profil und abnehmendem Wert; die gleichrangige Anwendung der Vierpass-, Kreis- und Fischblasenmotive.

Im ersten Teil meiner Studie habe ich nebst Anwendung der Typen 1—9 die theoretische Rekonstruktion des einen Ofens der Werkstatt angefertigt. Von den hier angeführten Typen dürften drei Sorten gleichfalls zu diesem Ofen gehört haben. Der Typus 13 ist in zweierlei Ausführungen die Eckkachel der unteren Reihe mit Tierfiguren (auf Grund von Bruchstücken haben wir bereits diese bei der ersten Rekonstruktion, jedoch mit unrichtigem Mass benützt).

Der Pfeiler und die Fiale des Typus 14/a—b dürfte zwischen den Kacheln der oberen Giebelreihe Platz genommen haben. Da die Giebelkacheln nur 19 cm breit sind, bedecken sie den durch die unter ihnen befindlichen 20,5—21 cm breiten Kacheln gebildeten Grundriss nicht völlig. Auf unserer ersten Rekonstruktion haben wir deshalb mit einer

stufenmässigen Verschmälerung nach oben zu gerechnet, was bei den mittelalterlichen Öfen öfters vorkommt. Mit Fialen zusammen wird jedoch eine solche Verschmälerung nicht nötig, der obere turmartige Teil kann von senkrechter Ausbildung sein. Selbst die Pilaster und Fialen geben der ausgeprägten Seitenausbildung des Typus 4 und 6 (an deren schrägen Seiten auch die kleinen Statuen stehen) eine entsprechende Fortsetzung und ihren Abschluss, ferner wird dadurch die Wirkung der senkrechten Linien bei der Betrachtung verstärkt. Das Mass des Pilasters wurde so erwählt, dass sein Kapitell mit der Schulter der Giebelkachel auf gleiche Höhe gerät und so der Fiale entsprechend der architektonischen Anwendung bereits frei steht. (Abb. 162) An der knopfartigen Endung der Giebelkachel des Typus 7 ist 4 cm tiefe gebohrte Loch zu sehen. In diese wurden die einzeln gemusterten Kreuzblumen befestigt.

Da immer mehr Angaben darauf hinweisen, dass der Meister des Ofens mit Rittergestalten die Formen- und Strukturlösungen der gotischen Architektur viel besser verfolgt als die übrigen Gewerbeten, schien die Möglichkeit an der Hand zu liegen, dass wir auch die in der Architektur angewandten Elemente des pyramidenförmigen Turmdaches unter unseren Funden antreffen werden. Die Form und das genaue Mass des Typus 15 wurden glücklicherweise von unseren Bruchstücken bestimmt, mit Formen von solchem Mass und solcher Ausbildung können wir übrigens anderswo wie auf dem Dach des Ofens nicht rechnen. Die Zahl der Seiten der aus dreieckförmigen Platten zusammensetzbaren Pyramide wird durch das von den 12 Giebelkacheln festgelegten Grundrissmass bestimmt, hinter deren tiefen Rumpfteilen ein sechsseitiges Dach aufgestellt werden kann. Wie wir gesehen haben, beförderte auch der sich nach hinten verschmälernde Abschnitt der Ränder der Dachkacheln eine solche Zusammenstellung.²⁴ Leider ist uns das ursprüngliche Ende der Spitze nicht bekannt, wir wählten den einfachsten Abschluss mit einer Giebelrose nebst Benützung des glasierten Exemplars der Abb. 161.²⁵

Der Ofen mit Rittergestalten betont in seiner Gesamtwirkung und seinen Lösungen den neueren Angaben nach so stark die vertikalen Wirkungen, dass dies auch in der Form des Aufbaues zur Geltung kommen musste. Deshalb verschmäleren wir bei unserer neuen Rekonstruktion den unteren Teil mit der Breite einer halben Kachel und planten dementsprechend auch ihren Aufbau für 12eckig statt 14eckig. So wurde der Ofen in seiner Form schlanker, in der Gesamtwirkung höher und lässt sich statt des ursprünglich als Rekonstruktionsvorbild zu Hilfe gezogenen Salzburger Ofens (1501) mit den auch zeitmässig näher stehenden Öfen von Merano (1446—80) bzw. von Erfurt (1473) besser vergleichen. In dieser Lösung gleicht der Ofen nicht einem, auf würfelförmigen Bau stehenden schmälern — und sich selbst nach oben zuverjüngenden Turm (Abb. 89), sondern es wird der ganze Körper

zu einem Turm. Der untere Teil ist noch viereckig, dies betont auch das Gesims, der obere wiederum vieleckig. Bei der Begegnung der beiden Formen erleichtert der Abschnitt der Ecken den Übergang. Es ist nicht nur der betontere Abschluss der mit diamantmusternen braunen Eckkacheln ausgebildeten Ecke schräg, sondern — wie dies ein Bruchstück aus Visegrád beweist²⁶ — hat man auch auf dem anderen für den schrägen Abschnitt irgendein Wappen angewendet. Leider blieb nur das untere, runde Ende des Wappenschildes erhalten, den roten und grünen Farbenspurten nach dürfte es eine gemalte Darstellung gewesen sein. Darunter, an der nach aussen blickenden Seite der Kachelecke beweist das Fragment eines Schriftbandes, dass auch die Ecke der vierten Kachelreihe die kleine Statue eines winzigen Propheten geschmückt haben dürfte, dieselbe, wie man sie beim Typus 3 ansonsten auch öfters gebraucht hatte.²⁷

DIE VERBREITUNG DER ERZEUGNISSE DER WERKSTÄTTE

Wir haben bereits früher nachgewiesen, dass ausserhalb des königlichen Schlosses einige Öfen auch in den Schlössern, so wie in den Landhäusern der dem Hofe nahestehenden Barone errichtet wurden (Buda, Visegrád, Nyék; Esztergom, Pécs, Baracs). Die kennengelernten neuen Typen finden wir zum Teil auch an diesen Orten. So kamen aus dem Nyéker Schloss die grauen Bruchstücke der Giebelkachel, unter den Funden von Pécs wiederum ihr dunkelgrün glasiertes Stück zum Vorschein.²⁸ Auch der Ofen der Baracser Kurie unterstützt unsere über die Zusammengehörigkeit der Kacheln dargelegte Meinung, auch hier wurde seinerzeit ein Giebelkachelnfragment zutage gefördert (Abb. 164). Das Masswerkfragment des Typus 23 kennen wir bisher nur aus Esztergom.

Zum Teil haben die bekanntgewordenen neuen Typen, teilweise die neueren Grabungsergebnisse ermöglicht, dass das Verbreitungsgebiet der Erzeugnisse der Werkstätte auch noch erweitert werden konnte: mit den neuen Fundorten zusammen kamen vom Gebiet des mittelalterlichen Ungarns bereits aus 11 Burgen bzw. Wohnstätten des Hochadels die Reste solcher Öfen zum Vorschein. Infolge ihrer Identität geben wir statt ihrer ausführlichen Beschreibung nur ihre kurze Aufzählung an:

Aus dem königlichen Jagdschloss von Pomáz stammt das Blattfragment²⁹ des Typus 13 (Abb. 163). Im Burgschloss zu Egervár legte Frau E. S. Nagy das grünglasierte Bruchstück und das unglasierte, graue Bruchstück des Typus 18 frei.³⁰ Im Bischofspalast der Burg zu Eger können wir seit den Ausgrabungen von E. Kozák auf Grund der zu den Typen 1, 2, 5, 19 und 20 gehörenden Kacheln³¹ vielleicht auch mit zwei Öfen rechnen. (Abb. 156) In der Burg von Nagyvács legte I. Éri die grünglasierten Exemplare der Typen 2 und 18 frei,³² S. Nagy fand ebenfalls die grünglasierten Bruch-

stücke dieser beiden Typen in der Brug Bács (Bač, Jugoslawien) vor.³³

Wir haben auch früher betont, dass wir die ursprünglichen Produkte der Werkstatt oft in den Wohnstätten der dem König politisch nahestehenden Hochadeligen antreffen können. In Eger finden wir zwischen 1447—68 den Bischof Ladislaus Hédervári; er ist zwar Anhänger der Hunyadi-Partei, jedoch als hoher Würdenträger auch Mitglied der Wiener Abordnung des Jahres 1452 und am 21. Juli 1455 unterzeichnet auch er das Schreiben der Stände in der Angelegenheit der Heimholung des Königs Ladislaus V.³⁴ Falls sich der Ofen von Eger mit seiner Person in Zusammenhang bringen lässt, so konnte seine enge Verbindung zum Hofe nicht durch seine Parteizugehörigkeit, sondern durch sein Amt als hoher Würdenträger begründet werden. Es könnte aber auch die Frage auftauchen, dass vielleicht Albert Hangácsi, Propst zu Eger und königlicher Vizekanzler den Ofen bekommen hat, der wiederum enger Parteihänger von Ladislaus V. war.³⁵

Auch der Ofen der Burg zu Bács knüpft sich an die Persönlichkeit eines Hochadeligen: die Burg ist die zweite Residenz des Erzbistums zu Kalocsa. Zwischen 1450—56 gehört sie dem Erzbischof Rafael Herczeg von Szekeső, zwischen 1457—71 befindet sie sich hingegen in der Hand von Stephan Várdai. Beide können in Betracht kommen. Auch Rafael Herczeg ist im November 1452 Mitglied der Wiener Delegation, die von dem ungarischen Reichstag entsandt wurde, sein Bruder Nikolaus wird in dem Lied von Beheim bei der Aufzählung der Anhänger des Königs erwähnt.³⁶ Dennach können wir eher an die Person von Várdai denken. Er nahm noch als Propst von Eger (anlässlich der Verheiratung der Schwester des Königs mit dem polnischen König Kasimir) am 11. August 1453 in der Vertretung des Königs an den Verhandlungen von Wrocław teil. Er ist der einzige von den ungarischen Mitgliedern der Delegation, der den Namen nach bezeichnet wurde.³⁷ Im Jahre 1456 ist er Vizekanzler und im Jahr darauf Geheimkanzler des Königs.³⁸ Am 25. II. 1457 wurde er vom König zum Erzbischof von Kalocsa ernannt und im Oktober desselben Jahres ist er von den drei Baronen ungarischerseits der Leiter jener prunkvollen Delegation, die sich aus Prag auf den Weg gemacht hat, um die Braut des Königs aus Paris abzuholen.³⁹

Im Gebiete des mittelalterlichen Ungarns lassen sich also bisher an 11 Stellen die in dieser Werkstatt hergestellten Öfen nachweisen. Es kann auch angenommen werden, dass bloss ein Teil dieser mit dem auf unserer Rekonstruktion vorgeführten System übereingestimmt hat und dass man an mehreren Stellen durch die Kombination der ursprünglich zur zweiten bzw. dritten Ofenart geplanten Kacheln, Öfen von einfacherer Lösung gebaut hat.⁴⁰

Vom Gesichtspunkt der Verbreitung aus, erbrachte die Forschung in Böhmen die wichtigsten neuen Angaben. Unter den von früher her bekannt-

ten, jedoch bisher in ihren Einzelheiten nicht bearbeiteten Fundplätzen wurden auf einmal sogar an zwei Orten die Originalschöpfungen der Werkstatt vorgefunden. Z. Smetánka teilte aus der Burg Lichnice die Fragmente der Typen 1., 3., 4., 5. und 7. mit, J. Kouba wählte wiederum von dem reichen Fundmaterial der Burg Lipnice die zu den Typen 1., 3., 4., 5., 7., 8. und 21. (?) reihbaren Stücke aus.⁴¹ Die zum Vorschein gekommenen Stücke stimmen in den Farbenabstufungen der hell- und dunkelgrasgrünen, bläulichgrünen Bleiglasur, sowie in ihrer Verzierung mit den Budaer Stücken völlig überein und auch die feiner gemusterten Einzelheiten sind vollkommen gleich. Die technische Ausführung weist in jeder Hinsicht darauf hin, dass sie mit den originalen Negativen von denselben Töpfermeistern wie die übrigen gefertigt worden sind. Hinsichtlich der Färbung kann ein Novum erwähnt werden: in Lichnice wurde die mit der Figur eines Greifes verzierte Kachel des Typus I neben der grünen auch mit kastanienbrauner Glasur hergestellt und auf dem Ofen von Lipnice ist das Sockelgesims des Typus 8 nicht braun, sondern von zitronengelb glasierter Ausführung. Das Erscheinen der einzelnen Kacheltypen weist jedoch an beiden Orten auf die Form des von uns rekonstruierten Ofens, also auf den erfolgreicheren, mit Rittergestalten verzierten Ofen der Werkstatt hin.⁴²

Bloss die zum Typus 21—23 gehörenden, mit Masswerk gemusterten Kacheln kommen bei unserer Rekonstruktion nicht vor. Diese gehören zu den Typen, deren genaue Formen und Masse uns noch nicht bekannt sind. Das rekonstruierte Masswerkornament ergibt nämlich bei den Typen 21—23 ein endloses Muster, aus dem nach Belieben gewählte Abschnitte auf den Kacheln verwendet werden konnte. Die Bruchstücke von Esztergom und Buda beweisen, dass diese Kacheln auf der Weise nebeneinander gesetzt worden sind, dass sich das Muster an beiden Seiten ohne Unterbrechungen fortsetzen soll, wodurch also eine friesartige Lösung ermöglicht werden sollte. Während die Typen 22—23 einfache Kachelblätter sind, kann beim Typus 21 in Buda auch ein nach rückwärts gebogener Kachelrumpf vorgefunden werden, auch in Lipnice hat die Kachel einen mit Zinnen verzierten Rand,⁴³ letztere wurden demnach als Gesims gebraucht. Vielleicht ermöglichen die weiteren Funde in dieser Hinsicht die Weiterentwicklung der Rekonstruktion, oder den Beweis dessen, dass dem Typus 18 ähnlich, auch diese Kachel auf mehreren Weisen gebraucht worden ist.⁴⁴

Das Erscheinen der Öfen mit Rittergestalten in Böhmen wirft natürlicherweise auch zeitbestimmende und mit den Besitzern zusammenhängende historische Fragen auf. Leider verfügen wir bei den Stücken der meisten Fundorte in Ungarn und bei zwei Fundorten in Böhmen über keine solche Ausgrabungsbeobachtungen, die die Fragen der Zeitbestimmung eindeutig entscheiden könnten und das Jahrzehnt der Herstellung des Ofens bestimmen würden. Die Fundumstände bezeichnen übrigens

nur das Zeitalter des Abbruches, des Zugrundegehens der Öfen, was im allgemeinen nach einem Benützungsdauer von 5—50 Jahren erfolgt ist.⁴⁵

Unsrerseits setzen wir die Zeit der Originalfabrikationen der Werkstätte auf Grund der heraldischen und stilkritischen Anhaltspunkte auf das Zeit zwischen 1455 und 1457. Die böhmischen Forscher akzeptieren die Bestimmung in ungarischer Hinsicht, jedoch halten sie die dortigen Exemplare für jünger. Ihrem Standpunkte nach verbindet beide Länder von 1490 an das Zeitalter des König Wladislaus II. In Lichnice entwickelte Nikolaus Trčka von Lipa in den 1500er Jahren eine grossangelegte Umbautätigkeit, während in Lipnice, das im Besitz eines anderen Zweiges derselben Familie war, von den 1430er Jahren an, sowie ebenfalls im ersten Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts neue Bauarbeiten vorgenommen wurden.⁴⁶ Obwohl es im Spätmittelalter, vor allem meistens im 16—17. Jahrhundert öfters vorkommt, dass das Negativ der Ofenkacheln lange Zeit hindurch gebraucht wird, können wir einen solchen Fall, wo sämtliche Negative erhalten geblieben sind und der komplette Ofen auch später aufgebaut werden kann, nicht vorstellen. So finden wir auch die vorausgesetzte 40—50 jährige Zeitspanne zwischen der Errichtung der Öfen in Ungarn und der in Böhmen für allzu lang und dazu finden wir noch zwischen den einzelnen Kacheln eine derartig hochgradige technische Übereinstimmung, die sich nur mit ein und derselben Töpferwerkstätte erklären lässt.⁴⁷

Auch die Untersuchung der historischen Fragen stellt uns solche Angaben zur Verfügung, die die Gleichzeitigkeit mit den bereits früher vorhandenen Verbindungen erklären.

Um die Mitte des 15. Jahrhunderts sind die politischen Verhältnisse in Böhmen äusserst verwickelt. Die von Beginn des Jahrhunderts an vor sich gehenden Volksbewegungen, Aufstände und Religionskriege stellen dem Anschein nach religiöse Fragen in den Vordergrund, doch steckt einerseits der Klassenkampf zwischen dem Bauerntum, dem stets stärker werdenden Bürgertum und einem Teil des hohen Adels, andererseits der zwecks Errichtung eines nationalen Königtums geführte Kampf dahinter. Klassenunterschiede, verschiedene Glaubensfragen, die mit dem Kult zusammenhängenden voneinander abweichenden Standpunkte zerspalten selbst die dem Papsttum gegenüberstehenden Hussiten in mehrere Lager. Von Zeit zu Zeit bekämpfen sich gegenseitig auch Taboriten, extreme und mässige Kalixtiner (Utraquisten) und der mit ihnen in Bündnis stehende Hochadel unterstützt seiner Klassenzugehörigkeit gemäss die Bewegung in der Regel nicht ohne Bedenken, sondern nur so lange sie für ihn von Nutzen zu sein scheint.

Nach dem Tode des Königs Albert von Habsburg, des Schwiegersohnes von Sigismund bestand in Böhmen zwischen 1439 und 1453 ein Interregnum. Die Habsburg-Partei vertrat in erster Linie die über eine bedeutende Kraft verfügende Gruppe des Hochadels katholischen Glaubens, an ihrer Spitze mit den Familien Rosenberg,

Riesenburg, Neuhaus, Lichtenburg und einigen Städten; sie schlossen sich anfangs als kaiserliche Partei, später unter dem Namen „Strakonitzer Bündnis“ zusammen. Ihnen gegenüber steht die Partei von Georg Podiebrad mit den Familien Sternberg, Trčka, Duba und den mährischen Herren Kunstat, Pernstein und Sternberg. Diese böhmische Nationalpartei, die die extremen Utraquisten unterstützt, halten die Anwesenheit des gewählten Königs für unerlässlich und wollten die Einheit des Landes stärken. Auf den ersten Blick fällt ihre Ähnlichkeit mit der zum Teil — infolge ähnlicher Ursachen zustandegekommenen — Hunyadi-Partei in Ungarn auf, die nach Alberts Tod ebenfalls nicht die Erbfolge der Habsburger unterstützt und gleichfalls durch Zentralisierungsbestrebungen, durch Einschränkung der Macht der Barone nach 1457 zum nationalen Königtum gelangt.

Im April 1453 leisten Georg Podiebrad mit anderen böhmischen Herren in Wien dem König Ladislaus de Treueid, der die Bedingungen der Böhmen annimmt und im Oktober in ihr Land fährt, wo ihn in Prag der Erzbischof von Esztergom Dionysius Széchy zum böhmischen König krönt.⁴⁸ Der neue König hielt sich ein Jahr lang in seinem Lande auf und begab sich erst am 27. November 1454 nach Wrocław, von wo er in Feber 1455 nach Wien zurückkehrte. Am Jahresende finden wir ihn wiederum in Prag. Den grössten Teil des folgenden Jahres verbrachte er in Ungarn und fuhr aus Wien erst im September 1457 wiederum nach Prag, um dort seine baldige Vermählung zu feiern, doch ist er im November gestorben.

Wir sehen also, dass Ladislaus von Habsburg während seiner kurzen Herrschaft — den Forderungen des Adels Folge leistend — in allen drei Ländern residiert und — einige Reisen zu den Reichstagen abgerechnet — seine Paläste in Wien, Prag und Buda bewohnt hat.⁴⁹ (Es liegt an der Hand anzunehmen, dass früher oder später auch an den ersten beiden Orten die mit seiner Person verbundenen Funde zutage kommen werden.) Der König beschenkte nicht nur die alten Anhänger seiner Familie, sondern auch die Hauptleute der diesen gegenüberstehenden Nationalparteien, die letzten Endes seine Herrschaft ermöglicht haben. In Ungarn vergrösserten sich die Besitze der Familie Hunyadi, in Böhmen die von Georg Podiebrad. Aller Wahrscheinlichkeit nach wurden in den städtischen Häusern oder in den Burgen viel mehrerer Barone Öfen der königlichen Werkstätte errichtet als uns bereits bekannt sind.

Der Besitzer der Burg Lichnice vor 1470 ist uns leider nicht bekannt und so bleiben die eventuellen früheren Zusammenhänge im Dunkeln. Bei der Burg Lipnice wissen wir jedoch, dass sie von der Familie Trčka schon nach 1434 erworben wird; Nikolaus (I. †1453) ist einer von den führenden Mitgliedern der Nationalpartei, sodann befand sich die Burg im Besitz seines Sohnes Burjan (†1480), dann wieder in dessen Sohnes Burjan (II.) bis zu seinem, im Jahre 1522 erfolgten Tode.⁵⁰ Während der Regierungszeit

des Ladislaus V. kann von diesen nur Burjan (I.) in Betracht kommen, worauf auch J. Kouba die Aufmerksamkeit lenkt.⁵¹ Der Ritter Burjan Trčka von Lipa und Lipnice ist Mitglied des obersten Landesgerichtes und nahm auch in der vom Erzbischof von Bács St. Várdai geführten Delegation, die die Braut des Königs abzuholen entsendet wurde, teil. Ladislaus V. erwähnt ihn in seinem Bevollmächtigungsbrief *dem Namen nach* unter den Delegaten.⁵²

DIE WIRKUNG DER WERKSTÄTTE AUF DIE MITTELEUROPÄISCHE TÖPFEREI

Wir haben bereits früher die grosse Bedeutung des Ofens der königlichen Werkstatt nachgewiesen, die dadurch zum Ausdruck kam, dass die an vielen Orten aufgestellten Öfen in den Töpferwerkstätten der Umgebung den Stil der Arbeiten stark beeinflussten. Einerseits wurden zum Teil unmittelbare Abdrücke, zuweilen neugemusterte Kopien von einzelnen Kacheln gefertigt (in erster Linie wurden die mit Reiter-, Greif- und Löwenfiguren verzierten Stücke bevorzugt), andererseits wurde auch später noch der Stil des ganzen Ofens und sein Dekorationssystem auch bei den neuen Kompositionen als Grundlage genommen. Aus dem Gebiete des mittelalterlichen Ungarns waren von 7 Orten Kopien, von 6 Orten die spätere Wirkung nachzuweisen. (Abb. 110) Die neuerdings gesammelten Angaben sprechen von einem Einfluss in viel weiterem Kreise als diese.

TSCHECHOSLOWAKEI

Lipnice, Burg. Unter den Funden kann nicht nur der ursprüngliche Ofen mit Rittergestalten nachgewiesen werden, sondern J. Kouba fand auch die von diesen gefertigten Kopien vor: eine solche ist die als Spiegelbild des Greif-Typus gefertigte glasurelose Kachel, sowie die mit Hilfe des Abdruckes von Typus 4 gefertigte Nischenmasswerkkachel.⁵³ Letztere ist wegen des Abdruckes in den Einzelformen verschwommen und etwa um 20% kleiner, auch ihre Scherben sind anders (gelblichweiss), ihre Glasur bläulicher, der Töpfer hat das Ausschneiden der durchbrochenen feineren Teile des Masswerkes nicht mehr versucht. — Meiner Meinung nach wurde *dieser Ofen* anlässlich der neuen Bauarbeiten in den 1500er Jahren gebaut.

Im Fundmaterial des Klosters von *Skalice* (Kourim) zeugen zweierlei Ofenkacheln von einer unmittelbaren Wirkung. In ihrer Rahmungsweise wenden beide die gewundene Blattreihe an. Die eine ist ein Spiegelbild des Greifes des Typus 1, die andere Benützt die Komposition des Typus 16, indem sie statt der mittleren Rose in einem Wappenschild den böhmischen Löwen anwendet.⁵⁴ (Abb. 165—166) Beide sind glasurelose, mit Glimmer gemischte, hellbraun gebrannte Scherben; auch ihre übereinstimmenden Masse beweisen, dass sie zu ein und demselben Ofen hergestellt wurden (H: 19,2 cm). Der Töpfermeister schnitzte in beiden Fällen sein neues Negativ ohne Herstellung eines Positivs, unmittel-

bar aus und versuchte auch in den Einzelheiten dem Originalstück zu folgen.

Kutná Hora. (Der genaue Fundort ist unbekannt). Fragment der rechten Seite einer grünglasierten Ofenkachel; sie hatte ein abgeschlossenes Kachelblatt und einen Rumpf mit Tonnengewölbe.⁵⁵ Das System der bogenförmigen Nischenkachel des Typus 3 wandte wahrscheinlich ein städtischer Töpfermeister zur Fertigung einer neuen Komposition an, deren Hauptfigur vielleicht ein wappenhaltender Engel gewesen sein konnte. Den Eselsrückenbogen und die Wimperge der umsäumenden Nischen gebrauchte er als Abdruck der ursprünglichen Kachel, deshalb sind bei diesen die Teilmasse etwa um 15% kleiner. (Abb. 167) H: 15 cm.

Brno, Rathaus-Gasse. Am Ende des vergangenen Jahrhunderts kam öfters ein quadratischer Kacheltyp mit abgeschlossenem Kachelblatt zum Vorschein, der in seinem Stil von dem der örtlichen städtischen Meistern stammenden Kacheln abweicht. In dem schön profilierten Rahmen läuft ein stilisiertes Rankenmotiv ringsum, innerhalb dieses finden wir das Muster der von einem kreisförmigen Ast den vier Ecken zu nach aussen liegenden gotischen Blätter, also die Komposition des Typus 16. Statt der Rose steht ein sich nach links gewandter, den Kopf nach unten haltender Löwe im mittleren Feld. Unten eine mit kleinen Rosetten gegliederte Inschrift mit Minuskeln: +scham + dich +. Rote, nicht glasierte Kachel mit 11 cm tief nach hinten reichenden Rumpfteil, H: 22 cm (Abb. 168).⁵⁶

Brno (?). Dreieckige Giebelkachel mit abgeschlossenem Kachelblatt. Ihre Verzierung ist in der Mitte eine Rose, mit sich den Ecken zu verzweigenden drei Blättern. Sie ist mit grüner Bleiglasur überzogen; die Rumpfausbildung besteht aus gerade abgeschnittenen Platten; H: etwa 30 cm.⁵⁷ — Sie folgt dem Verzierungssystem des Typus 17, jedoch bereits in oberflächlich bearbeiteter Form, vielleicht nur auf dem Wege einer indirekten Verbindung.

Auch auf Grund der vorgeführten sechs Kacheltypen kann angenommen werden, dass wir sowohl in Böhmen als auch in Mähren mit mehreren originalen Öfen mit Rittergestalten rechnen können. Die Wirkung dieser macht sich auch hier bei den in breiterem Kreise, auf hohem Niveau arbeitenden städtischen und über eine niedrigere Qualifikation verfügenden Meistern der Provinz — auf Grund ihres Stiles und ihrer Form geurteilt, zum Teil noch in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, zum Teil bereits nach 1500 — geltend.

POLEN

Kraków. Unter städtischen Funden, sowie in der königlichen Burg kamen gleichfalls mehrere Exemplare der folgenden zwei Kacheltypen zum Vorschein, die meiner Meinung nach Erzeugnisse desselben Meisters sind. Die eine quadratische Kachel hat einen tief gerillten Rahmen, darin eine Rankenverzierung mit stark stilisierten Blättern; in diesem ist ein nach links gewandter Greif, der sein rechtes Vorbein hochhebt. Braun glasiert. H: 21,5

cm.⁵⁸ (Abb. 139) Das andere Exemplar gehört den zum Oberteil des Ofens gefertigten oblongen Kacheln an, die Umrahmung stimmt dem Profil nach mit dem der vorherigen überein, die Verzierung bilden über einem Eselsbogenrücken zwei, unten durch Halbbogenöffnungen geteilte, oben mit rundem Masswerk versehene Fenster. Eine rote Kachel über der Engobe gelb und grün glasiert; Br: 17,2 cm.⁵⁹ (Abb. 169) Letztere wurde in mehreren Variationen hergestellt — vielleicht wechselten diese reihenweise, — es gibt unter ihnen welche von völlig durchbrochener Lösung, bei anderen vertieft sich nur die untere Nische nach innen, oder es gibt auch völlig flach bearbeitete; die einfachsten sind nur einfarbig glasiert.⁶⁰ — Beide Typen wurden unter dem Einfluss des Ofens mit Rittergestalten in irgendeiner städtischen Werkstatt, unserer Meinung nach um die 1500er Jahren herum hergestellt. Das Vorbild waren die Kacheltypen 1 und 4, beim Greif bezeugen dies die Lage der Vorderbeine und der Flügel, bei der Nischenkachel das Kompositionssystem. Gleichzeitig weist der Stil auf einen, sich von der Gotik bereits stark entfernten und diese nur für eine dekorative Überlieferung betrachtenden Meister hin, der der neuen Mode des gemeinsamen Gebrauches der farbigen Glasuren huldigt.

Wroclaw (?), genauer Fundort unbekannt. Quadratische Ofenkachel mit tief gerilltem Rahmen. Der sich in einem mit Stabglied versehenen Spiegel nach rechts wendender Greif hebt sein linkes Vorderbein hoch; unter und vor ihm ein felsig angedeuteter Boden. Nicht glasierte, rote Scherbe, H: 18 cm (Abb. 140).⁶¹

Wurde als Kopie des Typus 1 gefertigt, die Spiegelbildkomposition und das Flügelmuster vertragen, das der Töpfermeister das Negativ selbst hergestellt hat.

Opole, Schloss. — Aus der Grabung des spätmittelalterlichen Schlosses von Opole kamen die buntglasierten Fragmente eines spätgotischen Ofens zum Vorschein. Unter ihnen kommt die Gestalt des einen Baum bewachenden Löwen von Typus 2 und zwar in der Lösung der ausgeschnittenen Giebelkachel vor. Diese wurde auf dieselbe Weise verwendet, wie dies bei dem Ravensburger Ofen bereits auch zur Mitte des 15. Jahrhunderts geschah (Abb. 105—106). Die Einzelformen sind jedoch in diesem Falle bereits verschwommen und stark stilisiert. Derselbe Meister stellte auch den buntglasierten Ofen des Wroclawer Rathauses her,⁶² den wir dem Stile nach auf das erste Jahrzehnt des 16. Jahrhunderts setzen können. Der Meister ist der Erzeuger der beiden mit Königsfiguren verzierten Öfen der königlichen Burg von Kraków; Maria Piątkiewicz-Derén identifizierte die dort tätig gewesene Werkstatt und rekonstruierte die nach 1506 gefertigten Öfen.⁶³

Ciechanów, Schloss (Nordmasowien). Aus der Ausgrabung J. Kruppé kam unter den Funden des herzoglichen Palastes die Scherbe einer Kachel mit abgeschlossenem Kachelblatt, die über einem Eselsrückenbogen ein Doppelfenster trägt, zum Vorschein.

Die Scherbe ist gelblichweiss, mit zitronengelber Bleiglasur (Abb. 170).⁶⁴

Liw, Schloss (Ostmasowien). Aus der Ausgrabung J. Kruppé kam das Bruchstück einer Kachel mit durchbrochenem Kachelblatt und Halbzylindrischen Rumpf zum Vorschein. Das Masswerkornament zeigt auch hier Doppelfenster, deren Abschluss gleichfalls halbbogenförmig ist, jedoch hat man oben das mit drei runden Öffnungen durchbrochene runde Rosenfenster noch bewahrt. Eine gelbliche Scherbe mit grüner und zitronengelber Bleiglasur. (Abb. 170, rechterseits). — Bei letzteren beiden Stücken kann auf Grund der an Ort und Stelle unbekanntem weissen Scherbe, sowie auch dem Stil nach angenommen werden, dass die Öfen aus dem südlichen Kreis hierher geliefert wurden; beide Schlösser waren Eigentum des Prinzen von Masowien.⁶⁵

Auf Grund der aufgezählten Typen — die durch die Forschung wahrscheinlich noch an mehreren Fundorten nachgewiesen werden — können wir mehrerlei Schlüsse ziehen. Die Schwester des Königs Ladislaus V. ist vom Jahre 1454 die Gemahlin des Königs Kasimir. Von 1454 an ist Heinrich Rosenberg der Hauptmann von Schlesien und sein Bruder Jobst, Propst von Prag, von 1456 an Bischof von Wroclaw. Deshalb können wir annehmen, dass einzelne Öfen mit Rittergestalten sowohl im Königsschloss zu Kraków, wie auch an den Wohnorten der bekanntesten Anhänger der Habsburg-Partei aufgestellt werden konnte, die dann auf die örtlichen Meister einen unmittelbaren Einfluss ausgeübt haben. Wurden jedoch solche an diese Orte nicht geliefert, so können wir mit einer durch einfache Werkstattbeziehungen zustandegekommenen und durch Böhmen und Mähren auf Schlesien ausgeübten indirekten Wirkung rechnen. Die Ausbildung des Rumpfes bei der mit einem Greif verzierten Wroclawer Kachel weist darauf hin, dass sie noch im 15. Jahrhundert hergestellt worden ist, später wird nämlich der Rumpf nicht mehr in so starkem Masse verschmälert. (Abb. 140) Wir werfen jedoch auch die Möglichkeit auf, dass die späteren Zusammenhänge durch die aus Ungarn ausgehenden späteren Wirkungen zustandegebracht wurden. Unter der Herrschaft von Wladislaus Jagello kam es zu unmittelbaren künstlerischen Verbindungen mit Polen; es kann sein, dass ein ungarischer Töpfermeister sowohl seine Mustersammlung als auch die Mode der mehrfarbigen Glasuren nach Kraków mit sich gebracht hat. Möglicherweise ist der Kaschauer Meister Georg das Bindeglied und zugleich auch der Hersteller der mit Greifen verzierten Kacheln und Nischenkacheln (Abb. 139 und 169). „Georgius Caplanicz de Kotschicza“ erhält in Kraków im Jahre 1499 das Bürgerrecht, 1512 ist er der Zunftmeister der Töpfer und liefert den Rechnungsbüchern nach vom Jahre 1524 an für das königliche Schloss Fussboden- und Dachziegel.⁶⁶ (Leider sind die Angaben der früheren Rechnungsbücher mangelhaft. (Seine Arbeit dürfte auf den folgenden Meister, der bereits die buntglasierten Öfen mit

Königsfigur hergestellt hat, von Einfluss gewesen sein. Zwischen den beiden Gruppen gibt es vom Gesichtspunkt der Technologie und des Stieles Zusammenhänge, jedoch sind zugleich auch Zeitunterschiede nachzuweisen. Die Kacheln aus Masowien dürften gleichfalls aus dem Krakówer Kreis zu ihren Bestellern gelangt sein.

JUGOSLAWIEN

Susedgrad (Szomszédvár). Vom reichen keramischen Material der Burg⁶⁷ können die Bruchstücke von zwei Kacheltypen unter die Kopien des Ofens mit Rittergestalten gezählt werden. Der eine ist der Abdruck der Kachel mit Rittergestalten, der um etwa 17% kleiner ist⁶⁸ als das Original und bereits als abgeschlossene Kachel ohne Durchbruch gefertigt wurde, der andere ist der Abdruck der Nischenkachel des Typus 4. Dieser ist zwar von durchbrochener Lösung, jedoch sind die Reliefs bereits viel roher als die des Originals. Beide sind grünglasiert, mit stark ineinanderfließenden Details.

Ljubljana. Aus den Ausgrabungen des städtischen Palastes des Deutschen Ritterordens kamen mehrere Kachelbeispiele mit dem Baum bewachenden Löwen zum Vorschein.⁶⁹ (Abb. 144) Diese sind in nicht glasierter Ausführung die Abdrücke des Typus 2/a (Abb. 73). Die Rumpfausbildung⁷⁰ dieses verrät, dass sie noch in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts erzeugt worden sind.

Ptuj (?). Die zwei Bruchstücke des städtischen Museums können auch hierher gezählt werden. Der innere Teil ist der Abdruck der Kachel mit der Löwenfigur, jedoch weichen bereits die angewendeten zweierlei Umrahmungen völlig ab. Diese sind ebenfalls von nicht glasierter Ausführung.⁷¹

Celje (*Cilli*). Von hier ist die Kopie der Kachel mit dem Löwen bereits von früher her bekannt.⁷² Auf Grund der schematischen Ausführung — z. B. die des Rahmens und der Mähne — hat es den Anschein, dass in diesem Falle bereits ein neues Negativ geschnitten wurde. (Abb. 145) Auch diese ist unglasiert.

Die jugoslawischen Funde weisen darauf hin, dass mehrere Werkstätten von verschiedenem Niveau, um ihren Musterschatz zu erweitern auch in diesem Gebiet einige Kacheln des Ofens mit Rittergestalten zur Hilfe gezogen haben. Nach Susedgrad hat eine Werkstätte mit höheren technischen Kenntnissen geliefert, während in Celje ein in volkstümlichem Stil arbeitender einheimischer Meister gearbeitet haben dürfte. Auf Grund der Fundorte der Kacheln können wir in zwei Fällen auch daran denken, dass vielleicht der als Musterbild dienende *ursprüngliche Ofen* am selben Ort gestanden hat und so unmittelbar eine Wirkung ausgeübt haben dürfte. Celje, das mittelalterliche Cilli war der Familiensitz des ein trauriges Ende genommenen Ulrich Cillei. Susedgrad, die mittelalterliche Burg Szomszédvár war zur Mitte des 15. Jahrhunderts Eigentum des Henning de Czernen, der im königlichen Hof bei Sigismund, später bei Albert und so-

dann bei der Königin Elisabeth in den Quellen als Leibgardist vorkommt;⁷³ er gehörte zu den allgemein bekannten Anhängern des Königs Ladislaus V.⁷⁴ und spielte auch in der Verhaftung der Brüder Hunyadi und ihrer Anhänger eine leitende Rolle. Deshalb zählt ihn der König in seiner am 21. III. 1457 datierten Urkunde, den königlichen Oberstallmeister „Henning Czernyn de zomzedwar“ zu jenen acht höchsttreuen Untertanen, die er für ihre Dienst gegen jeden Angriff verteidigen wird.⁷⁵ Es waren also alle Bedingungen gesichert, dass diese Öfen als Geschenk des Königs auch zu den Herren von Cilli und Szomszédvár gelangen konnten, um sodann die örtlichen und in der Umgebung tätigen Meister zum Kopieren anzueifern. Vorstellbar, doch weniger wahrscheinlich ist es, dass man in dieser Gegend von den ursprünglichen Öfen nur auf den Wohnsitz eines einzigen Barons geliefert hat, in diesem Falle wird es jedoch auf Grund der historischen Zusammenhänge wahrscheinlich, dass ein Teil der Kopien bereits innerhalb von ein-zwei Jahren hergestellt wurde.

RUMÄNIEN

An die im ersten Teil unserer Abhandlung erörterten Typen schließt sich als weiterer Beweis das unter dem Einfluss der mit dem Grief verzierten Kachel hergestellte unglasierte Eckwappen aus der Burg Vajdahunyad (Huñedoara). (Abb. 138)]⁷⁶

SCHWEIZ

Von dem im ersten Teil unserer Abhandlung besprochenen Funden geben wir hier das Bild der aus Stein am Rhein stammenden Kachel mit der Löwenfigur⁷⁷ (Abb. 146). Auch diese grünglasierte Kachel ist eine Kopie, ähnlich der Zürcher (Abb. 107) wird die Darstellung des hinteren Baumes bereits weggelassen und anstatt dieser der leer gewordene Platz mit der Stilisierung des Löwenschwanzes ausgefüllt. Zugleich belässt man jedoch auch den ursprünglich auf der Erde liegenden Schwanz, was augenmerklich beweist, dass auch die Stücke mit verändertem Muster durch Abdrücke gefertigt worden sind.

Zu erwähnen ist, dass die aus der Sammlung Figdor stammende Kachel (Abb. 104) mit der Gestalt des im Kreise komponierten Ritters sich ebenfalls zu den schweizerischen Stücken einreihen lässt. Der Fundort dieser ist zwar unbekannt, jedoch kam von den Schweizer Fundorten eine reiche Serie ihrer Analogen zum Vorschein. (Die Auswertung dieser Stücke hängt so eng mit der Aufarbeitung der Budaer Funde vom Ausgang des Jahrhunderts zusammen, dass wir auf die Frage dieser mit jenen zugleich zu einem späteren Zeitpunkt zurückkehren möchten.)

UNGARN

Die Wirkung der Werkstätte des Ofens mit den Rittergestalten erscheint im Kreise der einheimischen Töpferei in sehr mannigfaltiger Form. Die Funde der neuen Ausgrabungen geben über ihre

Verbreitung ein noch ausführlicheres Bild, als welches der Plan an der Abb. 110 zeigt. Gegenwärtig verweisen wir nur auf zwei Fundorte, mit den übrigen — da sie sich in mehrere Fällen den Fragen der Werkstätten anderer späterer Öfen und deren Zeitbestimmung anschliessen — können wir uns nur nach der Publikation der neueren Grabungsergebnisse eingehender befassen.

Kőszeg, Burg. Aus dem im Laufe der Ausgrabungen in den Jahren 1960—62 freigelegten reichen Fundmaterial können wir uns auf die unglasierten Kopien der Kacheln des Typus 1, 2, 6 und 16 beziehen. Der aus brauner Scherbe gebrannte Typus 6 ist ein stark verschwommener Abdruck, mit etwa 12—14% kleineren Details (Abb. 171) als die des Originals. Statt der durchbrochenen Nischenlösung gab sich der Meister auch mit der einfacheren Form des abgeschlossenen Kachelblattes zufrieden (Br: 18 cm, Abb. 172). Die mit Greif- und Löwenfigur verzierten Kacheln, sowie die Kopie des Typus 16 wurden aus grauem, reduziert gebranntem Ton erzeugt. Die Kacheln mit dem Greif wurden im Laufe der Kopierung um 20%, die mit dem Löwen um 16% kleiner hergestellt, jedoch kamen nach der neueren Formung der verschwommenen Details im Negativ Exemplare mit ziemlich scharfer Zeichnung zustande. (Höhe des Greifes: 19,5 cm, Abb. 137; Höhe des Löwen: 19,8 cm, Abb. 142.) Die Kopien der mit Rosette verzierten Kachel sind dagegen nicht kleiner als das Original, hier wurde dem Anschein nach das Negativ völlig neugeschnitten und die einzelnen Teile haben sich daher stark verändert

(z. B. fehlen die kleinen Rosetten zwischen den Blättern), H: 22 cm. Laut der Ausgrabungsbeobachtungen dürften sämtliche Stücke gegen Ende des 15. Jahrhunderts hergestellt worden und wahrscheinlich im Jahre 1532 als die Burg von den Türken belagert wurde, zugrunde gegangen sein.

Vasvár, Propstei. Im Jahre 1952 kam bei der Ausgrabung von I. Paulovics — Z. Kádár eine aus brauner Scherbe erzeugte Randkachel mit glattem Rumpf zum Vorschein. Auf den ersten Blick verrät das Stück, dass es unter dem unmittelbaren Einfluss der Eckkachel des Typus 13, jedoch nicht als Abdruck hergestellt worden ist. Das Muster hat eine scharfe Zeichnung, ist stark schematisch und wirkt wie eine Linienzeichnung. Die äussere Fläche der unglasierten Kachel wurde weiss getüncht (Br: 11 cm, Abb. 148). Das Stück dürfte Ende des Jahrhunderts, eventuell bereits nach 1500 hergestellt worden sein.

*

In meiner Studie wollte ich vor allem den reichen Musterschatz der Werkstätte des Ofens mit den Rittergestalten, die weite Verbreitung ihrer Erzeugnisse und den historischen Hintergrund ins rechte Licht stellen. Im späteren Lauf der Bearbeitung der neueren Funde kann sich auch zur genaueren Untersuchung des Stils und der Werkstätte der Öfen eine Gelegenheit bieten. Wir hoffen, dass inzwischen auch die Forschung im Ausland in den Besitz eines neuen Materials gelangen wird und eventuell auch neue archivarische Angaben die Meisterfragen klarlegen können.⁷⁹